

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МИСНИК ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ

УДК

ДИСЕРТАЦІЯ

**Економічні аспекти виробничої діяльності в аграрному секторі
для груп суспільних інтересів**

051 «Економіка»

Подається на здобуття ступеня доктор філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело О. П. Мисник

Науковий керівник

Кваша Сергій Миколайович

**доктор економічних наук, професор,
академік НААН**

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Мисник О. П. Економічні аспекти виробничої діяльності в аграрному секторі для груп суспільних інтересів. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 - економіка. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023.

Дисертація є дослідженням удосконалення теоретико-методологічних засад формування та розподілу багатства і доходів та ідентифікувати ключові тенденції розвитку аграрного виробництва в умовах нових викликів сьогодення.

Науково-практичні проблеми формування добробуту суспільства та шляхи і способи їх досягнення завжди привертали увагу багатьох економістів. Неодноразово проблеми добробуту виступали об'єктами наукових досліджень, відомих світових вчених, у тому числі Нобелівських лауреатів, адже добробут є індикатором рівня якості життя людини як індивідуального члена суспільства, так і держави в цілому. Збільшення рівня добробуту осіб, зайнятих у процесі виробництва є ознакою ефективності функціонування економічного механізму держави.

Функціонування ринкового механізму та при потребі його державне регулювання не просто встановлює рівновагу між попитом і пропозицією на всіх ринках і між цінами всіх товарів, послуг і факторів виробництва, а й забезпечує оптимальне функціонування економічної системи загалом через відомі цінові та фіскальні інструменти.

З врахуванням останніх досягнень теорії поведінкової економіки принципи і теореми економіки добробуту Вілфредо Парето володіють достатнім потенціалом для раціоналізації і гармонізації цілей та інтересів учасників ринкових взаємостосунків з відповідними позитивними наслідками в змінах якості життя населення. Сформовано можливий і потенційний за

очікуваними результатами напрям подальших наукових досліджень комплексного використання положень, принципів і законів формування економіки добробуту на засадах поведінкової економіки.

Усе вищенаведене обумовлює актуальність теми дослідження.

Мета дослідження – науково обґрунтувати удосконалення теоретико-методологічних засад формування та розподілу багатства і доходів та ідентифікувати ключові тенденції розвитку аграрного виробництва в умовах нових викликів сьогодення.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність реалізації наступних **завдань**:

1. проаналізувати наукові засади та зміст теорій щодо формування та розподілу суспільного багатства і доходів;
2. ідентифікувати взаємозв'язок між теорією суспільного добробуту та формуванням груп економічних інтересів;
3. вивчити методичні підходи до дослідження наслідків виробництва продукції для груп суспільних інтересів;
4. оцінити економічну ефективність виробництва продукції аграрного сектору за галузями в регіональному аспекті;
5. дослідити вплив розвитку аграрного виробництва на соціально-економічний розвиток суспільства;
6. ідентифікувати стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2030 року;
7. оцінити вплив обсягів виробництва аграрної продукції для доходної частини бюджету держави засобами економіко-математичного моделювання.

Об'єкт дослідження – аграрне виробництво в умовах нових викликів та невизначеності.

Предмет дослідження – сукупність теоретико-методологічних засад та організаційно-методичних підходів до оцінки формування та розподілу

багатства і доходів в умовах виробництва продукції для груп суспільних інтересів.

Методи дослідження.

Теоретичною та методологічною основою проведеного дослідження є загальнонаукові та спеціальні методи дослідження економічних процесів та явищ. Під час виконання дослідження було використано: *бібліографічний і бібліометричний аналіз; індукція, дедукція; методи теоретичного узагальнення та порівняння; аналізу, синтезу; логічного узагальнення результатів (формулювання висновків); графічний метод (побудова графіків та рисунків).*

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять фундаментальні положення сучасної економічної науки; праці вітчизняних та зарубіжних вчених.

Інформаційну базу дослідження утворили: міжнародні й національні нормативні-правові акти; документи довідкового і методичного характеру; дані Державної служби статистики України; дані Державної фіскальної служби України; періодичні видання наукового та науково-практичного спрямування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в науковому обґрунтуванні удосконалення теоретико-методологічних засад формування та розподілу багатства і доходів та ідентифікації ключових тенденцій розвитку аграрного виробництва в умовах нових викликів сьогодення.

Найважливіші результати проведеного дослідження полягають у такому:
удосконалено:

– теоретико-методологічні основи формування та розподілу багатства і доходів через проведений аналіз існуючих наукових поглядів. Це дозволило обґрунтувати необхідність проведення ґрунтовних досліджень, які б дозволили чітко пов'язати між собою соціально-економічні проблеми та цілі, а також

показати напрями їх реалізації через конкретні механізми, встановивши чіткі стратегічні орієнтири, окреслити перспективи вирішення цих проблем в умовах глобальних викликів;

– особливості поєднання теорії добробуту та формування груп економічних інтересів через проблематики справедливого розподілу В. Парето. За результатами проведеного дослідження сформовано можливий і потенційний за очікуваними результатами напрям подальших наукових досліджень комплексного використання положень, принципів і законів формування економіки добробуту на засадах поведінкової економіки;

– методичне забезпечення дослідження наслідків виробництва продукції для груп суспільних інтересів через аналіз новітніх підходів до системи економічних відносин і управлінських структур для переходу на шлях сталого економічного розвитку. Зазначене дозволило сформулювати три варіанти цілісної моделі розвитку аграрного сектору (ресурси-результати; види виробничо-господарської діяльності; відтворювальний цикл і фази піднесення);

– організаційне забезпечення подальшого нарощування параметрів розвитку аграрного сектору як ключового напрямку в системі завдань забезпечення макроекономічної стабілізації, розвитку аграрного ринку, розвитку підприємницького потенціалу, зміцнення економічної безпеки. Недостатня ефективність функціонування аграрного сектора і дестабілізуючий вплив загроз перешкоджають досягненню пріоритетних завдань трансформації національної моделі соціально- економічного розвитку держави;

– методичне забезпечення удосконалення фінансового забезпечення аграрного виробництва за рахунок внутрішніх фінансових ресурсів на основі оцінки впливу розвитку аграрного виробництва на соціально-економічний розвиток суспільства. Це дозволило ідентифікувати основні переваги та недоліки самофінансування аграрного виробництва.

набули подальшого розвитку:

– проведений аналіз тенденцій розвитку аграрного виробництва в умовах викликів дозволив ідентифікувати стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2030 року, до ключового віднесено вирішення проблеми браку інвестиційних ресурсів для розвитку експортного потенціалу, використовуючи умови угоди про асоціацію з ЄС в частині безмитного експорту продукції, що пройшла промислову переробку - адже придбання сучасних технологій переробки потребує значних інвестицій;

- інституційне забезпечення формування стратегії державної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні через розроблення ряду взаємопов'язаних інституційних завдань, до яких віднесено: створення нормативно-правової бази та законодавче врегулювання основних економічних проблем галузі; надання бюджетної підтримки для розвитку довгострокового кредитування; податкове стимулювання розвитку високоефективних екологічно чистих виробництв; бюджетне фінансування заходів з розвитку селекції та насінництва, захисту рослин і тварин, підвищення генетичного потенціалу продуктивності тваринництва, прискореного створення належної кормової бази, підвищення родючості ґрунтів, розвитку меліорації сільськогосподарських земель; розширення доступності інформаційних ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників з реальним інноваційним потенціалом шляхом сприяння їх співпраці з державними академічними та галузевими науково-дослідними установами.

Результатами проведених наукових досліджень в аграрному секторі країни є теоретичні обґрунтування прояву економічних законів та закономірностей. На їх основі здійснюється побудова віртуальних моделей розвитку із заданими напрямками й очікуваними результатами. Теоретична база економічних досліджень – це головна ланка довгострокового і середньострокового планування в розвитку аграрного сектору економіки країни.

Існуючі методики оцінювання ресурсного потенціалу аграрного сектору є недостатньо розвиненими і можуть бути зведені лише до таких основних підходів: використання сукупності приватних критеріїв з експертною оцінкою отриманих результатів; побудова інтегрального показника на базі сукупності комплексу окремих критеріїв. Обидва ці підходи ґрунтуються на прагненні дослідити різні аспекти ресурсного потенціалу. До їх недоліків слід зарахувати, з одного боку, високу частку суб'єктивізму, а з іншого – втрату змістової складової при побудові інтегрального показника. Тому істотно знизити негативні інформаційно-аналітичні наслідки означених підходів можна на основі використання системної методології оцінювання ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки.

Розвиток аграрного сектора економіки стримують обмеження, які здебільшого характеризуються суттєвими недоліками сучасного стану функціонування, зокрема, змінами у структурі власності земельного фонду, зниження рівня розораності земель сільськогосподарського призначення, динаміки перерозподілу площ сільськогосподарських угідь серед діючих підприємств в напрямку великих інтегрованих компаній-агрохолдингів, зменшення кількості підприємств різних організаційно-правових форм господарювання тощо.

Наявні й гострі диспропорції розвитку вітчизняного аграрного сектора економіки у галузевому аспекті. Обґрунтовано, що недостатня ефективність функціонування галузей аграрного сектора має значний вплив на забезпечення макроекономічної ситуації в державі. У структурі виробництва продукції рослинництва переважають зернові та зернобобові, технічні культури, картопля, овочі та баштанні продовольчі культури. Незважаючи на зростання урожайності основних сільськогосподарських культур, міжнародні порівняння цього показника з окремими країнами світу підтверджують, що в Україні рівень урожайності є одним з найнижчих. Відзначено, що орієнтація сільськогосподарських підприємств на вирощування рентабельних зернових, а

також олійних культур не сприяє збалансованому постачанню на ринок різноманітної продукції харчування.

Ключові слова: суспільний добробут, групи економічних інтересів, сільськогосподарська продукція, економічні виклики, поведінкова економіка, попит та пропозиція, ціна і ціноутворення, валовий дохід, державне регулювання, аграрний ринок, багатство, дохід, прибуток, витрати, собівартість, національна безпека, аграрний сектор, підприємництво.

ABSTRACT

Oleksandr Mysnyk. Economic aspects of production activities in the agricultural sector for public interest groups. Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 051 - economics. National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine. Kyiv, 2023.

The dissertation is a study of improving the theoretical and methodological foundations of the formation and distribution of wealth and income and identifying key trends in the development of agricultural production in the face of new challenges.

The scientific and practical problems of shaping the well-being of society and the ways and means of achieving them have always attracted the attention of many economists. Well-being problems have repeatedly been the object of scientific research by world-renowned scientists, including Nobel laureates, because well-being is an indicator of the quality of life of a person as an individual member of society and the state as a whole. An increase in the level of well-being of persons employed in the production process is a sign of the effectiveness of the functioning of the economic mechanism of the state.

The functioning of the market mechanism and, if necessary, its state regulation not only establishes a balance between supply and demand in all markets and between the prices of all goods, services and factors of production, but also ensures the optimal functioning of the economic system in general through known price and fiscal instruments.

Taking into account the latest achievements of the theory of behavioral economics, the principles and theorems of welfare economics by Vilfredo Pareto have sufficient potential for rationalizing and harmonizing the goals and interests of participants in market relations with the corresponding positive consequences in changes in the quality of life of the population. The author formulates a possible and

potential direction for further scientific research on the integrated use of the provisions, principles and laws of the welfare economy based on the principles of behavioral economics.

All of the above determines the relevance of the research topic.

The purpose of the study is to scientifically substantiate the improvement of the theoretical and methodological foundations of the formation and distribution of wealth and income and to identify key trends in the development of agricultural production in the context of new challenges.

Achieving this goal necessitated the following tasks:

1. to analyze the scientific foundations and content of theories on the formation and distribution of public wealth and income;
2. to identify the relationship between the theory of public welfare and the formation of economic interest groups;
3. to study methodological approaches to the study of the consequences of production for public interest groups;
4. to evaluate the economic efficiency of agricultural production by industry in the regional context;
5. to study the impact of agricultural production development on the socio-economic development of society;
6. to identify strategic directions for the development of the agricultural sector of the Ukrainian economy for the period up to 2030;
7. to assess the impact of agricultural production volumes on the state budget revenues by means of economic and mathematical modeling.

The object of research is agricultural production in the context of new challenges and uncertainty.

The subject of the study is a set of theoretical and methodological foundations and organizational and methodological approaches to assessing the formation and distribution of wealth and income in the context of production for public interest groups.

Research methods.

The theoretical and methodological basis of the study is the general scientific and special methods of studying economic processes and phenomena. In the course of the study, the following methods were used: bibliographic and bibliometric analysis; induction, deduction; methods of theoretical generalization and comparison; analysis, synthesis; logical generalization of results (formulation of conclusions); graphical method (drawing of graphs and figures).

The theoretical and methodological basis of the study is the fundamental provisions of modern economic science; works of domestic and foreign scholars.

The information base of the study is formed by: international and national regulatory legal acts; documents of reference and methodological nature; data of the State Statistics Service of Ukraine; data of the State Fiscal Service of Ukraine; periodicals of scientific and scientific-practical orientation.

The scientific novelty of the obtained results lies in the scientific substantiation of the improvement of the theoretical and methodological foundations of the formation and distribution of wealth and income and the identification of key trends in the development of agricultural production in the context of new challenges.

The most important results of the study are as follows:

improved:

- the theoretical and methodological foundations of the formation and distribution of wealth and income through the analysis of existing scientific views. This made it possible to substantiate the need for in-depth research that would clearly link socio-economic problems and goals, as well as show the directions of their implementation through specific mechanisms, establishing clear strategic guidelines, and outline the prospects for solving these problems in the face of global challenges;

- the peculiarities of combining the welfare theory and the formation of economic interest groups through the issues of fair distribution by V. Pareto. Based

on the results of the study, a possible and potential direction for further scientific research on the integrated use of the provisions, principles and laws of the welfare economy based on behavioral economics has been formed;

- methodological support for the study of the consequences of production for public interest groups through the analysis of the latest approaches to the system of economic relations and management structures for the transition to sustainable economic development. This allowed us to formulate three variants of a holistic model of agricultural sector development (resources-results; types of production and economic activity; reproduction cycle and phases of growth);

- organizational support for further increasing the parameters of the agricultural sector development as a key area in the system of tasks of ensuring macroeconomic stabilization, development of the agricultural market, development of entrepreneurial potential, and strengthening economic security. Insufficient efficiency of the agrarian sector and destabilizing impact of threats impede the achievement of the priority tasks of transforming the national model of socio-economic development of the state;

- methodological support for improving the financial support of agricultural production at the expense of internal financial resources based on an assessment of the impact of agricultural production on the socio-economic development of society. This made it possible to identify the main advantages and disadvantages of self-financing of agricultural production.

were further developed:

- the analysis of trends in the development of agricultural production in the face of challenges allowed identifying strategic directions for the development of the agricultural sector of Ukraine's economy for the period up to 2030, the key one being the solution to the problem of lack of investment resources for the development of export potential, using the terms of the Association Agreement with the EU in terms of duty-free exports of products that have been industrially

processed, as the acquisition of modern processing technologies requires significant investments;

- institutional support for the formation of a strategy of state support for the development of agricultural production in Ukraine through the development of a number of interrelated institutional tasks, which include: creation of a regulatory framework and legislative regulation of the main economic problems of the industry; provision of budget support for the development of long-term lending; tax incentives for the development of highly efficient environmentally friendly industries; budget financing of measures to develop breeding and seed production, plant and animal protection,

The results of scientific research in the country's agricultural sector are theoretical justifications for the manifestation of economic laws and patterns. They are used to build virtual models of development with specified directions and expected results. The theoretical basis of economic research is the main link in the long-term and medium-term planning of the development of the agricultural sector of the country's economy.

Existing methods for assessing the resource potential of the agricultural sector are not well developed and can be reduced to the following basic approaches: using a set of individual criteria with expert evaluation of the results; building an integral indicator based on a set of individual criteria. Both of these approaches are based on the desire to study different aspects of the resource potential. Their disadvantages include, on the one hand, a high degree of subjectivity, and, on the other hand, the loss of the content component when building an integral indicator. Therefore, it is possible to significantly reduce the negative information and analytical consequences of these approaches by using a systematic methodology for assessing the resource potential of the agricultural sector of the economy.

The development of the agrarian sector of the economy is constrained by limitations, which are mainly characterized by significant shortcomings of the current state of functioning, in particular, changes in the ownership structure of the

land fund, a decrease in the level of plowing of agricultural land, the dynamics of redistribution of agricultural land among existing enterprises in the direction of large integrated agroholdings, a decrease in the number of enterprises of various organizational and legal forms of management, etc.

There are also acute imbalances in the development of the domestic agricultural sector of the economy in the sectoral aspect. It is substantiated that the insufficient efficiency of the agricultural sector has a significant impact on the macroeconomic situation in the country. The structure of crop production is dominated by cereals and legumes, industrial crops, potatoes, vegetables and gourds. Despite the growth in the yield of major crops, international comparisons of this indicator with individual countries confirm that Ukraine has one of the lowest yields. It is noted that the focus of agricultural enterprises on the cultivation of profitable cereals and oilseeds does not contribute to a balanced supply of diverse food products to the market.

Keywords: public welfare, economic interest groups, agricultural production, economic challenges, behavioral economics, supply and demand, price and pricing, gross income, government regulation, agricultural market, wealth, income, profit, expenditure, cost price, national security, agricultural sector, entrepreneurship.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Мисник О. П. Напрями розвитку АПК України в умовах нових економічних викликів. *Біоекономіка і аграрний бізнес*. 2021. Т. 12, № 3-4. DOI: 10.31548/bioeconomy2021.03-04.079.
2. Мисник О. П. Перспективи розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2030 року в умовах сталого розвитку. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Вип. 35. С. 123–129. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/704> (дата звернення: 02.11.2022).
3. Мисник О. П. Податкове регулювання агропромислового комплексу в Україні. *Current trends in the development of modern scientific thought* : I Міжнар. наук.-практ. конф., 27-30 верес. 2022 р. Хайфа, 2022. С. 106–111. URL: <https://isg-konf.com/current-trends-in-the-development-of-modern-scientific-thought/> (дата звернення: 02.11.2022).
4. Мисник О. П. Роль Вільфредо Парето в розвитку теорії суспільного добробуту. *Економіка і управління бізнесом*. 2022. Т. 13, № 4.
5. Мисник О. П. Сучасний стан – проблеми та перспективи розвитку аграрного сектору економіки Чернігівської області в умовах війни. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2022. Vol. 1, No. 5. P. 37–45. DOI: 10.46299/j.isjmef.20220105.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Мисник О. П. Агросектору України від російської агресії. *Prospects of modern science and education* : V Міжнар. наук.-практ. конф., 07-10 лют. 2023 р. Стокгольм, 2023. С. 125–128. URL: <https://isg-konf.com/prospects-of-modern-science-and-education/> (дата звернення: 02.11.2022).
7. Мисник О. П. Економічні наслідки виробництва аграрної продукції

в умовах війни для сільського населення України. *Theoretical aspects of education development* : III Міжнар. наук.-практ. конф., 24-27 січ. 2023 р. Варшава, 2023. С. 100–106. URL: <https://isg-konf.com/theoretical-aspects-of-education-development/> DOI: 10.46299/ISG.2023.1.3. (дата звернення: 02.11.2022).

8. Мисник О. П. Методи дослідження економічних процесів аграрного сектору України в умовах війни. *Multidisciplinary scientific notes. Theory, history and practice* : VI Міжнар. наук.-практ. конф., 01-04 листоп. 2022 р. Едмонтон, 2022. С. 148–153. URL: <https://isg-konf.com/multidisciplinary-scientific-notes-theory-history-and-practice/> (дата звернення: 02.11.2022).

ЗМІСТ

ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗПОДІЛ БАГАТСТВА І ДОХОДІВ	25
1.1 Наукові засади та зміст теорій щодо формування та розподілу суспільного багатства і доходів	25
1.2 Теорія суспільного добробуту та формування груп економічних інтересів	36
1.3 Методичний інструментарій дослідження наслідків виробництва продукції для груп суспільних інтересів	48
Висновки до розділу 1	69
РОЗДІЛ 2. СТАН РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	70
2.1 Динаміка обсягів виробництва аграрної продукції за галузями і категоріями виробників	70
2.2 Економічна ефективність виробництва продукції аграрного сектору за галузями в регіональному аспекті.	93
2.3 Вплив розвитку аграрного виробництва на соціально-економічний розвиток суспільства	111
Висновки до розділу 2	127
РОЗДІЛ 3. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ НОВИХ ВИКЛИКІВ	129
3.1 Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2030 року	129
3.2 Моделювання впливу обсягів виробництва аграрної продукції для доходної частини бюджету держави	152
3.3 Економічні наслідки виробництва аграрної продукції для сільського населення	170

Висновки до розділу 3	187
ВИСНОВКИ	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	193
ДОДАТКИ	205

ВСТУП

Актуальність. В наш час ключовим показником успішної економічної та соціальної стратегії держави є рівень і якість життя населення. Ці показники є основними аспектами добробуту населення, який є комплексним соціально-економічним явищем, що впливає на розвиток людини.

Добробут населення має кілька аспектів - поглядів, серед яких можна виділити економічний, соціальний, культурний, екологічний та духовний.

Економічний аспект добробуту населення характеризується рівнем доходів, доступністю товарів і послуг, рівнем інфляції та іншими економічними показниками.

В загальнотеоретичному тлумаченні аспекти розглядаються нами як узагальнені наукові точки зору на складну, нову і мало досліджену економічну проблему. В даному дослідженні економічні аспекти ми поділяємо на три групи, по-перше дослідження і узагальнення наукових теорій щодо формування багатства та ефективного перерозподілу. По-друге, у роботі пропонується новий погляд на систему суспільних інтересів, що виникають і функціонують у процесі виробництва сільськогосподарської продукції. І по-третє, важливим є наступний аспект визначення наслідків виробництва продукції для власників бізнесу, держави і найманих працівників.

Збільшення рівня добробуту в нашій країні є важливим завданням, особливо в умовах сучасного стану, що характеризується військовою агресією російської федерації, економічною та політичною нестабільністю, значним ростом інфляції та іншими проблемами.

Функціонування ринкового механізму сприяє підвищенню рівня добробуту населення, оскільки забезпечує ефективне розподілення ресурсів і сприяє зростанню виробництва.

Останні дослідження у теорії поведінкової економіки свідчать про те, що принципи і теореми Вілфредо Парето можуть бути використані для

раціоналізації та гармонізації цілей і інтересів учасників ринкових відносин, що також може сприяти підвищенню рівня добробуту населення.

Таким чином, добробут населення є важливим показником розвитку країни. Для його підвищення необхідно враховувати інтереси всіх груп суспільних інтересів, в тому числі економічний аспект.

Дослідженню питань формування та розподілу багатства і доходів в умовах виробництва продукції для груп суспільних інтересів та ідентифікації перспективних напрямів розвитку аграрного виробництва в умовах нових викликів присвячено праці таких вітчизняних та іноземних дослідників: А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Бентам, А. Маршал, А. Пігу, Г. Сіджвік, А. Сена, К. Ерроу, Дж. Б'юкенен, В. Парето, Петренко В. П., С.М. Кваша, М.В Площик, Спенс М., В. Варцаби, Пікетті Т., Лагутін В., Худолій Л. М., Ларіна Я. С. , Чорний Г. М., Савельєва О. М. та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до плану наукових досліджень кафедри глобальної економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України за темою « Прикладні рішення регулювання конкурентоспроможності сільського і рибного господарства в системі циркулярної біоекономіки та викликів для національної безпеки України» (номер державної реєстрації 0123U101944), в межах якої автором розроблено практичні рекомендації, які дозволяють пов'язати між собою соціально-економічні проблеми та цілі, а також акцентовано увагу на напрямках їх реалізації через конкретні механізми та методи регулювання з окресленими перспективами вирішення проблем в умовах глобальних викликів.

Мета дослідження – науково обґрунтувати удосконалення теоретико-методологічних засад формування та розподілу багатства і доходів та ідентифікувати ключові тенденції розвитку аграрного виробництва в умовах нових викликів сьогодення.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність реалізації наступних **завдань**:

8. проаналізувати наукові засади та зміст теорій щодо формування та розподілу суспільного багатства і доходів;
9. ідентифікувати взаємозв'язок між теорією суспільного добробуту та формуванням груп економічних інтересів;
10. вивчити методичні підходи до дослідження наслідків виробництва продукції для груп суспільних інтересів;
11. оцінити економічну ефективність виробництва продукції аграрного сектору за галузями в регіональному аспекті;
12. дослідити вплив розвитку аграрного виробництва на соціально-економічний розвиток суспільства;
13. ідентифікувати стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2030 року;
14. оцінити вплив обсягів виробництва аграрної продукції для доходної частини бюджету держави засобами економіко-математичного моделювання.

Об'єкт дослідження – аграрне виробництво в умовах нових викликів та невизначеності.

Предмет дослідження – сукупність теоретико-методологічних засад та організаційно-методичних підходів до оцінки формування та розподілу багатства і доходів в умовах виробництва продукції для груп суспільних інтересів.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною базою даного дослідження є наукові методи, які можуть бути застосовані загалом у науці, а також спеціалізовані методи, спрямовані на вивчення економічних процесів і явищ. Під час виконання дослідження було використано: *бібліографічний і бібліометричний аналіз; індукція, дедукція; методи теоретичного узагальнення та порівняння; аналізу, синтезу; логічного узагальнення*

результатів (формулювання висновків); *графічний метод* (побудова графіків та рисунків).

Теоретичні та методологічні основи цього дослідження ґрунтуються на основних принципах сучасної економічної науки, а також на результатах досліджень науковців із різних країн, включаючи вітчизняних і іноземних учених.

Інформаційну базу дослідження утворили: міжнародні й національні нормативні-правові акти; документи довідкового і методичного характеру; дані Державної служби статистики України; дані Державної фіскальної служби України; періодичні видання наукового та науково-практичного спрямування.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в науковому обґрунтуванні удосконалення теоретико-методологічних засад формування та розподілу багатства і доходів та ідентифікації ключових тенденцій розвитку аграрного виробництва в умовах нових викликів сьогодення

Найважливіші результати проведеного дослідження полягають у такому:
удосконалено:

– теоретико-методологічні основи формування та розподілу багатства і доходів через проведений аналіз існуючих наукових поглядів. Це дозволило обґрунтувати необхідність проведення глибоких досліджень, спрямованих на встановлення зв'язків між соціально-економічними питаннями та цілями. Крім того, ці дослідження мали на меті вказати на можливі шляхи їх реалізації через конкретні механізми, установити чіткі стратегічні орієнтири та визначити перспективи вирішення цих проблем в умовах глобальних викликів;

– особливості поєднання теорії добробуту та формування груп економічних інтересів через проблематики справедливого розподілу В. Парето. За результатами дослідження визначено можливий і перспективний напрям подальших наукових досліджень, який полягає в комплексному

використанні положень, принципів і законів формування економіки добробуту на засадах поведінкової економіки;

– методичне забезпечення дослідження наслідків виробництва продукції для груп суспільних інтересів через аналіз новітніх підходів до системи економічних відносин і управлінських структур для переходу на шлях сталого економічного розвитку. Зазначене дозволило сформулювати три варіанти цілісної моделі розвитку аграрного сектору (ресурси-результати; види виробничо-господарської діяльності; відтворювальний цикл і фази піднесення);

– ефективне функціонування аграрного сектору є важливим фактором для забезпечення макроекономічної стабілізації, розвитку аграрного ринку, розвитку підприємницького потенціалу та зміцнення економічної безпеки. Недостатня ефективність аграрного сектора та дестабілізуючий вплив загроз перешкоджають реалізації пріоритетних завдань трансформації національної моделі соціально-економічного розвитку;

– методичне забезпечення удосконалення фінансового забезпечення аграрного виробництва за рахунок внутрішніх фінансових ресурсів на основі оцінки впливу розвитку аграрного виробництва на соціально-економічний розвиток суспільства. Це дозволило ідентифікувати основні переваги та недоліки самофінансування аграрного виробництва.

набули подальшого розвитку:

– проведений аналіз тенденцій розвитку аграрного виробництва в умовах викликів дозволив ідентифікувати стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2030 року, до ключового віднесено вирішення проблеми браку інвестиційних ресурсів для розвитку експортного потенціалу, використовуючи умови угоди про асоціацію з ЄС в частині безмитного експорту продукції, що пройшла промислову переробку - адже придбання сучасних технологій переробки потребує значних інвестицій;

– інституційне забезпечення формування стратегії державної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні через розроблення ряду взаємопов'язаних інституційних завдань, до яких віднесено: створення нормативно-правової бази та законодавче врегулювання основних економічних проблем галузі; надання бюджетної підтримки для розвитку довгострокового кредитування; податкове стимулювання розвитку високоефективних екологічно чистих виробництв; бюджетне фінансування заходів з розвитку селекції та насінництва, захисту рослин і тварин, підвищення генетичного потенціалу продуктивності тваринництва, прискореного створення належної кормової бази, підвищення родючості ґрунтів, розвитку меліорації сільськогосподарських земель; розширення доступності інформаційних ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників з реальним інноваційним потенціалом шляхом сприяння їх співпраці з державними академічними та галузевими науково-дослідними установами.

Практичне значення отриманих результатів полягає в удосконаленні теоретико-методологічних засад формування та розподілу багатства і доходів та ідентифікації ключових тенденцій розвитку аграрного виробництва в умовах нових викликів сьогодення. Результати дослідження отримали практичне впровадження у роботі, а саме:

- враховані при розробці Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року (довідка про впровадження № 01.01-20/1213 від 21.08.2023р.);
- враховані при підготовці проекту бюджету Чернігівської області на 2024 рік (довідка про впровадження № 01-05/707 від 13.09.2023р.);
- враховані при здійсненні загальної організації та управління виконанням обласного бюджету, координації діяльності учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету та забезпечення ефективного і цільового використання відповідних бюджетних коштів

- по видатках на підтримку агропромислового сектору (довідка про впровадження № 01-08/1827 від 13.09.2023р.);
- враховані при визначенні потенційних ризиків і загроз, а також для планування та організації запобіжних заходів з метою підвищення економічної ефективності діяльності ТОВ «ДП Зернятко» (довідка про впровадження № 183 від 07.09.2023р.);
  - впроваджено у навчальні плани підготовки фахівців та при викладанні дисциплін, за спеціальністю 051 «Економіка» (акт про впровадження від 08.09.2023р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові висновки, результати, розробки та пропозиції, що викладені в дисертації, отримані автором особисто. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ті положення, які є результатом особистої роботи здобувача та особистий внесок автора в яких визначено у переліку основних публікацій за темою дисертації.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідалися, пройшли апробацію на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних та наукових конференціях, а саме: V Міжнар. наук.-практ. конф., 07-10 лют. 2023 р. Стокгольм, 2023; III Міжнар. наук.-практ. конф., 24-27 січ. 2023 р. Варшава, 2023; VI Міжнар. наук.-практ. конф., 01-04 листоп. 2022 р. Едмонтон, 2022.

Публікації. За результатами досліджень опубліковано вісім наукових публікацій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗПОДІЛ БАГАТСТВА І ДОХОДІВ

1.1 Наукові засади та зміст теорій щодо формування та розподілу суспільного багатства і доходів

Кожна людина, як і все людство, прагне жити в достатку. Тому проблеми багатства, добробуту та шляхи і способи їх досягнення завжди привертали увагу багатьох економістів. Неодноразово проблеми добробуту виступали об'єктами наукових досліджень, адже добробут є індикатором рівня якості життя як людини, так і держави в цілому. Збільшення рівня добробуту є ознакою ефективності функціонування економічного механізму держави.

Теорія добробуту завжди була популярною, адже у ній містяться чинники еволюції суспільства і відображаються не лише матеріальні потреби, а ще й духовні та інтелектуальні. Але не дивлячись на це, її суть до кінця так і не розкрили. Для того щоб її зрозуміти, потрібно заглибитись у витoki самого поняття «добробут» і методи, за допомогою яких його розглядали у науковому світі у різні часи. Так, перші спроби визначення сутності та умов зростання суспільного добробуту було здійснено представниками класичної школи політекономії, такими як А. Сміт, Д. Рікардо (XVII ст.).

У своїй праці "Дослідження про природу і причини багатства народів," опублікованій у 1776 році, Адам Сміт розглядав взаємозв'язок між добробутом і продуктивністю суспільної праці, а також відношенням між ними та потребами споживачів. Для досягнення вищого рівня добробуту, він висунув просту ідею: якщо існує мир, низькі податки і обмежена роль держави в економіці, то інші аспекти розвитку відбуваються природним чином. Адам Сміт спрямовував свої дослідження на відповідь на запитання, чому деякі народи мають кращий життєвий стандарт і більше матеріальних благ, ніж інші,

і він вивів, що це залежить від співвідношення між обсягом суспільної праці та кількістю споживачів. [71, с. 654].

На величину «річного продукту», яка припадає на одного жителя країни, впливають: 1) мистецтво, вміння і кмітливість, з якими застосовується праця народу; 2) співвідношення між числом зайнятих і незайнятих корисною (продуктивною) працею.

Тим самим А. Сміт вивів позитивну функцію: чим більша кількість праці перебуває в розпорядженні країни, чим більше людей зайняті продуктивною працею, тим вищий її добробут.

За Адамом Смітом, індивідуальний добробут вимірюється кількістю праці інших людей, яку особа може отримати або купити за своїм розпорядженням в обмін на свою власну працю. Якщо особа може обміняти свою працю на більшу частину продукту праці інших, то це дозволяє їй мати певну "свободу і спокій," яку в іншому випадку їй довелося б віддати. В цьому контексті А. Сміт пов'язував зростання індивідуального добробуту зі зменшенням фізичних і психологічних зусиль, які доводилося б витратити для отримання більшого доходу.

А. Сміт розглядав індивідуальний добробут досить широко, включаючи не лише матеріальне багатство, що дає змогу розпоряджатися продуктами праці інших, але також суспільний статус, можливість надійного переміщення капіталу та задоволення, яке приносить зайнятість. [71, с. 697].

Погляди Девіда Рікардо на умови зростання добробуту в певному відношенні відрізняються від позиції Адама Сміта, оскільки вони базуються на мальтузіанській концепції народонаселення. Для Д. Рікардо перенаселення країни розглядається як джерело надмірної праці. Це призводить до зниження рівня заробітної плати, що, в свою чергу, створює складне положення для населення.

У своєму творі "Початки політичної економії та оподаткування" Девід Рікардо вивчав питання щодо величини заробітної плати та її достатності для

задоволення потреб робітників. Він визначав "природну ціну праці" як таку, яка є необхідною для того, щоб робітники могли існувати та продовжувати своє покоління без збільшення або зменшення їх чисельності. [70, с. 459]. Були розглянуті питання, пов'язані із реальною та номінальною заробітною платою, і дослідник наголошував на тому, що здатність робітника забезпечити собі та свою сім'ю не залежить безпосередньо від кількості грошей, які він отримує як заробітну плату. Вона залежить від кількості їжі, предметів першої необхідності та комфорту, які стали для нього вкрай важливими через звичку, і ці речі можна придбати за ті гроші. [70, с. 460]. Таким чином, природна ціна праці визначається пропорційно вартості продуктів харчування та інших нехарчових товарів. Коли ціни на товари та послуги зростають, ціна робочої сили також збільшується. Водночас, дослідник не виключав впливу ринкового механізму і взаємодії попиту та пропозиції.

Д. Рікардо вважав, що ще однією важливою умовою для підвищення добробуту бідних країн є швидке нарощування капіталу. Процес нагромадження капіталу може бути більш результативним, якщо вдосконалити систему управління та освіти в країні, вирішити питання щодо прав власності та поліпшити освітню систему. Д. Рікардо також рекомендував скоротити витрати на розкішні товари та комфорт, і звільнені кошти використовувати для розвитку інфраструктури та інших галузей, що сприяють збільшенню капіталовкладень. [70, с. 256].

В основі сучасних теорій добробуту лежать положення утилітаризму – етичної теорії, що визначає критерієм корисності вчинку його моральність. Засновником даної теорії є англійський філософ Дж. Бентам (1748–1832), який уважав, що у філософії немає більш достойного заняття ніж надавати підтримку економіці у повсякденному житті.

Метою будь-якої дії людини, на думку Дж. Бентама, є досягнення максимального добробуту. Отже, згідно з автором, єдиною універсальною

суспільною наукою повинна стати евдемоніка – наука про досягнення добробуту.

Саме поняття "добробут" в Бентамовій концепції інтерпретується в рамках гедоністичного підходу. Це очевидно з його висловлювання: "Природа наділила людство двома суверенними володарями - стражданням і насолодою. Вони вказують нам, що робити, і визначають наші вчинки." Отже, в концепції Бентама в основі всіх дій людини лежить принцип досягнення найбільшого задоволення і прагнення уникати страждання. [60, с. 154].

Дж. Бентам претендує на те, щоб відкрити універсальні сили, що керують людською поведінкою, визначити способи їхнього вимірювання. У Бентама людина виступає як раціональний споживач, здатний кількісно виміряти насолоду і страждання, головними характеристиками яких виступають їх інтенсивність і тривалість.

Бентам пропонував вимірювати добробут шляхом віднімання суми страждань від суми задоволення за даний період часу. Методика підрахунку така: береться сума інтенсивностей усіх задовольень за даний період часу, помножених на їх тривалість, і від неї віднімається загальна кількість страждань (та ж схема) за той самий період. Отже, спостерігається послідовне зведення всіх мотивів людини до досягнення задовольень і уникнення прикростей [60, с. 184].

Інтереси суспільства в концепції Бентама являють собою суму інтересів громадян. І якщо виникає конфлікт інтересів різних суспільних груп, то рішення має бути прийняте на користь тих, у кого потенційна кількість добробуту в разі задоволення їхніх інтересів буде більшою.

Новим етапом розвитку теорії добробуту є неокласичний напрямок, представники якого в центрі уваги розглядали задоволення проблем людини.

А. Маршал поглиблюючи теоретичні дослідження, аналізує проблему фінансового забезпечення зростання рівня життя населення через призму диференційованого підходу до оцінки обсягів особистих заощаджень та

визначення оптимальних режимів тимчасового обмеження рівнів споживання тих чи інших верств населення. В роботі "Принципи економічної науки" він велику увагу приділив дослідженню механізму розподілу життєвих благ між поточним споживанням та відкладеними умовами використання грошових доходів населення, а також з'ясуванню спонукальних мотивів до стримування поточного споживання населення заради акумуляції коштів, що мають забезпечити зростання життєвого рівня в майбутньому. А. Маршал стверджує, що однією з умов, яка змушує людину обмежувати своє поточне споживання і стимулює нагромадження заощаджень, є родинні зв'язки. Це відбувається тому, що люди працюють і відкладають грошові кошти переважно з метою підвищення життєвого рівня своїх сімей, а не особистого добробуту [66, с. 201].

Значний внесок у розвиток ідей неокласицизму зробив учень і послідовник Альфреда Маршалла, представник кембріджської школи неокласицизму Артур Пігу. Основні ідеї вченого знайшли відображення у праці «Економічна теорія добробуту».

За словами А. Пігу, «початком економічної науки має бути не пристрасть до знань, а ентузіазм громадськості, яка виступає проти злиднів брудних вулиць і безрадісних калік», тому мету своїх досліджень вчений бачив у «пошуку відповідних практичних наборів засобів для забезпечення добробуту інших, інакше кажучи, розробка заходів, які може вжити державний діяч на основі пропозицій економістів». Маючи це на увазі, А. Пігу: заснував концепцію економічного процвітання та його найважливіших факторів. Стверджуючи, що категорія суспільного добробуту «репрезентує елементи нашої свідомості» і може бути описана в термінах «більш-менш», учений свідомо обмежив власне дослідження «рамками сфери суспільного добробуту, в якій він знаходиться і можна прямо чи опосередковано використовувати мірну шкалу з грошима." Цю сферу суспільного добробуту вчений назвав економічним добробутом.

Стверджуючи, що між економічним і неекономічним добробутом немає чіткої межі, А. Пігу звернув увагу на те, що «економічне благополуччя не є барометром чи показником благополуччя взагалі», оскільки «благополуччя є істотою, яка часто змінюється, тоді як економічне благополуччя залишається на попередньому рівні; водночас зміни в економічному добробуті рідко відповідають таким же змінам у загальному добробуті». Тому вчений підкреслив, що поняття індивідуального добробуту не обмежується лише його економічним аспектом і включає такі показники якості, як стан навколишнього середовища, умови праці та відпочинку, доступ до освіти, громадський порядок, охорона здоров'я та умови життя . тощо

А. Пігу вважав, що найважливішим показником економічного добробуту і його «двійником» є національний дивіденд - «...та частка матеріальних доходів компанії (звичайно, включаючи доходи з-за кордону), яка може бути виражена в грошах." Таким чином, вчений визначав економічний добробут через національну пенсію – вартість, яка залишається після того, як із річного потоку товарів і послуг кінцевого споживання вираховуються витрати на оплату використаних основних фондів.

Вчений визначав економічне благополуччя суспільства: розмір національного дивіденду; для розповсюдження серед членів суспільства.

А. Пігу використовував концепцію граничного чистого продукту, коли визначав критерії максимізації економічного добробуту суспільства за умов оптимального розподілу ресурсів. Він стверджував, що збалансування граничних чистих продуктів багаторазового використання ресурсів максимізує національний дивіденд. Необхідною умовою досягнення цього стану вчений вважав вільну конкуренцію, яка здатна забезпечити реалізацію приватних інтересів і необмежений потік товарів.

А. Пігу відстоював принцип «найбільше благо для найбільшої кількості людей», вважав, що найважливішим чинником, який впливає на добробут суспільства, є розподіл національного доходу. Відправною точкою цієї

теоретичної позиції було твердження, що максимізація суспільного добробуту може бути досягнута шляхом більш рівномірного розподілу доходу, навіть якщо це негативно впливає на накопичення капіталу та приватну ініціативу.

Посилаючись на закон спадної граничної корисності та ідею А. Маршалла про різну цінність однієї і тієї ж суми грошей для багатих і бідних людей, вчений стверджував, що «школа, завдана економічному добробуту багатих класів у діях передачі їхнього права розпоряджатися ресурсами бідним верствам населення буде значно меншою порівняно з набуттям рівня економічного добробуту бідних...» З цього вчений зробив висновок, що «поки сума дивіденду в цілому не зменшується, будь-яке значне збільшення реальних доходів бідних класів відбувається за рахунок відповідного зменшення реальних доходів відносно багатих класів... призведе до зростання економічного добробуту."

Тому вчений виступав за систему прогресивного оподаткування за принципом «мінімум загальної жертви». Він звернув увагу на необхідність встановлення ставки податку в залежності від доходу тієї чи іншої особи, застосування пільгових цін на товари, запровадження податку на спадщину, заохочення добровільних пожертвувань тощо.

У сучасній неокласичній теорії часто використовується так званий «ефект Пігу» або «ефект реальних грошових залишків», згідно з яким підвищення (зниження) рівня цін може зменшити (підвищити) реальну вартість (або купівельну спроможність) фінансових активів, особливо з фіксованою грошовою ціною (пов'язані рахунки, облігації), що дає змогу зменшити (збільшити) сукупні витрати в економіці [69].

Послідовник неокласичної економічної школи Х. Сіджвік досліджував багатство і процвітання як з точки зору суспільства, так і з точки зору окремої людини. Автор пояснює природу конфлікту між приватними та суспільними інтересами та наводить прості приклади невідповідності приватних та суспільних інтересів і робить висновок, що ефективне вирішення багатьох

типів ринкових проблем потребує тієї чи іншої форми державного втручання. Крім того, недоліки системи «природної свободи» за Г. Сіджвіком виявляються в системі розподілу, у нерівності доходів. Випереджаючи економістів 20 століття, він писав, що більш рівномірний розподіл створеного багатства підвищує загальний рівень суспільного добробуту [1].

Значно глибшими є погляди А. Сена, одного з найвидатніших представників економіки добробуту, лауреата Нобелівської премії 1998 р. На думку А. Сена, основною проблемою теорії добробуту в ринкових умовах є проблема вибору альтернативних соціальних можливостей, тому «Теорія соціального вибору», яку він розробив, пояснює, як суспільний інтерес відображає інтереси його членів [44]. Антиподом цієї теорії А. Сен вважав «Неможливу теорему» К. Ерроу, оскільки її суть полягає в неможливості раціонального узгодження інтересів. Він вважав це надто песимістичним, оскільки жоден суспільний вибір не може бути одночасно раціональним і демократичним [63, с. 23]. К. Ерроу очолив пошуки обмежень, які б забезпечили послідовне прийняття рішень більшістю, коли домінують питання розподілу та коли люди намагаються максимізувати свої ставки, не піклуючись про інших. Результатом його досліджень став висновок про неможливість раціонального компромісного вибору.

Концепція "держави загального добробуту" вносить нові можливості для зближення індивідуальних і громадських інтересів. В рамках цієї концепції розуміння добробуту розширюється, і він розглядається не лише як результат особистих зусиль людини, але і як наслідок діяльності громадської системи та конкретної державної політики. [61].

Теоретики і практики, які розробляли модель держави добробуту, передбачали систему інститутів, спрямованих на активне втручання у соціальне і економічне життя. Ці інституції ставили своєю метою забезпечення повного рівня зайнятості, високого доходу та стабільних цін. Крім того, вони розробляли програми соціальної підтримки для різних груп населення. Пошук

причин, які пояснюють нездатність держави сприяти зростанню суспільного добробуту, призвів до розвитку теорії суспільного вибору. Ця теорія пояснює дії індивідів не як споживачів, а як виборців, політиків і чиновників, які мають різноспрямовані інтереси.

Дж. Б'юкенен розглядає певні види благ, включаючи соціальні, які не можна отримати через звичайні ринкові відносини. В результаті цього індивіди намагаються обміняти своє виборче право на конкретний набір цих благ. Він вважає, що справедливість в суспільстві досягається завдяки дотриманню певних правил і існуванню відповідних інститутів.

Проте важливо відзначити, що прийняття рішень більшістю не завжди робить ці рішення справедливими. Він розглядає суспільний вибір як своєрідний політичний ринок, на якому взаємодіють політики, виборці та державні службовці. За цією інтерпретацією, Дж. Б'юкенен описує теорію суспільного вибору як "конституціональну політичну економію". Він вважає, що політика є складною системою обміну між індивідами, які, домагаючись своїх власних цілей, делегують свої інтереси організованим групам, які намагаються вплинути на суспільство через державний апарат[4]. Згідно з цим підходом, основним джерелом змін є людина, і питання добробуту стає фундаментальною проблемою соціально-економічного розвитку.

Узагальнюючи наведені думки, можна сформулювати концепцію, відповідно до якої добробут є складним соціально-економічним явищем і постійно відтворюваним процесом. Він охоплює не лише матеріальний аспект, але й психологічний та поведінковий вплив людей, які творять та споживають блага. Добробут визначається рівнем задоволення потреб, обсяг яких відповідає кількості вироблених благ.

Добробут населення залежить від багатьох факторів, які впливають на виробництво, розподіл, обмін та споживання необхідних благ. Ці фактори також визначають стан природного та соціального середовища, в якому задовольняються потреби людини.

На нашу думку, можна виділити два способи організації цих факторів в єдину систему. Перший спосіб - це сувора ієрархія, коли умови формування добробуту встановлюються примусово, під впливом зовнішніх факторів (наприклад, держави) і підпорядковуються суворим вимогам системи, базованим на певних моральних принципах, які визначають, хто, як і чим повинен займатися.

Існує інша форма організації суспільства, відома як ринок або "розширений механізм людського співробітництва". У цій формі добробут виникає як результат саморегуляції суспільства, природної еволюції. Очевидно, що жодна з цих форм не є ідеальною, оскільки суспільний розвиток завжди є процесом пошуку балансу між ними. Намагаючись знайти найкращий варіант, суспільство поєднує їх, враховуючи при цьому культурні та національні особливості. Критерієм оптимальності взаємодії між ринковими та компенсаційними чинниками у формуванні добробуту можна вважати свободний і всебічний розвиток особистості.

Ринок відповідає за вчасну координацію виробництва та платоспроможних потреб, і це відбувається завдяки тому, що ринок, на перший погляд, є нейтральним до соціальних цінностей. Він може сприяти балансу інтересів різних економічних суб'єктів і сприяти зростанню добробуту суспільства в цілому. Таким чином, існує позитивний зв'язок між ефективністю ринкової економіки та добробутом людини. Ринок визначає ціни, орієнтує виробництво на задоволення потреб, враховуючи попит, і на знаходження оптимальної комбінації факторів виробництва. Споживачі швидко адаптуються та формують свої власні уподобання, спрямовуючи їх на збільшення особистого добробуту.

Треба відзначити ще один важливий аспект ринкового впливу на формування добробуту. Конкуренція на ринку сприяє задоволенню вищих потреб людини та завжди підтримує особистий прискіпливий прагнення до досягнень в трудовій сфері. [64, с. 13-14]. Вона не проявляє співчуття до тих,

хто працює неефективно, а надихає до покращення та підвищення продуктивності власних працівників. Це, в свою чергу, призводить до зростання ефективності та виробничої діяльності у суспільстві. У умовах ринкової економіки відбувається самореалізація людини, підвищення її незалежності та відповідальності за власні рішення[65]. Ринок відкриває перед людьми можливість виявити свою творчу ініціативу. Ті, хто бере на себе особисту відповідальність за свою діяльність і має прагнення до заробітку та доходу, стають не лише підприємливими індивідуумами, але також сприяють розвитку сфери творчості. Отже, саме ринок надає найбільший стимул для задоволення потреб людини в підприємництві та творчій економічній активності.

З іншого боку, ринковий механізм формування добробуту може призвести до нерівності в розподілі доходів, що може зростати або зменшуватися. За ринковими законами, багаті можуть стати бідними, а бідні - багатими. Однак це є природним результатом ринкових відносин. Держава, в свою чергу, має завдання коригувати такі нерівності через соціально-економічну політику. Державне регулювання умов формування добробуту населення важливий компонент сучасної змішаної економіки. Так, якщо ринковий механізм регулювання добробуту працює природньо, держава може цілеспрямовано формувати добробут людини та впливати на умови її життя.

Аналіз думок і тверджень науковців, провідних економістів та філософів щодо теорії добробуту свідчить про те, що незважаючи на її популярність, вона потребує подальшого розвитку та удосконалення. Тому актуально проводити глибокі дослідження, які дозволять зв'язати соціально-економічні проблеми зі стратегіями їх вирішення та конкретними механізмами. Особливо важливо розглядати чинники, що впливають на формування добробуту населення України, особливо в умовах глобальних викликів. Це стане об'єктом наших подальших досліджень.

1.2 Теорія суспільного добробуту та формування груп економічних інтересів

Ринковий механізм, працюючи стихійно, не лише встановлює рівновагу між попитом і пропозицією на різних ринках і між цінами на різні товари, послуги і фактори виробництва. Він також забезпечує оптимальне функціонування всієї економічної системи в цілому.

Однак у побудові функції суспільного добробуту виникають надзвичайні виклики, пов'язані з проблемою справедливого розподілу. У зв'язку з цим виникла ідея використовувати критерій оцінки суспільного добробуту, який не втручався б у розподіл добробуту між членами суспільства. Цей підхід був вперше запропонований Вільфредо Парето. Вільфредо Парето (1848-1923), італійський економіст і соціолог, був учнем Вальраса і представником математичної школи в сфері буржуазної політичної економії. Він також займав посаду професора політичної економії в Лозанському університеті. [54, с. 161]. Парето вивів основні принципи теорії добробуту, яка спрямована на визначення економічної оптимальності та надання рекомендацій для економічної політики держави. Ця теорія має на меті описати економічний оптимум.

Парето сформулював чіткий критерій рівноваги, відомий як "оптимум Парето". Згідно цього критерію, розподіл ресурсів вважається оптимальним, якщо неможливо поліпшити становище хоча б одного учасника економічного процесу, не погіршуючи при цьому становище жодного іншого. По суті, економічний оптимум - це така конфігурація цін, яка отримує загальне схвалення. Це означає, що жодна інша конфігурація цін не може покращити становище хоча б одного учасника без погіршення ситуації інших. [17, с.139].

«Оптимум Парето» — відносний критерій ефективності (оптимальності) функціонування економічної системи, який визначає стан оптимальності за таким принципом: це досягнення стану, коли ніхто не може покращити своє

становище без погіршення. Наведене формулювання «оптимуму Парето» відноситься до споживання. Забезпечення економічної рівноваги є необхідною умовою досягнення оптимуму. Проте В. Парето все ж вважав, що важливішим є визначення оптимуму за умовами виробництва. При цьому мова йде про структуру виробництва за певного обсягу ресурсів і технічного забезпечення, яка, за його підходом, стає оптимальною, коли збільшення виробництва одного товару неможливе без одночасного зниження виробництва будь-які інші товари. Така оптимальна ситуація має місце тоді, коли гранична продуктивність факторів виробництва однакова в усіх варіантах їх використання [56].

Однак, якщо існує можливість збільшення обсягу виробництва таким чином, щоб підвищити добробут усіх членів суспільства або лише деяких, але не погіршити становище інших, то потенційні можливості для підвищення соціального добробуту в суспільстві ще не вичерпано. Відповідно, викладена ситуація називається «субоптимальною за Парето».

Зростання суспільного добробуту стосується не обсягу виробництва чи ресурсів, а матеріального споживання та встановлення сукупного суспільного попиту. Оскільки, відповідно до термінології бухгалтерського обліку, валове виробництво і валовий дохід країни є одним і тим же (оцінка обсягу виробництва дорівнює сумі виплат власникам входних ресурсів), «оптимум Парето» являє собою максимум виробництва (або доходу) економіки і є найбільш ефективним бізнес-індикатором. З точки зору прийняття політичних рішень, ідея «оптимуму Парето» призводить до наступного критерію Парето для формулювання політичних цілей: зміна соціальної політики виправдана, якщо в результаті такої зміни, усім членам суспільства буде краще, або поліпшення торкнеться деяких його членів, але на всіх інших ситуація не погіршиться. Такий розподіл благ в економіці в іншому випадку є ефективним, коли їх неможливо перерозподілити таким чином, щоб покращити становище

одного члена суспільства, не погіршуючи при цьому становище іншого [7, с. 209–229].

Існують три умови забезпечення оптимальності за Парето:

1) оптимальний розподіл товару між споживачами є результатом виконання умови, згідно з якою гранична норма обміну двох товарів має бути однаковою для обох споживачів;

2) оптимальний розподіл ресурсів у виробництві;

3) оптимальний обсяг виробництва [7].

Відповідно до критерію Парето (міра зростання суспільного добробуту), рух до оптимуму можливий лише за такого розподілу ресурсів, який підвищує добробут хоча б однієї людини, не зменшуючи добробут будь-кого іншого. Відправною точкою теореми Парето був погляд Бентама та інших ранніх представників утилітаризму серед економістів про те, що щастя (вважається задоволенням або вигодою) різних людей є порівнянним і адитивним, що означає, що воно може бути підсумовано в якомусь загальному щасті людей все. Тому, за Парето, критерієм оптимальності є не загальна можливість максимізації корисності, а максимізація останньої для кожного індивіда в межах володіння певним початковим запасом благ.

Це означає, що, виходячи з базового припущення про раціональність поведінки окремих суб'єктів господарювання, можна стверджувати, що при виготовленні продукції підприємство використовує такий набір варіантів виробництва, який забезпечить йому максимальний прибуток, тоді як споживач набуває такий набір товарів, який забезпечить його максимізацію корисності. Стан рівноваги системи включає оптимізацію цільових функцій (для споживача – максимізація корисності, для виробника – максимізація прибутку). Це оптимальний за Парето стан ринку.

Оскільки «держава», безсумнівно, є виробником і постачальником суспільних послуг як для «виробників», так і для «споживачів» в обмін на сплату останніх податків, вона виступає як третій партнер, який своїми

організаційними та регулятивними впливами встановлює правильний (на думку його посадових осіб) порядок взаємодії всіх учасників тристоронніх відносин, який необхідний для нормального функціонування ринкового середовища, можливість визначення та дослідження об'єктивних закономірностей раціонального (з точки зору максимізації добробуту громадян, суспільства) і парето-ефективних відносин в координатах «держава – виробник – споживачі» має важливе практичне значення [29].

Використовуючи основні теореми економіки добробуту для аналізу відносин між "державою - виробниками - споживачами" з врахуванням вказаних уточнень щодо раціональності поведінки всіх учасників, ми можемо побудувати модель конкурентного економічного середовища. В цій моделі рішення щодо виробництва і споживання приймаються суб'єктами господарювання, які діють в межах організаційно-правових рамок, встановлених державою і інтерпретованих її представниками.

Проте в сучасній літературі зустрічаються думки, що критерій Паретто може бути умовним, оскільки не завжди дозволяє порівняти і проаналізувати ситуації, в яких поліпшення становища одного або кількох осіб може призвести до збитків щонайменше для інших. Однак важливо зауважити, що ефективність Паретто має велике значення в економічній теорії, оскільки будь-яка загальна рівновага в конкурентній економічній системі буде мати необхідні ознаки і передумови для критерію оптимальності Паретто. Крім того, конкурентна рівновага служить стандартом для порівняння інших альтернативних сценаріїв.

Важливо відзначити, що конкурентна рівновага виникає, коли для заданого набору цін на ринках готової продукції та вхідних ресурсів виконуються наступні умови: по-перше, всі виробники вирівнюють відносні граничні доходи від продукції при однакових цінах; по-друге, всі виробники використовують вхідні ресурси до того моменту, коли граничні витрати

дорівнюють граничним доходам; по-третє, всі споживачі вирівнюють відносні граничні корисності товарів при однакових цінах на них.

Досить важливий висновок полягає також у тому, коли у випадку загальної конкурентної рівноваги, хоча вона й буде за Паретто оптимальною, необґрунтовано визнавати результат такої рівноваги соціально оптимальним. Це спричинено тим, що розподіл прибутку за економічної рівноваги, який супроводжується розподілом товарів та послуг, може й не бути соціально-оптимальним, оскільки, мабуть, завжди знайдуться ті, хто вважатиме свої прибутки досить низькими, тоді як інші одержуватимуть надприбутки. Якщо вважати, що розподіл прибутку на конкурентній основі буде соціально несправедливим, то це створюватиме умови для зміни існуючої конкурентної рівноваги, яка встановилася, і формуватиме передумови для інтерв'єційного втручання з боку держави шляхом перерозподілу прибутку, а саме: обкладаючи податками одних членів суспільства і субсидуючи інших. Разом із тим, перерозподіл цього прибутку спричиняє появу нового оптимуму Паретто. Тобто, існує така кількість ефективних варіацій оптимумів Паретто, скільки й нових комбінацій перерозподілу прибутку. Відповідно, складність досліджуваного виду політичного підходу проявляється в тому, що неможливо стверджувати, якою мірою нові варіанти оптимуму Паретто сприяють підвищенню соціального добробуту суспільства, порівняно з попередніми варіантами. При цьому встановлення економічної ефективності не дозволяє зробити висновки щодо принципу справедливості розподілу прибутку, оскільки під ефективністю розуміють досягнення економічно оптимального обсягу виробництва товарів і послуг при наявних (заданих) та обмежених ресурсах. Також слід вказати, що принцип справедливості (Equity) – це розподіл зазначеного оптимального обсягу виробництва між соціальними групами суспільства або індивідуумами. Відтак розподіл прибутку досліджується неокласичними економістами як суб'єктивне (нормативне) питання, яке на практиці може бути врегульоване лише суспільством, із

використанням його політичних процесів. Як буде в подальшому пояснено, зміна за будь-якої підстави конкурентної рівноваги, включаючи обкладання податками чи субсидіювання, теоретично спричиняє зниження економічної ефективності. Це й пояснює існування межі між цілями економічної ефективності, спричинених певними змінами у політиці, і більш справедливим розподілом прибутку.

Відособлено від питань розподілу прибутку існують також й інші підстави для регулятивної інтервенції з боку держави, наприклад, недосконала конкуренція та монополії або той факт, що з точки зору перспективи ринки не забезпечують довгострокових інтересів суспільства [14, с. 40–43].

Отже, тут можна дійти висновку, що оптимум Паретто є недостатньо універсальним інструментом для планування політичних рішень. Тобто він не повною мірою сприяє досягненню єдино правильного вибору, оскільки важко знайти випадки, коли певні люди можуть потрапити у краще становище без одночасного погіршення становища інших людей. Якщо сформулювати зазначений тезис до теми проведення дослідження, то його можна представити у такому вигляді: у разі підвищення цін на сільськогосподарську продукцію на ринку, агропідприємства (виробники) отримають більші прибутки, тоді як споживачі зазнаватимуть додаткових витрат.

У цьому випадку особливу увагу привертають процес і умови розташування точки, яка є оптимальною з точки зору Парето, не на "кривій можливостей корисності", а на поверхні можливостей корисності. Ця поверхня створюється у просторі корисностей для суспільства, яке складається з апарату державного управління, що працює на користь держави (Д), виробників (В), що прагнуть досягти користі для свого бізнесу, і споживачів (С), кожен з яких преслідує свій власний індивідуальний інтерес і користь [29] (рис. 1.1).

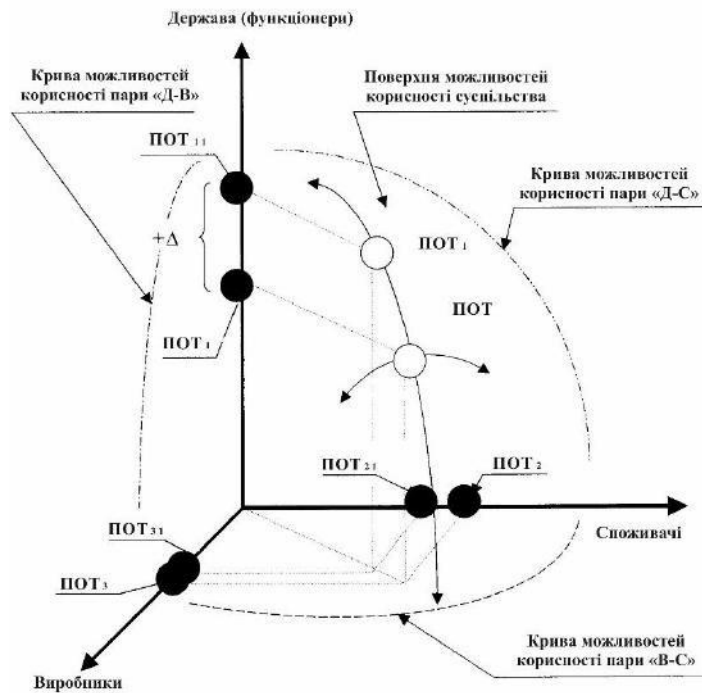

Рисунок 1.1 – Поверхня можливостей корисності суспільства та розташування парето-оптимальної точки, яка відповідає максимальному рівню суспільного добробуту.

Джерело: [29].

Представимо собі, що на поверхні можливостей корисності існує уявна парето-оптимальна точка (ПОТ). Ця точка відповідає максимальній гармонії інтересів всіх ринкових учасників і найвищому рівню добробуту суспільства, який можна досягти за наявних ресурсів. Треба розуміти, що ця точка, як і в двовимірній моделі парето-ефективної економіки, є всього лише теоретичною і недосяжною. Проте прагнення максимально наблизитися до неї є важливою умовою ефективної співпраці всіх ринкових учасників.

Графічна модель поверхні можливостей корисності чітко показує, що підвищення значення однієї з осей корисності (отримання вигоди в одному напрямку) обов'язково супроводжується відповідним зменшенням значень інших осей корисності. Це означає, що будь-які дії будь-якого учасника тріади, спрямовані на забезпечення власного виграшу на ринку, без врахування інтересів і можливої реакції інших, неодмінно призведуть до втрат для

останніх, з супроводом відповідного перерозподілу доходів. Отже, рівновага в системі передбачає оптимізацію цільових функцій трьох суб'єктів - споживача, виробника і держави.

Оптимальний за Парето стан ринку означає, що коли всі учасники ринку, які прагнуть до власної вигоди, досягають взаємного балансу інтересів і вигод, загальне задоволення (функція загальної корисності) досягає максимуму (рис. 1.2).

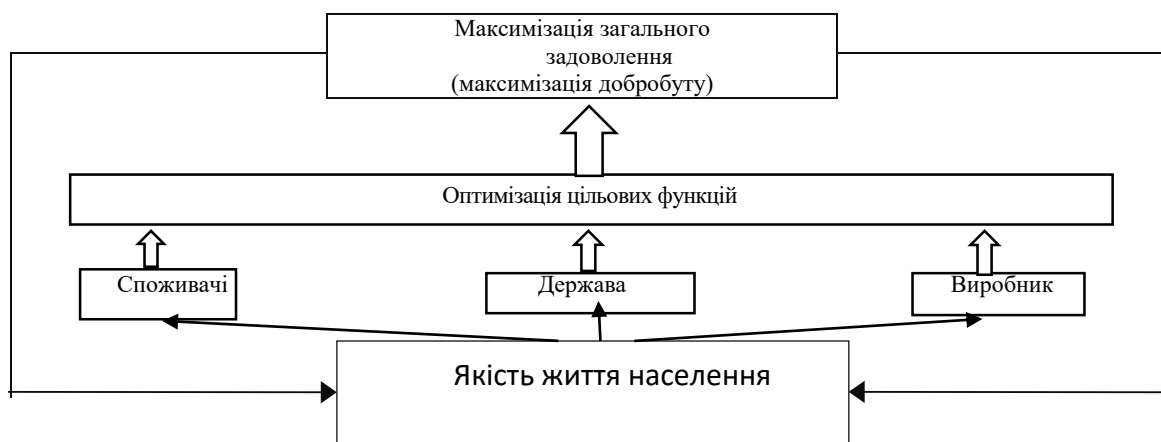

Рисунок 1.2 – Модель максимізації добробуту всіх учасників ринку

Джерело: розробка автора

І А. Сміт говорить про цей закон у своєму відомому уривку про «невидиму руку» (але не в сенсі корисності, а в сенсі багатства). Пізніше на практиці було доведено теорему про те, що загальна ринкова рівновага є оптимальним за Парето станом ринку [49].

Аналізуючи думку В. Парето, можна зробити висновок, що її зміст можна узагальнити у двох положеннях. Тобто будь-яка конкурентна рівновага є оптимальною (пряма пропозиція), оптимальність може бути досягнута за допомогою конкурентної рівноваги, тобто оптимального вибору. За певними критеріями вона найкраще працює за допомогою ринкових механізмів (обернені теореми) [49].

Це означає, що тільки оптимальний стан цільової функції гарантує рівновагу для всіх ринків. Оптимізація цільової функції за Парето означає, що всі учасники економічного процесу вибирають найкращу з усіх можливих альтернатив. Модель Парето передбачає, що суспільство має імунітет до нерівності. Цей підхід стає більш зрозумілим, коли ми розглядаємо «принцип Парето», закон розподілу доходу. На основі вивчення статистичних показників для багатьох країн за різні історичні періоди Парето виявив, що розподіл доходу зберігає значну стабільність вище певного значення. На його думку, це свідчить про нерівний розподіл природних здібностей людини, а не про недосконалість суспільних відносин. Це зробило Парето надзвичайно скептичним щодо питання соціальної реконструкції [49].

Однак важко заперечити, що позиція, яка є оптимальною за Парето, дуже часто є соціально неприйнятною.

У процесі опису пропозицій і принципів В. Парето дійшов висновку, що якість життя можна інтерпретувати як рівень задоволення та реалізації різноманітних потреб індивіда, соціальних груп і суспільства, що в загальному вказує на рівень розвитку та добробуту населення. Якщо взяти за основу теорію соціального благополуччя для обґрунтування критерію справедливості, то теоретично можна вибрати один із критеріїв оцінки соціального благополуччя, наприклад, критерій ефективності Парето, який базується на сприйнятті соціального благополуччя. добробут як вектор добробуту окремих споживачів. У той же час добробут зростає, якщо збільшується корисність, одержувана окремим споживачем, якщо корисність інших членів суспільства принаймні не зменшується. Цей критерій відповідає теорії класичного лібералізму, в якій особисті інтереси посідають центральне місце. Відповідно до цієї теорії, кожна людина готова і здатна найбільш ефективно реалізувати свої таланти самостійно. З цих причин суспільство розглядається як сукупність таких людей (індивідів), а хорошим є те суспільство, яке не заважає людям вільно переслідувати свої приватні інтереси.

Уряди створені громадянами для захисту їхніх прав, особливо права на набуття, володіння і використання приватної власності. В умовах лібералізованої економіки, рівність означає рівні можливості, а не однакові результати. Справедливість встановлюється ринком, а ефективність визнається в контексті Парето-ефективності, де ресурси переходять до тих, хто готовий заплатити за них вищу ціну і, в результаті, використовувати їх більш раціонально[49]. Теоретично ці поняття мають великий потенціал, але практично вони часто виникають в середовищі багатьох проблем, конфліктів і ситуацій кризового характеру. Ці ситуації виникають через недосконалість взаємин між людьми в суспільствах, які переходять до ринкової економіки у процесі трансформації.

Проте в дослідженні В. Варцаби науково обґрунтовано і підтверджено гіпотезу про прямий зв'язок між досягненням будь-якою системою стану ринку, який відповідає Парето-оптимальному стану, і тривалим підтриманням гармонійних відносин між всіма його учасниками. Важливо відзначити, що процес гармонізації базується на переконанні в тому, що ринок є саморегулюючою системою з природньо існуючою гармонією між конфліктуючими інтересами її учасників. Ця ідея виходить із тверджень Адама Сміта, який вказував на те, що врахування інтересів однієї сторони іншою може призвести до збалансованості інтересів обох сторін, створюючи "гармонію". Крім того, Фредерік Бастіа наголошував на тому, що "усі законні інтереси є гармонійними". [5].

З цього випливає, що будь-який стан системи, який відповідає Парето-оптимальному стану і є однією з можливих конфігурацій, може бути досягнутий за допомогою ринкових методів, коли суб'єкти господарювання приймають рішення щодо управління своїми ресурсами таким чином, щоб доходи і результати відповідали їх поставленим цілям.

Проте важливо враховувати, що навіть Парето-ефективний ринок може підштовхувати певних індивідів і групи до небажаного соціального розподілу

та обміну, включаючи в себе корупцію і зловживання в органах влади та серед чиновників і підприємців. Тому держава та її управлінські органи повинні доповнювати та коригувати механізм "невидимої руки" ринку, компенсуючи його обмеження та забезпечуючи Парето-ефективну економіку.

Проте саме управлінська складова соціально-економічних систем не завжди виконує цю роль через поширення факторів, які є характерними для людської поведінки, таких як непрофесіоналізм (пов'язані з когнітивними та емоційними обмеженнями), інформаційна асиметрія, свавілля та корупція. Також існують недоліки у прийнятих рішеннях як суб'єктами управління, так і об'єктами впливу, які є людьми в процесах взаємодії між типовими парами, такими як "суб'єкт - об'єкт", "уряд - суспільство", "керівний орган - персонал", "керівник - підлеглий", "менеджер - працівник", "постачальник - споживач", "продавець - покупець" [30].

Зараз, як в суспільстві, так і в національній економіці, спостерігається ріст дисгармонічних відносин між різними суб'єктами і об'єктами в різних аспектах життя. Ця дисгармонія істотно погіршує економічні, соціальні та політичні результати, призводячи до зниження рівня і якості життя людей. В цьому контексті важливим стає вивчення взаємодії між індивідуумами та групами на ринкових процесах з урахуванням їх готовності і здатності до гармонізації своїх та чужих інтересів. Гармонізація, в даному випадку, означає досягнення рівноваги інтересів та вигід для всіх учасників ринкових відносин через поліпшення управлінських впливів на процеси гармонізації інтересів.

Важливо зауважити, що в сучасних умовах України існує загроза подальшого зниження якості життя, яка обумовлена як зовнішніми факторами (геополітична нестабільність, валютно-фінансова нестабільність, залежність від світових ринків сировини), так і внутрішніми (падіння ВВП, висока корупція, тінізація економіки, структурні дисбаланси). Додатково, інституційний розрив, обумовлений інституційними пастками, ринковими бар'єрами та деформованими нормами, поглиблюється в Україні [15].

На державному рівні наразі насамперед актуальним є створення ефективної системи моніторингу якості життя громадян. Основною метою цієї системи є створення можливостей для розвитку додаткових каналів обміну ресурсами та інформацією, які включатимуть в себе механізми зворотного зв'язку. Незважаючи на великий практичний потенціал таких досліджень, який підтверджується, наприклад, присудженням Нобелівської премії в області економіки Річарду Тейлеру за створення поведінкової економіки в 2017 році, яка вивчає вплив соціальних, когнітивних і емоційних чинників на прийняття економічних рішень окремими особами і групами, ці дослідження ще не знайшли широкого впровадження в практиці реалізації державної економічної політики з урахуванням відповідних результатів щодо якості життя.

На сьогоднішній день важливим є дослідження різних підходів до розуміння поняття "якість життя". Аналіз якості життя дозволяє нам отримати уявлення про реальну соціальну ситуацію в країні, визначити потенційні можливості і перспективи розвитку різних суспільних суб'єктів на всіх рівнях, від окремих осіб і сімей до регіональних і національних спільнот. На основі такого аналізу можна визначити правильні механізми для оптимізації соціальних умов в інтересах окремих осіб, сімей, суспільства та держави.

З урахуванням останніх досягнень теорії поведінкової економіки можна стверджувати, що принципи і теореми економіки добробуту, які вперше сформулював Вілфредо Парето, мають великий потенціал для раціоналізації і гармонізації цілей та інтересів учасників ринкових відносин. Це може призвести до позитивних змін в якості життя населення.

Розвинуті можливості для подальших наукових досліджень в області комплексного застосування принципів, принципів і законів, які лежать в основі економіки добробуту, з урахуванням нових відкриттів у поведінковій економіці.

Якість життя повинна стати об'єднуючою ідеєю в Україні, що дозволить нації визначити свій власний шлях розвитку. Головним критерієм оцінки

ефективності економічних реформ повинно стати забезпечення умов для успішної реалізації потенціалу кожної особистості.

1.3 Методичний інструментарій дослідження наслідків виробництва продукції для груп суспільних інтересів

Аграрний сектор економіки завжди був об'єктом інтересу як для вчених, так і для практиків. Нині він лишається головною сферою, де проводяться дослідження загальних закономірностей і особливостей економічного розвитку, як на світовому рівні, так і в окремих національних економічних системах. Однак досі існують загальні методологічні питання, які стосуються досягнення балансу між теорією та практикою в економічному аналізі, абстрактною формалізацією теоретичних моделей та дослідженням емпіричних даних (так звані "дилеми дотримання правил і реалістичності"). Також, важливо питання про гармонійне поєднання різних підходів та методів, які використовуються в економічній науці для вивчення аграрних відносин. Все це направлено на те, щоб не лише розуміти трансформаційні та еволюційні процеси в сучасних умовах, але й визначити основні напрямки подальшого розвитку з метою розроблення та впровадження належних практичних рішень з боку відповідних інститутів.

В наукових колах існують два різні погляди на роль сільського господарства у економічному розвитку. Згідно з першим поглядом, сільське господарство грає пасивну роль і слугує основним джерелом ресурсів для розвитку промисловості. Другий погляд, навпаки, відзначає прямий вплив сільського господарства на економічний розвиток національної економіки, а також його опосередкований вплив через ефективність суміжних галузей.

Об'єктивні зміни спостерігаються в більшості країн, такі як індустріалізація та зростання сфери послуг. Водночас, аграрний сектор залишається важливим як з економічної, так і соціальної точки зору для досягнення національних цілей, таких як забезпечення продовольчої безпеки, створення робочих місць, підтримка соціальної рівності, збільшення добробуту, збереження екологічної стійкості та освоєння нових територій. Оскільки наша планета населяється все більшою кількістю людей і підвищується їх рівень життя, виникає необхідність в подальшому значному зростанні світового попиту на сільськогосподарську продукцію та забезпечення економічного розвитку всіх гравців глобального продовольчого ринку.

Сучасна галузь аграрної економічної науки переживає стадію активного становлення нових підходів до організації економічних відносин та управлінських структур. Економісти, спеціалізуючись на аграрних питаннях, працюють над розробкою теоретичних основ та практичних рекомендацій для досягнення сталого економічного зростання. Однією з головних цілей є покращення умов і рівня життя сільського населення, а також забезпечення продовольчої безпеки держави, використовуючи передові методології та сучасні методи дослідження.

Дослідження показують, що виявлення сутнісних аспектів розвитку аграрного сектору, а також спроби вдосконалення окремих методологічних аспектів та вимірювальних параметрів у цій сфері є складним завданням через різноманітність факторів, що впливають на неї. Важливо підкреслити, що визначення та узагальнення параметрів виробництва, міжгалузевого обміну та інвестицій в контексті аграрного сектору потребує об'єктивного підходу. Тому ключовим принципом є розкриття сутності аграрного сектору у міжгалузевому аспекті та визначення повністю методології цієї галузі, враховуючи ступінь її відповідності конкретним практичним завданням.

У сфері економічної аграрної науки методологічне забезпечення досліджень є одним із ключових аспектів, але, на жаль, воно залишається однією з найменше розвинених галузей. Якщо в радянський період проводилися дослідження та видавалися методики в галузі сільського господарства, то в період незалежності кількість та характер проведених реформ в аграрному секторі України (з 1991 по 2021 рік) та їхній методичний супровід залишають бажати кращого та не завжди відповідають сучасним вимогам. Важливим завданням аграрної економічної науки є не лише дослідження економічних явищ і процесів, але й адаптація нормативно-правової бази для подальшого реформування аграрного сектору країни.

Очевидно, що недостатня аргументованість системи наукових поглядів на здійснення багатьох реформ в аграрному секторі України, а також відставання у співвіднесенні практики, методології та теорії на сьогоднішній день не дозволяють визначити курс на для єдиного довгострокового сталого напрямку розвитку вітчизняного сільського господарства. Перед сучасною аграрною наукою постають глобальні та складні завдання в цій галузі. Однією з головних цілей є поглиблена розробка подальшого стратегічного реформування галузі. Засоби дослідження економічних явищ і процесів — це науково обґрунтовані методи, які дають змогу пізнати економічні закони, використовувати їх у виробничій практиці, плануванні та прогнозуванні виробничо-господарської діяльності. Одним з ключових завдань для науковців і практиків, що працюють у сільському господарстві, є розробка наукових рекомендацій для подолання проблеми низької продуктивності праці. Це також включає зусилля щодо збільшення фінансування, підвищення ефективності аграрного бізнесу, залучення більше інвестицій, зроблення сектору привабливішим для інвесторів, запобігання процесам капіталізації у сільському господарстві та стимулювання розширення асортименту експортних продуктів на висококонкурентних світових ринках.

Об'єктом аналізу економічних аспектів аграрного сектору є виробничі відносини, що виникають між різними суб'єктами у процесі створення, розподілу, обміну та споживання матеріальних і духовних благ. Ці відносини охоплюють низку ключових компонентів розширеного відтворення в сільському господарстві:

- Виробництво товарів та послуг, що включає в себе процес створення різноманітних продуктів та послуг у сільському господарстві.
- Логістика, яка відповідає за ефективний розподіл ресурсів та цінностей між суб'єктами господарювання.
- Транспортні організації, що забезпечують транспортування товарів та послуг до кінцевих споживачів.
- Підприємства торгівлі, які здійснюють обмін продуктами та послугами між суб'єктами ринку.
- Споживання, що є необхідним елементом економічних відносин і визначає попит на продукцію і послуги.

При аналізі конкретної проблемної ситуації у сфері аграрного сектору важливо враховувати унікальні аспекти цієї ситуації і вибирати методи, підходи та принципи, які найкраще відповідають цьому конкретному випадку.

Методологія економічної науки представляє собою набір наукових концепцій та підходів до процесу отримання та організації нових знань. Вона включає в себе вивчення предмета дослідження, основні методи та прийоми дослідження, а також систему категорій, законів і теорій, які використовуються для обґрунтування нових теоретичних концепцій і прикладних результатів у галузі економіки.

Методологія аграрної науки охоплює різноманітні методи та підходи, які використовуються для дослідження аграрної економіки. Ця наука використовує такі методи, як історичний аналіз, діалектика, аналітика, статистика, економіко-математичні розрахунки та інші.

Методологія аграрної науки спрямована на розуміння економічних процесів у сфері сільського господарства та визначення цільових орієнтирів для аграрної економіки. Вона надає науковцям засоби для досягнення цих цілей. Одним із ключових завдань є підвищення ефективності аграрної економіки, що можливо завдяки системному, пропорційному та збалансованому розвитку, а також постійному оновленню на основі сучасних наукових досягнень.

Дослідження економічних процесів в аграрному секторі також вимагає врахування їхньої динаміки в часі та просторі. Ця складова є надзвичайно важливою частиною методології дослідження, оскільки вона допомагає зрозуміти, як економічні явища змінюються та виявляються у різних контекстах.

Початковою точкою для відповіді на комплекс запитань є методологічний підхід, сформульований А. Маршаллом. Він стверджував, що політеконом ніколи не повинен втрачати з уваги можливість практичного використання результатів економічних досліджень. Однак головне завдання полягає в тому, щоб досліджувати та пояснювати факти, встановлювати взаємозв'язки, що виникають внаслідок різних факторів, які впливають окремо і в поєднанні один на одного [67, с. 223]. З огляду на це та керуючись загальними принципами дослідження від абстрактного до конкретного, обгрунтовано необхідність вивчення трансформаційних процесів відносин власності та форм господарювання в аграрному секторі національної економіки, використовуючи системний підхід. Цей підхід передбачає дослідження від теорії до практики, оскільки без теоретичних основ стає неможливим розуміти основні принципи, що лежать в основі різних проявів, спостережаних у різних ситуаціях.

Важливо також враховувати, що коли передбачення теорії і емпіричні спостереження суперечать один одному, необхідно адаптувати теорію. Якщо теорію не внесено вчасно для розв'язання емпіричних завдань, то робота в

галузі теорії може рушити вперед і втратити зв'язок з реальним світом [68, с. 261].

Згідно із Великим тлумачним словником сучасної української мови, методологія - це "вчення, що стосується наукового методу для пізнання та зміни світу; філософська і теоретична основа цього методу; сукупність методів дослідження, які застосовуються в будь-якій науці в залежності від специфіки об'єкта її дослідження." [6, с. 664]. Методологія є важливою складовою будь-якого наукового дослідження. Вона допомагає впорядкувати процес дослідження, забезпечити об'єктивність і достовірність результатів. У науковій літературі існує кілька визначень методології. У найбільш загальному вигляді методологію можна визначити як систему певних способів і прийомів, що застосовуються в тій чи іншій сфері діяльності.

Економісти визнають методологію як результат об'єднання принципів і інструментів знань, які були створені людством у ході його процесу вивчення та змін [72]. Вони також розглядають методологію як вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності. [62, с. 332]. Деякі вчені вважають, що метод, як поняття в практичній діяльності людей, є способом виконання конкретної дії, операції або роботи. У контексті наукового дослідження методи також є способами виконання конкретних дій, операцій та робіт на всіх етапах процесу дослідження, починаючи від вибору об'єкта дослідження і закінчуючи впровадженням результатів дослідження у практичну діяльність. [58].

Зважаючи на важливість аграрного сектору у сучасній економіці, обґрунтовано важливим є розробка методології для вивчення цієї проблеми. Методологія виступає інструментом, який спрямований на вирішення ряду завдань:

- Визначення послідовності та етапів процесу вивчення явища.

- Встановлення характерних ознак та рівня розуміння об'єкта дослідження.
- Виділення джерел та рушійних сил розвитку цього явища.
- Створення цілісного уявлення та конкретної моделі розвитку об'єкта для знаходження оптимальних шляхів його трансформації.
- Визначення етапів, ресурсів, форм і термінів вдосконалення об'єкта.

Для успішної реалізації цих завдань методологія повинна відповідати високим вимогам і виступати як інструмент для уявлення парадигми розвитку аграрного сектору і створення нових якісних відносин у цій економічній сфері.

Аналіз наукових досліджень в Україні та за кордоном в галузі розвитку аграрного сектору свідчить про те, що дослідження переважно обмежені першим та другим рівнями пізнання проблеми. Перший рівень включає в себе виявлення окремих фактів та фрагментів, які представляють точкове розуміння об'єкта, збір і накопичення інформації. Другий рівень включає узагальнення отриманих фактів, їх інтерпретацію та формулювання умовиводів щодо об'єкта дослідження у формі лінійних та процесних уявлень.

На третьому рівні пізнання, спостерігається узагальнення галузевої теорії і практики, а також формулювання конкретних висновків, що стосуються певних аспектів емпіричної області, взаємодії та зв'язків між об'єктами внутрішнього і зовнішнього середовища. На цьому етапі виникає можливість створити галузеву концепцію. Цей рівень дослідження охоплює широку площину пізнання і потребує використання специфічного наукового інструментарію, а також вищого рівня узагальнення теорії.

Іншими словами, цей рівень використовується тоді, коли необхідно надати адекватну оцінку сучасного стану аграрного сектору на основі синтезу внутрішніх і зовнішніх чинників. Він дозволяє проаналізувати фактори, які визначають подальші зміни, провести типологію існуючих форм

господарювання та розробити методологічний підхід до комплексного вивчення сучасного стану виробництва на всіх структурних рівнях галузі.

На четвертому рівні дослідження створюється комплексна модель об'єкта і розробляються відповідні концепції та теорії його розвитку, використовуючи зведені дані з теорії та практики в міждисциплінарному контексті. В результаті досліджень стало очевидним, що ця комплексна модель розвитку аграрного сектору може бути представлена трьома основними варіантами:

1. ресурси та результати;
2. різновиди виробничо-господарської діяльності;
3. цикл відтворення та етапи піднесення.

Перехід на цей рівень дослідження надасть можливість поглибити та розширити наші знання у галузі, створити комплексну модель аграрного сектору, що враховує динаміку сучасної економічної ситуації. Ця модель дозволить відстежувати раціональні шляхи подальших трансформацій і завчасно виявляти нераціональні напрямки і рішення на всіх рівнях галузі.

На четвертому рівні пізнання розвитку аграрного сектору буде представлено глибоке розуміння об'єкта у всіх його динамічних проявах. Для досягнення цієї мети необхідно розробити комплексну модель управління організаційно-економічними, інноваційно-інвестиційними, техніко-технологічними та виробничо-господарськими процесами в просторі та часі. Також потрібно створити систему критеріїв та індикаторів для оцінки ефективності і конкурентоспроможності на макро- та мезорівнях.

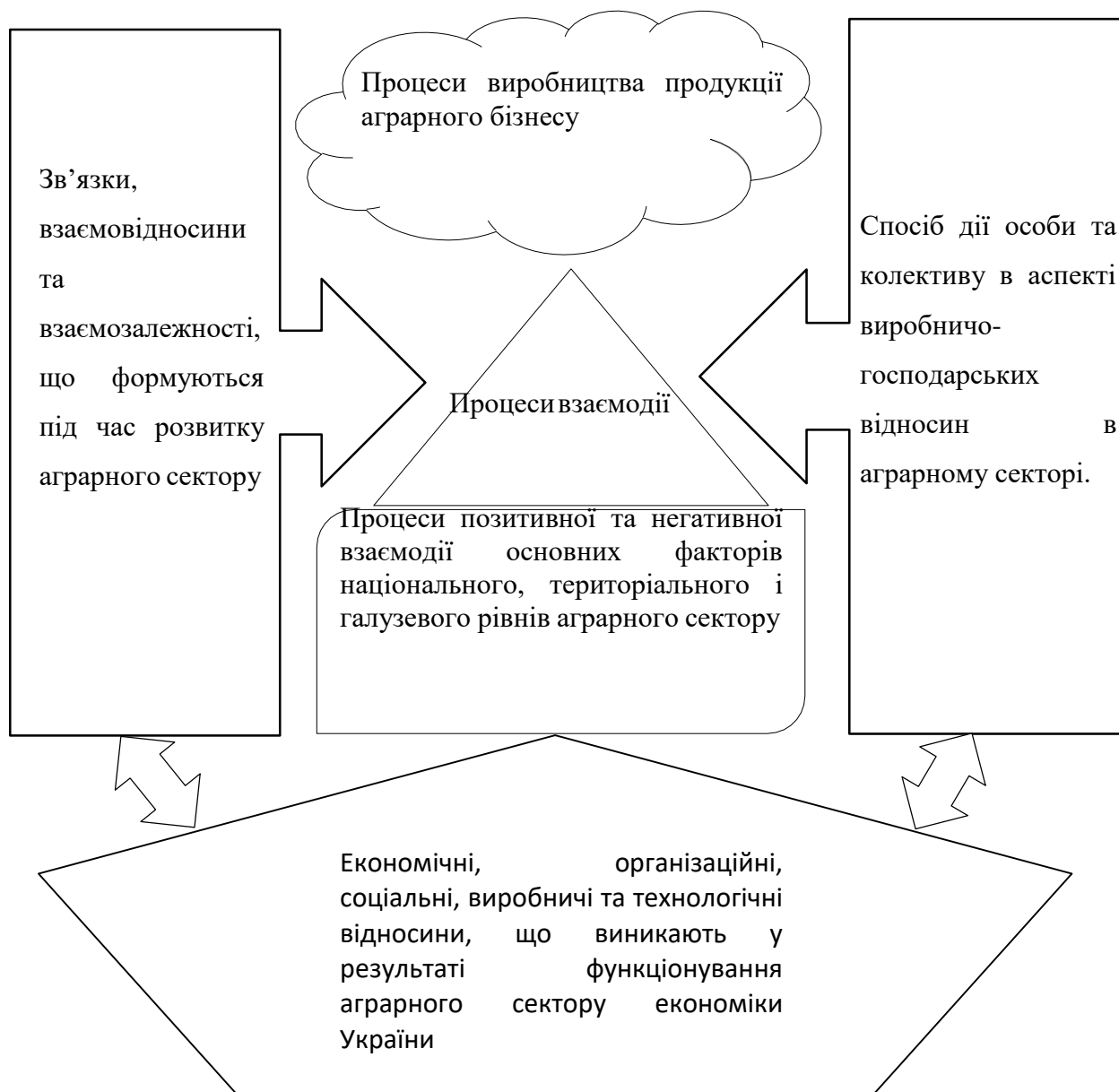
Відповідно до вимог четвертого рівня пізнання, розвиток аграрного сектору в умовах трансформації національної економіки потребує аналізу з іншої точки зору. На цьому методологічному рівні розглядається не просто

статичний стан сектору, зафіксований в окремий момент часу, а його розвиток як постійний, динамічний процес, який проходить через всі заплановані стадії.

У науковому дослідженні використовуються різноманітні методологічні підходи для оцінки впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на сільське господарство. В рамках цієї методології дослідження розглядають систему процесів виробництва та взаємодії об'єкта дослідження з факторами зовнішнього середовища. Ця система ієрархічно побудована за рівнями на глобальному, національному, регіональному та галузевому рівнях. Фактори зовнішнього середовища охоплюють економічні, політичні, соціальні, технологічні, інформаційні, військові, природні, екологічні та правові аспекти. У такому підході предмет дослідження представлений на різних рівнях ієрархії (рис. 1.3).

Постійне вдосконалення методології розвитку аграрного сектору призводить до виникнення нових змін, які відображаються на різних рівнях управління цією галуззю. Ці зміни в методології призводять до введення нової термінології та методичних підходів для оцінки ефективності потенціалу і ресурсів, які використовуються в різних об'єктах, суб'єктах та процесах. Усі ці нововведення спрямовані на органічну побудову принципів розвитку аграрного сектору і створення повноцінної системи його управління. Цей процес включає в себе створення об'єднаних структурних елементів і використання ефективних технологій для оптимального функціонування.

Рис. 1.3. Предмет методології функціонування аграрного сектора

*Побудовано автором.

Грунтовна теоретико-методологічна, аналітична та фахова оцінка сучасних тенденцій розвитку аграрного сектору свідчить про домінування серед науковців концепцій і теорій, які ґрунтуються на врахуванні особливостей системних криз у світовій економіці. Як науковий аргумент спроможності згаданого теоретико-методологічного підходу в економічній науці розроблена парадигма циклічного розвитку світового господарства, згідно з якою через певний час, враховуючи ряд об'єктивних і суб'єктивних обставин, глобальна або системна криза буде подолано, і економіка повернеться до «нормального» стану його роботи. У цьому випадку за основу береться парадигма економічних циклів економічного розвитку: зростання, застій, спад - спад, застій, зростання. Водночас найважливішою ознакою виявлення світової фінансово-економічної кризи вчені вважають наявність значних інвестиційних та фінансових розбіжностей в економіці, а також падіння доходів населення, обсягів виробництва продукції, продуктів та послуг. Переважає думка, що внаслідок стагнації, а іноді й спаду економіки компаній знижується їх рентабельність, і, як наслідок, відбувається падіння платоспроможного попиту населення та обсягів виробництва на 25-30% і більше. .

За останні 30 років в аграрному секторі вітчизняної економіки відбулися значні трансформації відносин власності та форм господарювання, які, на жаль, є прикладом відриву управлінської практики в багатьох ключових питаннях від основних теоретичних підходів до розвитку. трудові відносини в аграрному секторі економіки. Емпіричні матеріали дослідження свідчать: по-перше, про дуалістичний характер ключових напрямів трансформацій, тоді як історичний шлях реформування визначається завданнями підвищення ефективності виробництва; по-друге, про конфлікт інтересів між різними формами правління; по-третє, несанкціоновані трансакційні витрати, які можуть суттєво вплинути на наступний вектор трансформації відносин власності та форм господарювання. На нашу думку, причиною виникнення

таких антагоністичних проявів (суперечностей) та роз'єднаності інтересів є те, що на практиці тривалий час більше уваги приділялося створенню тісних зв'язків між основними суб'єктами господарювання в аграрній сфері – форми господарювання та форми власності. Але власність і відносини власності, як складова виробничих відносин, постійно знаходяться в стані змін та розвитку, що відбувається паралельно з перетворенням всієї економіки та суспільства загалом. Особливо це стосується відносин власності на земельні ресурси та їх користування.

Суперечності, пов'язані з трансформацією відносин власності та форм господарювання, виникли під час "ефорії" ринкових реформ в аграрному секторі економіки. У цей період реформ відбулося "спрощення" відносин власності, що було об'єктом дослідження. Основним напрямком наукових досліджень стала обґрунтування виключної ролі приватної власності, орієнтованої на радикальний індивідуалізм, інші форми власності або ігнорувалися, або розглядалися як її варіанти.

Нормативна методологія виправдовувала трансформацію основних форм господарювання радянської економіки – колгоспів і радгоспів, у створення селянських (фермерських) господарств підприємницького спрямування, схожих на організаційні форми господарювання, характерні для західних економік. Це відбувалося шляхом запровадження спеціальних земельних паїв та перетворення внутрішньогосподарських відносин згідно з основними принципами ринкової економіки. Такі підходи знайшли своє відображення в розробці концепцій економічної політики для аграрного сектора економіки та призвели до повного руйнування існуючих відносин власності і форм господарювання, замість поступової і поетапної трансформації з урахуванням вже сформованих традицій та господарського досвіду.

У сучасних дослідженнях розвитку аграрного сектору використовуються різноманітні інструменти економічного аналізу, включаючи економетричні моделі, ситуаційний аналіз (casestudies) і

проведення економічних експериментів (experimental economics). Це дозволяє глибше та докладніше вивчати галузеві ринки.

Загальна концепція сучасної аграрної економіки розглядає сферу недосконалої конкуренції, а також взаємодію учасників цієї галузі та їх можливі результати. Досліджується вплив цих факторів на суспільний добробут та можливості державного втручання.

Сучасна теорія організації аграрного виробництва охоплює такі ключові напрями:

1. Теорія агрофірми і аграрного сектору взагалі, де вивчаються їхні розміри, обсяги діяльності, цілі, структура, організація та поведінка.
2. Теорія конкуренції на аграрному ринку, де аналізується вплив на ринок, форми конкуренції, доходи та витрати, конкурентні і нецінові аспекти.
3. Дослідження державної політики та діяльності суб'єктів господарювання у галузі, включаючи антимонопольну політику, регулювання ринку, дерегуляцію, лібералізацію, приватизацію, підтримку інновацій та підвищення конкурентоспроможності.

У пострадянському періоді в українській аграрній економічній науці активно розроблялися нові наукові напрямки, спрямовані на реформу та трансформацію галузі. Основна мета досліджень аграрної економіки полягає в аналізі структурних змін та їхнього подальшого розвитку через використання різних моделей. Також вивчається місце та роль різних суб'єктів з різними організаційно-правовими формами власності, а також розвиток дрібного підприємництва у сільських місцевостях, міжгалузеві зв'язки, продовольча безпека та експортний потенціал аграрного сектору.

В методології економічних досліджень аграрного сектору можна виокремити дві великі групи методів: структурні та неструктурні.

Структурні методи ґрунтуються на макроекономічній теорії і спрямовані на зміну пропорцій у економічних системах. Вони є ефективними в умовах нестабільності та системних криз, оскільки не вимагають значних

інвестицій. Застосування структурних методів сприяє вирішенню проблеми вибору засобів досягнення поставлених цілей. Вибір конкретних методів дослідження залежить від об'єкта, цілей та завдань проекту, плану і програми. Саме в цих аспектах зосереджена методика виконання проекту, послідовність наукового дослідження, місце проведення, склад виконавців, необхідні інструкції, очікувані результати роботи, а також наукові рекомендації щодо систем управління, виробництва і інших аспектів.

Цей підхід також має відношення до неструктурних методів в економічних дослідженнях. Вони спрямовані на вивчення як сильних, так і слабких аспектів в господарській системі з метою розробки конкретних пропозицій для їх поліпшення. Однією з переваг неструктурних методів є їхня здатність абстрагуватися від впливу окремих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища на економічну систему. Сучасний математичний апарат дозволяє виконувати різноманітні аналітичні роботи та точно визначати можливі перспективи розвитку суб'єктів господарювання. Наприклад, методи балансування, економіко-математичні моделі та інші відомі неструктурні методи наукових досліджень.

Цей арсенал постійно поповнюється та розширюється. Оскільки мінерально-сировинні ресурси обмежені, а вплив на природу та біоценози зростає, спостерігається нахил до поєднання різних методів дослідження для визначення пріоритетних напрямків розвитку раціональної аграрної економіки на ринку.

Однак, наукові методи мають зафіксувати об'єктивні результати, які стосуються стану об'єкта дослідження та можливих варіантів його розвитку, включаючи песимістичний, нейтральний, оптимістичний та проривний сценарії. Ці результати можуть бути виражені через теоретичні висновки, економічні категорії, закони, закономірності, та принципи, а також науково обгрунтовані проекти, системи, комплекси заходів, норми, інструкції, включаючи публікації монографій та наукових статей і т. д.

Незважаючи на різноманітність методів дослідження, важливо

забезпечити спадкоємність у визначенні основних критеріальних показників, таких як обсяги задіяних ресурсів, відношення виробництва до використання ресурсів, валовий та чистий дохід, прибуток, рентабельність виробництва, віддача капіталу тощо.

У сучасний період організації та проведення наукових досліджень все більше використовуються високотехнологічні та точні методи, такі як методи економіко-математичного та імітаційного моделювання. Наприклад, імітаційне моделювання дозволяє аналізувати об'єкти господарювання без проведення фізичних експериментів. За допомогою сучасних технічних засобів і програмного забезпечення все частіше застосовуються і традиційні методи, такі як балансовий, розрахунково-конструктивний метод, метод групування, статистичні методи тощо. Ці методи сприяють систематизації, збору та аналізу інформації, підвищенню швидкості та точності обробки даних, покращенню якості досліджень.

Загалом, різноманітність та взаємодія різних методів дослідження дозволяють розкрити інформацію про ресурсний потенціал аграрної економіки та його визначальну роль у виробничому процесі, як у категоріальному, так і у структурному плані. Враховуючи системний характер формування та розвитку ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки, важливо не обмежуватися лише фізичними характеристиками ресурсів, а також враховувати якісні характеристики та системні властивості, що впливають з цієї природи.

Отже, ресурсний потенціал аграрного сектору економіки можна розглядати як складну і постійно відтворювальну систему, що складається з різних компонентів. Серед цих компонентів виділяються природний, сировинний, демографічний, соціально-економічний, матеріально-технічний, фінансовий, інфраструктурний та інформаційний субпотенціали. Важливо зрозуміти, що оцінка ресурсного потенціалу - це синтез якісних і кількісних характеристик, з основною увагою до динаміки цих параметрів, враховуючи специфіку аграрного виробництва в різних природно-кліматичних зонах.

Схожесть функцій, ієрархічність, автономність та взаємозв'язок компонентів роблять ресурсний потенціал поліфункціональним, подібно до інших системних явищ. Вплив на ресурсний потенціал аграрного виробництва на рівні держави, регіону, муніципалітету, або підприємства повинен враховувати кілька важливих умов:

По-перше, ресурсна база постійно відтворюється циклічно і це потребує безумовного урахування.

По-друге, різні компоненти ресурсного потенціалу відтворюються асинхронно з різними темпами, що також слід враховувати.

По-третє, важливим для управління ресурсним потенціалом аграрного виробництва, є принцип Ле-Шательє. Відповідно до цього принципу, коли систему порушує зовнішній вплив, який викликає дисбаланс, у системі виникають реактивні процеси, спрямовані на компенсацію цього дисбалансу. Ці реактивні процеси призначені для нейтралізації обурення системи та відновлення її рівноваги.

По-четверте, розгляд потенційних форс-мажорних обставин, які можуть виникнути через погодні умови та епізоотичні хвороби у тварин. Це важливо враховувати при управлінні ресурсним потенціалом, оскільки такі непередбачувані фактори можуть суттєво вплинути на ефективність і стабільність аграрного сектору.

Основу методології аналізу та оцінки ресурсного потенціалу аграрного виробництва формує системний підхід. Це обумовлено передусім тим, що ресурсний потенціал розглядається як складна система зі своїми внутрішніми взаємозв'язками і властивостями. Значущою особливістю цього підходу є аналіз якісних і кількісних параметрів системи.

У сфері рослинництва, виробничий потенціал включає в себе будівлі та споруди, які забезпечують виробничий процес, машини та обладнання, транспортні засоби, дороги, асфальтовані майданчики, зерно- та овочесховища, а також засоби для очищення та обробки зерна та овочів тощо.

У галузі тваринництва, потенціал також охоплює будівлі (приміщення для утримання тварин і птиці), сховища для кормів (грубих і концентрованих), кормоцехи і кормоприготувальні пункти, машини та обладнання для тваринницьких і птахівничих ферм, комплексів і птахофабрик.

Важливо відзначити, що багато з цих факторів мають загальне призначення і використовуються у різних сферах аграрного виробництва.

Виробничий потенціал сільськогосподарських підприємств визначається через кілька ключових аспектів, включаючи обсяг виробництва, доступність різних ресурсів, таких як основні і оборотні кошти, земельні площі, робоча сила, техніка, рослини, тварини, птиця та фінансові ресурси. Крім того, важливим фактором є якість і склад кожного виду використовуваних ресурсів та їх взаємозв'язок і пропорційне поєднання.

Рівень використання виробничого потенціалу визначається наявними формами організації та управління виробничими процесами, характером виробничих відносин, ступенем спеціалізації, рівнем кооперації та інтеграції виробництва, а також впливом природних умов.

Оцінка ефективності використання виробничого потенціалу включає врахування таких факторів, як родючість ґрунтів, як джерело виробництва рослинної продукції, генетичний потенціал тварин і птиці, біологічний потенціал рослин, організація праці, матеріальні та технічні ресурси, стимулювання праці, соціальні та виробничі умови праці та відпочинку, економічні відносини, форми власності та системи управління.

На першому етапі дослідження важливо провести аналіз наявних ресурсів та оцінити їх стан і ступінь використання в аграрному секторі. На наступних етапах дослідження необхідно визначити оптимальні шляхи формування і раціонального використання цих ресурсів. При цьому ключовим є визначення критерію ефективності, який відображається через максимальний обсяг виробництва при мінімальних витратах ресурсів.

Цей критерій ефективності базується на прямому причинно-

наслідковому зв'язку між витратами та результатами виробництва, де витрати виступають як причина, а результат - її наслідок. Крім того, ефективність також відображає відношення між людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ.

Отже, ефективність виробництва повинна бути оцінювана за допомогою комплексу взаємопов'язаних оцінних показників, які дозволяють об'єктивно оцінити різні аспекти виробничого потенціалу. Цей методичний підхід сприяє об'єктивному визначенню ефективності всіх ланок виробничого процесу і дозволяє виявити резерви та шляхи підвищення ефективності аграрного виробництва в різних природних та економічних умовах країни.

Галузева точка зору дослідження виробничого потенціалу коригує методичні підходи до визначення оцінки його ефективності з урахуванням інфляції та розвитку ринкових відносин. До основних оціночних показників слід віднести: обсяг виробництва продукції, собівартість продукції, прибуток, рентабельність виробництва різних видів продукції та продукції аграрного сектору в цілому, додаткове виробництво продукції за рахунок збільшення капіталовкладень, окупність інвестицій.

Враховуючи високі темпи інфляції та диспаритет цін промислової та сільськогосподарської продукції, важливою є оцінка виробничого потенціалу в натуральних і порівнянних вартісних показниках. Вони відображають кількісні виміри споживчих вартостей, свідчать про фактичний рівень використання факторів виробництва та реально відображають кінцеві результати виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств.

На галузевому та регіональному рівнях для оцінки ефективності виробничого потенціалу рекомендується використовувати показники: виробництво продукції в натуральних одиницях і валової продукції в порівнянних цінах, продуктивність праці, виробництво окремих видів продукції на душу населення, рентабельність виробничого використання. . потенціал і виробництво в цілому, рентабельність капіталу, фондомісткість

продукції, яка виробляється.

Рівень використання виробничого потенціалу в аграрному секторі відображається через різні критерії, що визначають ефективність виробництва. Наприклад, у рослинництві основним критерієм технологічної ефективності є врожайність вирощуваних культур, а у тваринництві - приріст живої маси на одну голову протягом визначеного періоду вирощування та відгодівлі. Додатковими критеріями є удій корів та несучість курей-несучок при дотриманні природоохоронних норм.

Економічна ефективність використання виробничого потенціалу аграрного сектору визначається через доходи, що перевищують витрати в обсягах, що дозволяють розширене відтворення аграрної продукції. Це означає, що аграрні підприємства повинні отримувати прибуток, який дозволяє розвивати їхню діяльність.

Проте важливо відзначити, що більшість існуючих інформаційно-аналітичних методик не завжди мають доступ до необхідної інформації, яка має бути актуальною, повною та порівняльною. Також, інтелектуальні ресурси для аналізу та оцінювання ресурсного потенціалу, з урахуванням різних регіональних особливостей та рівнів, не завжди є доступними. Тобто існують проблеми із забезпеченням необхідними ресурсами для використання цих методик у практиці.

Існують різні підходи до оцінки ресурсного потенціалу аграрного сектору, проте наразі існуючі методи недостатньо розвинені. Декілька основних підходів включають:

1. Використання набору приватних критеріїв, які оцінюються з використанням професійного досвіду та експертної оцінки отриманих результатів.
2. Створення інтегрального показника, який базується на комплексі окремих критеріїв. Однак цей підхід має свої недоліки, такі як суб'єктивність та можливу втрату змістової складової при побудові інтегрального показника.

Ці методи прагнуть врахувати різні аспекти ресурсного потенціалу, але вони мають свої обмеження. Наприклад, вони можуть бути суб'єктивними і не враховувати всі аспекти потенціалу.

Для покращення якості оцінки ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки розроблена системна методологія. Цей підхід включає алгоритм дослідження, який може значно підвищити об'єктивність та повноту оцінки, представлений у табл. 1.1.

Важливою частиною системного дослідження є створення і аналітична реалізація імітаційної моделі ресурсного потенціалу аграрного сектору, яка дозволяє проводити різні прогностичні сценарії та діагностувати та усувати асиметрію потенціалу на всіх рівнях.

Для визначення стратегічних напрямків розвитку ресурсного потенціалу аграрного сектору необхідно провести комплексне прогностичне дослідження на основі створеної системи моделей. Важливо враховувати, що цей процес не обмежується просто створенням окремих прогнозів. Він передбачає розробку різних сценаріїв прогнозу, які враховують різні можливі напрямки розвитку як зовнішнього, так і внутрішнього середовища аграрного сектору.

Отже, результати цього дослідження матимуть велике практичне значення для виконавчих органів влади на рівні областей і можуть бути використані при формуванні цільових регіональних програм розвитку.

Таблиця 1.1

Опис процесу дослідження ресурсного потенціалу аграрного сектора економіки. *

Фази дослідження	Етапи	Зміст етапу
Аналіз	I	Розгортання системи ресурсного потенціалу аграрного сектору.
	II	Дослідження факторів, оцінка поточного стану і виявлення майбутніх тенденцій у розвитку складових ресурсного потенціалу аграрного сектору

	III	Створення формальних моделей та системного моделювання, для аналізу динамічні характеристики ресурсного потенціалу аграрного сектору.
Синтез	IV	Створення комплексної моделі ресурсного потенціалу аграрного сектору.
	V	Установлення меж для змін кількісних і структурних параметрів у моделях ресурсного потенціалу аграрного сектору.
	VI	Розроблення засобів для впровадження моделі.
	VII	Побудова системи економіко-математичних та імітаційних моделей
	VIII	Реалізація системи моделей, верифікація й аналіз результатів
Практична реалізація	IX	Розташування ресурсного потенціалу аграрного сектору в структурі ресурсного потенціалу галузі.
	X	Розгляд соціально-економічного змісту та аналіз результатів моделювання і їх встановлення в контексті.
	XI	Опис процесу розробки рекомендацій для підвищення ресурсного потенціалу аграрного сектору регіону.

*Побудовано автором.

Висновки до розділу 1

На завершальному етапі системного аналізу ресурсного потенціалу аграрного сектору обов'язково проводиться верифікація як системи моделей, так і отриманих результатів моделювання. Цей процес забезпечує відповідність вимогам точності і надійності. Побудова системи моделей ресурсного потенціалу аграрного сектору також служить для проведення верифікаційних процедур, що відповідають системному підходу. Результати цих наукових досліджень в аграрному секторі країни надають теоретичні

підстави для розуміння економічних законів і закономірностей. На основі цих даних створюються віртуальні моделі розвитку з визначеними цілями та очікуваними результатами. Теоретична база економічних досліджень відіграє ключову роль у довгостроковому та середньостроковому плануванні розвитку аграрного сектору економіки країни.

РОЗДІЛ 2. СТАН РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

2.1 Динаміка обсягів виробництва аграрної продукції за галузями і категоріями виробників

Аграрний сектор України є важливою опорою економіки країни в умовах економічної та політичної нестабільності, а також воєнного конфлікту. Він забезпечує продовольчу безпеку, сприяє розвитку інших галузей економіки та підвищенню добробуту населення.

Крім того, національний аграрний сектор економіки володіє виразно вираженими конкурентними перевагами і займає лідерські позиції завдяки різним факторам. Найбільш родючі ґрунти, сприятливі природні та кліматичні умови, а також вигідне геостратегічне положення сприяють цьому успіху. Сектор також володіє значним людським потенціалом і має встановлені традиції сільського господарювання. Водночас, він створює великі ресурсні резерви для підвищення ефективності функціонування системи економічної безпеки держави. Для української економіки розвиток аграрного сектора є важливим показником стану, який став особливо активним після впровадження ринкових відносин. Так, у 2021 році вітчизняними товаровиробниками було вироблено сільськогосподарської продукції на 1353,4 млрд. грн [38], частка експорту продукції сільського господарства у загальнодержавному експорті досягла майже 41,0%, а частка у ВВП країни склала 11%. Станом на 2021 рік кількість діючих підприємств, які функціонують в аграрному секторі економіки України дорівнювала 48504 одиниць з яких 18,4% – господарські товариства, 8,5% – приватні підприємства, 1,5% – виробничі кооперативи, 66,9% – фермерські господарства, 0,5% – державні підприємства, 4,2% – суб'єкти інших форм господарювання.

Аграрний сектор господарства, який базується на сільському господарстві, є важливою та необхідною складовою економіки кожної країни

і має видатне значення в Україні. Цей сектор займає провідне положення серед інших видів економічної діяльності. Оцінка соціально-економічних результатів аграрної сфери визначається на основі обсягу створеної валової доданої вартості (ВДВ), який відображає рівень функціонування аграрного сектора економіки. У 2021 році питома вага сільського господарства у валовій доданій вартості по країні дорівнювала 12,4 % і становила 580, 52 млрд грн (для порівняння ВДВ промисловості – 1129,09 млрд грн, торгівлі – 752,08, млрд грн, транспорту – 268,97 млрд грн) (рис.2.1).

Рис. 2.1. Динаміка валової доданої вартості та частка у ній сільського господарства України у 2013–2021 роках

Джерело: складено автором за [8].

Незважаючи на важливу роль аграрного сектора та великий природно-ресурсний потенціал, який може внести значний внесок у ВВП України, важливо відмітити, що ефективність та масштаби його господарської діяльності залишаються недостатніми. Це відображає певні тенденції у функціонуванні та розвитку сектора. Один з ключових критеріїв оцінки розвитку аграрного сектора - це його ресурсний потенціал. У національній економіці, земельно-ресурсний потенціал України вважається основним

структурним елементом, а в сільському господарстві, він є основним фактором виробництва. Проте сучасний рівень розвитку та ефективність аграрного сектора не відповідають потенційним можливостям його основного ресурсу - землі, через невідповідність суспільно-виробничих відносин, зокрема земельних, потребам сталого розвитку аграрного сектора. Стале розвиток цього сектора передбачає взаємне узгодження екологічних, економічних та соціальних аспектів розвитку, хоча в Україні переважають земельні ресурси, використовувані для сільськогосподарської діяльності. (табл. 2.1).

За даними Державної служби статистики України, у 2020 році загальна площа сільськогосподарських угідь в Україні дорівнювала 41 310,9 тис. га (з неї 32 757,3 тис. га – рілля), що становить 68,4 % від загальної площі території держави [51]. У структурі площ сільськогосподарських угідь 79,3 % займає рілля, 13,1 % – пасовища, 5,5 % – сіножаті.

Таблиця 2.1

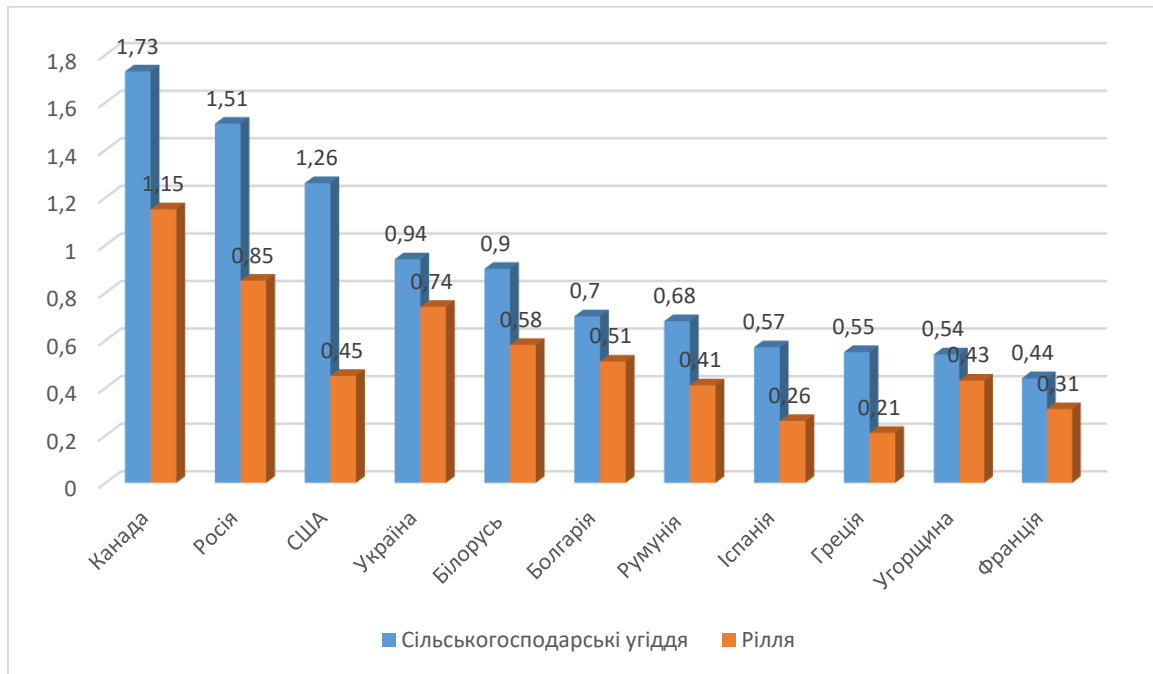
Динаміка земельних ресурсів України у 2013–2021 роках,
тис. га

Вид земельних угідь	Роки							2021р. у % до 2013 р.,
	2013	2014	2015	2017	2018	2019	2021	
Сільсько- господарські угіддя, всього:	41525,8	41511,7	41507,9	41504,9	41489,3	41329,0	41310,9	99,5
у т. ч. рілля	32525,5	32531,1	32541,3	32543,4	32544,3	32698,5	32757,3	100,7
багаторічні насадження	893,5	892,9	892,4	897,1	894,8	863,0	852,7	95,4
перелоги	251,2	239,4	233,7	230,6	229,3	190,5	166,7	66,4
сіножаті	2408,8	2407,3	2406,4	2402,9	2399,4	2294,4	2283,9	94,8
пасовища	5446,8	5441,0	5434,1	5430,9	5421,5	5282,6	5421,5	99,5

Джерело: розраховано автором за [51].

Як можна спостерігати, протягом періоду з 2013 по 2021 рік, відбувалася динаміка земельних ресурсів, зокрема, зменшення площі

сільськогосподарських угідь на 0,5%, але водночас спостерігалось зростання площі ріллі на 0,7%. Незважаючи на це зменшення, Україна залишається однією з провідних країн світу за обсягом сільськогосподарських угідь та ріллі на одного жителя. (рис. 2.2).

Рис. 2.2. Площа сільськогосподарських угідь та ріллі на одного жителя окремих країнах світу та в Україні у 2021 році, га

Джерело: розраховано та складено автором за [74; 76; 105].

За площею сільськогосподарських угідь на одного жителя Україна займає четверте місце з показником 0,94 га, (лідером виступає Канада з показником 1,73 га, другу позицію займає Росія (1,51 га), третю – США (1,26 га), а за обсягом ріллі на одного жителя – третє місце (0,74 га).

Слід відзначити, що наведені дані, з одного боку, свідчать про те, що всі жителі країни мають доступ до значних площ землі і є достатньо сільськогосподарських ділянок для розвитку сімейного фермерства. З іншого боку, ці дані показують, що немає резервів для збільшення земельних ресурсів. Україна вже провела земельну реформу, яка створила новий порядок земельних відносин і нову систему земельного власності.

Ця реформа передбачала поступовий перехід земельних ділянок з державної та колективної власності в приватну власність, і це призвело до значних змін у структурі власності на земельний фонд у наступні роки. Земельні ділянки в Україні можуть бути в приватній, комунальній або державній власності. Іноземні громадяни мають можливість отримувати право власності лише на неземельні сільськогосподарського призначення. Обіг сільськогосподарських земель в Україні обмежений через введений у 2002 році "мораторій". Проте у березні 2020 року Верховна Рада прийняла Закон № 552-IX "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу сільськогосподарських земель", який вносить зміни в цю ситуацію. Закон набрав чинності з 01 липня 2021 року. Це довгоочікуваний крок в лібералізації українського ринку сільськогосподарських земель, який довгий час обговорювалося серед експертів в аграрній галузі та в бізнес-співтоваристві. Враховуючи це, у загальній структурі власності на землю на початку 2021 року у приватній власності було зосереджено 74,9 %, державній – 21,0 %, комунальній – 4,1 % на землі сільськогосподарського призначення [10, с. 4]. Перерозподіл площ сільськогосподарських угідь серед діючих підприємств у напрямку великих інтегрованих компаній – агрохолдингів – негативно впливає на структуру земельного фонду України. Ця тенденція призводить до концентрації земельної власності в руках невеликої кількості компаній, що може мати негативні наслідки для розвитку сільського господарства та економіки країни в цілому. Економіст О. М. Савельєва вважає, що агрохолдингом може вважатися компанія, яка отримує не менше 75% свого доходу від сільськогосподарського товаровиробництва [43].

Слід зауважити, що за останні десять років кількість підприємств, які володіють земельними банками площею понад 10 000 гектарів, зросла до 117, а їхній загальний земельний обсяг становив 6484,5 тисяч гектарів на момент 2021 року. Порівняно з 2010 роком, коли частка сільськогосподарських угідь, належних аграрним холдингам, становила

лише 4,8%, у 2021 році цей показник зріс до 16% [2]. В Україні на даний момент існує понад 100 великих агрохолдингів, які обробляють земельні ділянки загальною площею 6484,5 тисяч гектарів. Ці організації активно вкладають фінансові ресурси в сільське господарство України. (табл. 2.2)

Таблиця 2.2

Земельні ресурси 10 найбільших агрохолдингів України за 2016–2021 роки

Назва агрохолдингу	Площа земельного банку, тис. га						2021 у % до 2016
	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Ukrlandfarming	605	605	570	500	500	475	78,5
Агропросперіс	430	602,5	400	396	300	300	69,8
«Кернел» груп	385	430	550	530	530	506	131,4
«Мрія» Агрохолдинг	370	370	165	195	165	195	52,7
Миронівський хлібопродукт	250	250	370	370	370	370	148,0
Українські аграрні інвестиції	220	185	120	123	123	120	54,5
Астарта–Київ	185	151	250	250	235	220	119,0
HarvEast	151	137	102	127	127	127	84,1
Агротон	137	127	110	110	110	110	80,3
Приват-АгроХолдінг	100	100	85	85	85	85	85,0
Загальна земельна площа 100-та найбільших агрохолдингів	6326,3	6329,1	6370,3	6450,5	6462,3	6484,5	108,3

Джерело: складено автором за [8].

Загальна площа найбільших агрохолдингів у 2021 році збільшилася на 158,2 тис. га порівняно з 2016 роком. Дещо змінився рейтинг 10 найбільших аграрних компаній за обсягом земельного банку у 2021 році (рис. Б.1 Додаток Б).

На сьогодні аграрні холдинги відіграють значущу роль у формуванні ринку сільськогосподарської продукції в Україні. У загальному обсязі експорту їх внесок виявляється вищим, ніж у випадку інших сільськогосподарських підприємств, за винятком сої, у виробництві цих культур. 2021 році обсяг валового виробництва сільськогосподарської продукції агрохолдингів становив майже 70,0 млрд. грн, або 25% від загального обсягу виробництва продукції в країні.

З огляду на збільшення кількості підприємств різних організаційно-правових форм господарювання аграрний сектор характеризується тенденціями недостатньої ефективності господарювання. Протягом 2014–2021 років, відстежуємо збільшення їх загальної кількості на 738 од. (табл. 2.3).

За аналізований період, як свідчать дані таблиці, фермерські господарства мали тенденцію до зменшення їх чисельності і у 2021 році їх кількість стала найменшою. Різке скорочення було характерним для державних підприємств у 2021 році порівняно з 2014 роком. Тенденція до збільшення спостерігається у кооперативах, а чисельність господарських підприємств зростає досить значними темпами.

Цікавим є також і те, що станом на 1 січня 2022 року налічувалося 31,1 тис. фермерських господарств, у власності та користуванні яких було 4,8 млн га сільськогосподарських угідь, у тому числі 4,7 млн га ріллі. Причому у 2021 році відбулося подальше укрупнення фермерських господарств: на одне господарство в середньому припадало 156 га сільськогосподарських угідь (на 1,6 % більше, ніж у 2014 році) та 135 га ріллі (на 1,4 % більше) [8].

Ця трансформація сприяла створенню та легалізації різних підприємницьких структур у сфері сільського господарства і забезпечила високий рівень продовольчої безпеки країни, забезпечуючи задоволення потреб економіки і населення в відповідних продуктах.

Таблиця 2.3

**Динаміка суб'єктів господарювання аграрного сектора економіки України
за організаційно-правовими формами у 2014–2021 роках**

Організаційно- правова форма господарювання	Роки															
	2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020		2021	
	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку	од.	у % до під- сумку
Усього	46199	100	45379	100	47697	100	45558	100	49208	100	48504	100	47523	100	46937	100
Господарські товариства	7750	16,8	7721	17,0	8700	18,2	6967	15,3	9748	19,81	9859	20,33	9364	19,70	9130	19,45
Приватні підприємства	3772	8,2	3627	8,0	3752	7,9	3215	7,1	4034	8,20	4123	8,5	4322	9,09	4725	10,07
Кооперативи	674	1,4	596	1,3	738	1,5	448	1,0	729	1,48	727	1,5	834	1,76	919	1,96
Фермерські господарства	33084	71,6	32303	71,2	33682	70,6	34137	74,9	33164	67,40	32449	66,9	31851	67,02	31158	66,38
Державні підприємства	228	0,5	241	0,5	222	0,5	199	0,4	183	0,37	178	0,37	172	0,36	165	0,35
Підприємства інших форм господарювання	691	1,5	891	2,0	603	1,3	592	1,3	1350	2,74	1168	2,4	980	2,06	839	1,79

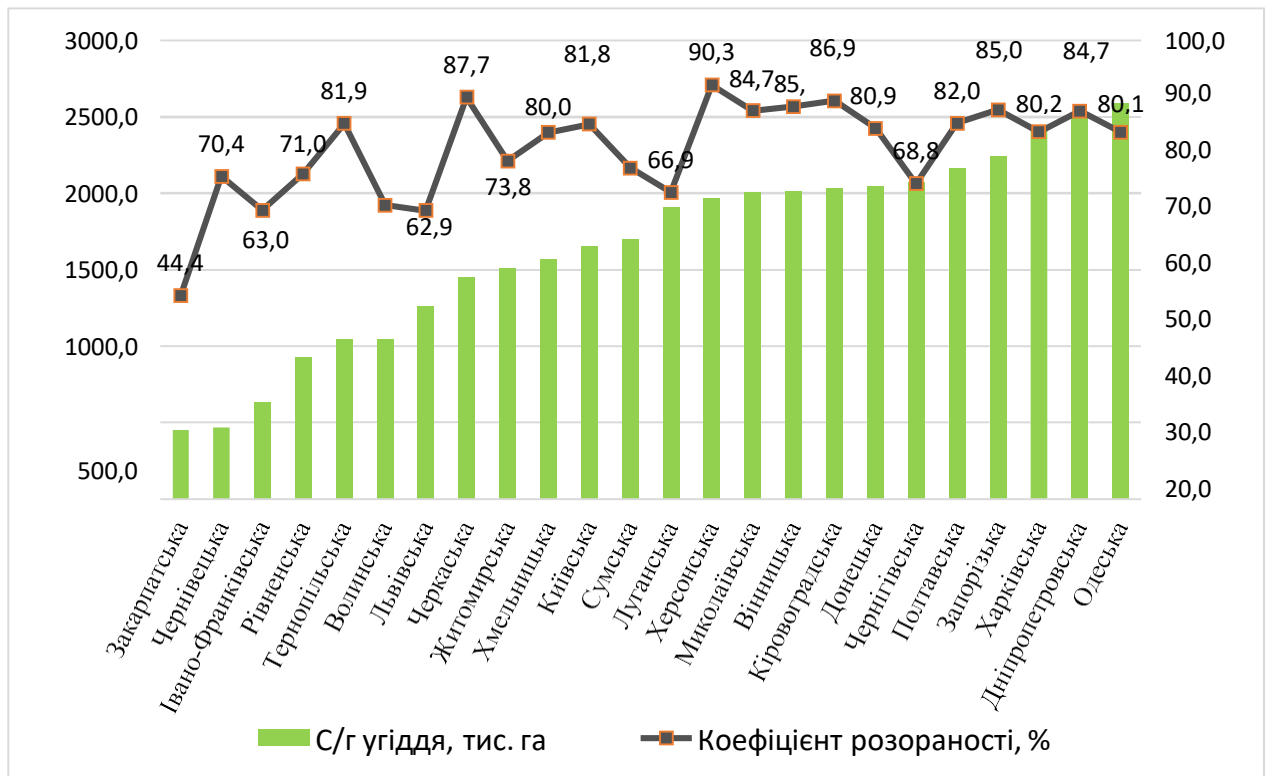
Джерело: побудовано автором за [8]

Збільшення концентрації сільськогосподарських земель у власності або користуванні одного власника становить загрозу економічній безпеці країни (таб. Б.1 у Додатку Б). На 1 січня 2022 року в Україні було зареєстровано 16 089 сільськогосподарських підприємств, які мали площу сільськогосподарських земель до 50 гектарів. Ця категорія становила 41,0% від загальної кількості сільськогосподарських підприємств та використовувала 420,7 тисяч гектарів сільськогосподарських земель. Тим часом, у 601 сільськогосподарських підприємствах, які складали 1,5 % у їх загальній кількості, використовували понад 5273,8 тис. га сільськогосподарських угідь. Відповідно на такі підприємства припадало майже 25,5 % загальної площі сільськогосподарських угідь [47, с. 164]. Отже, дослідження розвитку аграрної структури в Україні дозволяє виділити її основні особливості. По-перше, спостерігається переорієнтація виробництва продукції сільського господарства на особисті селянські господарства. По-друге, відбувається значне укрупнення землекористування сільськогосподарських підприємств.

Використання сільськогосподарських земель в Україні є дуже інтенсивним. За рівнем розорюваності наша країна займає перше місце у світі, майже 80% земель обробляються. Така надмірна експлуатація призводить до збільшення площ еродованих земель, яких у Україні вже близько 15 мільйонів гектарів. Якщо орні землі використовувати нераціонально, це може призвести до деградації ґрунтів, ерозії, зневоднення та підвищення кислотності. Тому необхідно вжити заходів щодо оптимізації земельного фонду України, зокрема, вилучення з інтенсивного обробітку деградованих і малопродуктивних земель.

Одними з визначальних в аграрному секторі є рівень ефективності використання сільськогосподарських угідь, який характеризує коефіцієнт розораності. На основі проведеного аналізу регіонів за площею сільськогосподарських угідь та рівнем розораності можна зробити висновок, що найбільші площі сільськогосподарських угідь мають Одеська

(6,1 % від загальної площі сільськогосподарських угідь України), Дніпропетровська (6,0 %), Харківська (6,0 %), Запорізька (5,8 %), Вінницька (5,0 %) та Полтавська (5,0 %) області. Однак рівень розораності для цих регіонів не є найвищим (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Площа сільськогосподарських угідь та рівень розораності земель за адміністративними територіями України (станом на 01.01.2022 року)

Джерело: розраховано та складено автором за [8; 53].

В розрізі адміністративних областей України, варто зазначити, що ефективність використання сільськогосподарських угідь суттєво відрізняється, про що свідчать отримані результати їх статистичного групування (табл. 2.4).

Найбільші розміри сільськогосподарських угідь та відповідно, найвищий коефіцієнт розораності на початку 2022 року спостерігалися в п'ятих адміністративних областях, зокрема, Полтавській, Запорізькій,

Харківській, Дніпропетровській, Одеській, які традиційно спеціалізуються на виробництві аграрної продукції. При цьому, в Закарпатській, Чернівецькій, Івано-Франківській областях України рівень розораності є найнищим і дорівнює 59,9 %. Іншими словами, зі збільшенням площ сільськогосподарських угідь по регіонах зростає ефективність їхнього використання.

Таблиця 2.4

**Групування областей України за площею
сільськогосподарських угідь та рівнем розораності (станом на 1.01.2022
року)**

Площа сільсько- господарських угідь, тис. га	Адміністративні території	Середня площа сільсько- господарських угідь, га	Коефіцієнт розораності, %
2163,5-2591,6	Запорізька, Дніпропетровська, Одеська, Полтавська, Харківська	2383,4	82,3
1735,5-2163,5	Вінницька, Донецька, Кіровоградська, Луганська, Херсонська, Миколаївська, Чернігівська	2005,7	80,6
1307,4-1735,5	Житомирська, Київська, Сумська, Черкаська, Хмельницька	1575,6	78,9
879,4-1307,4	Волинська, Львівська, Рівненська, Тернопільська	1069,7	69,6
451,3-879,4	Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька	517,0	59,9

Джерело: складено автором за власними розрахунками

Оцінюючи розподіл з погляду географічного розташування регіонів, доцільно наголосити, що на вирощуванні зернових культур спеціалізуються південні та південно-східні регіони. Значним земельним потенціалом

володіють західні та центральні області, які зі збільшенням площ під сівбу сільськогосподарських культур можуть значно наростити обсяги валової продукції сільського господарства.

У 2010-2021 роках обсяги виробництва валової продукції сільського господарства України зростали, але не встигали за зростанням світового попиту на продовольство та за викликами, пов'язаними з лібералізацією аграрного ринку. (Додаток В).

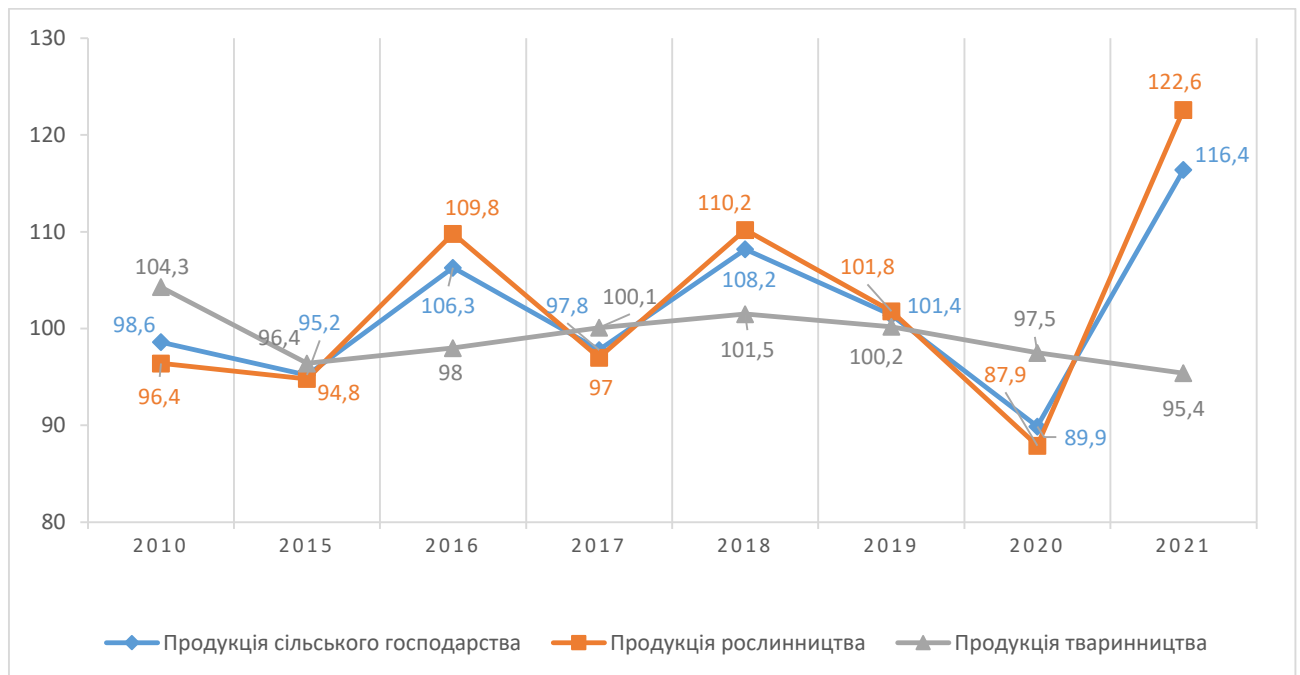
Сільське господарство, як ключова складова аграрного сектора економіки України, відзначається позитивною динамікою в останні роки. Проте у 2020 році спостерігалось зменшення виробництва сільськогосподарської продукції, зокрема через зниження валових зборів основних сільськогосподарських культур в рослинництві.

У 2017 році порівняно з 2016 роком обсяг валової продукції сільського господарства України скоротився на 3,2 % і становив 620 475,6 млн грн. Таке зменшення відбулося внаслідок скорочення обсягів продукції рослинництва, вартісний показник якої зменшився із 494 461,9 млн грн у 2016 році до 480 157,0 млн грн у 2017 році, а продукція тваринництва дещо збільшилася – із 139 971,2 млн грн до 140 318,6 млн грн відповідно. Це зумовлено також і окупацією частини території України Російською Федерацією та веденням бойових дій [45].

Виробництво валової продукції сільського господарства у всіх категоріях господарств за 2010-2021 роки зросло на 245 091,6 млн грн або на 52,4 %, в тому числі обсяги виробництва продукції рослинництва зросли на 250 621,4 млн грн або на 76,0 %, а тваринництва скоротилось – на 5 529,8 млн грн або на 4,0 % [46].

Аналіз динаміки вищезазначеного показника у 2021 році порівняно із 2020 роком показує зростання обсягів валової продукції сільського господарства на 16,4 %, що пов'язано зі збільшенням обсягів валової продукції рослинництва на 22,6 % і зменшенням продукції тваринництва – на 4,9 %. З огляду на наявний природно-ресурсний потенціал вітчизняних

сільських територій сільське господарство характеризується тенденціями недостатньої ефективності господарювання (рис. 2.4).

Рис. 2.4. Індекси виробництва продукції сільського господарства в Україні у 2010–2021 роках, у % до попереднього року

Джерело: складено автором за [8, 46]

Показники індексів виробництва сільськогосподарської продукції в період з 2010 по 2021 рік відображають коливання в обсягах виробництва. Зокрема, спостерігалися значні зростання у 2016, 2018 та 2021 роках, обумовлені великими обсягами виробництва рослинницької продукції. У той же час, у 2010, 2015, 2017 та 2020 роках було відзначено зменшення виробництва в цій галузі, що свідчить про нестабільність її функціонування. Отже, аграрний сектор економіки є важливим резервом для підтримки економічної безпеки держави. Він може використовуватися для стабілізації економічних турбулентностей і вирівнювання нерівностей в регіональному і галузевому розвитку. Структура виробництва валової продукції сільського господарства за категоріями господарств змінилася, за досліджуваний період, тобто в останні роки спостерігається тенденція домінування сільськогосподарських підприємств (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Питома вага основних категорій господарств у виробництві валової
продукції сільського господарства у 2010–2021 роках, %**

Роки	Валова продукція			Продукція рослинництва			Продукція тваринництва		
	Усі кате- горії госпо- дарств	у тому числі		Усі кате- горії госпо- дарств	у тому числі		Усі кате- горії госпо- дарств	у тому числі	
		сільсь- когоспо- дарські підприєм- ства	госпо- дарства насе- лення		сільсь- когоспо- дарські підприєм- ства	госпо- дарства насе- лення		сільсь- когоспо- дарські підприєм- ства	госпо- дарства насе- лення
2010	100,0	54,9	45,1	100,0	61,0	39,0	100,0	40,6	59,4
2015	100,0	61,6	38,4	100,0	66,1	33,9	100,0	47,5	52,5
2016	100,0	63,6	36,4	100,0	68,1	31,9	100,0	47,6	52,4
2017	100,0	63,0	37,0	100,0	67,4	32,6	100,0	48,0	52,0
2018	100,0	65,2	34,8	100,0	69,5	30,5	100,0	49,5	50,5
2019	100,0	66,1	33,9	100,0	69,9	30,1	100,0	51,3	48,7
2020	100,0	64,7	35,3	100,0	68,3	31,7	100,0	52,3	47,7
2021	100,0	67,9	32,1	100,0	71,2	28,8	100,0	53,7	46,3

Джерело: розраховано автором за [82]

У 2021 році питома вага виробництва аграрної продукції складала 67,9, % у сільськогосподарських підприємствах і 32,1 % – у господарствах населення, тоді як у 2010 році частка сільськогосподарських підприємств була значно меншою 54,9 %, а у господарствах населення значно більшою 45,1 %. Одже підприємства стають основними виробниками сільськогосподарської продукції. Господарства населення у 2021 році виробили 28,8 % продукції рослинництва і 46,3 % продукції тваринництва.

Важливо відзначити, що сільськогосподарські підприємства в основному спеціалізуються на виробництві рослинницької продукції, обсяги якої в 2021 році були в 5,8 рази більшими, ніж обсяги виробництва тваринницької продукції. У діяльності селянських господарств також спостерігається перевага продукції рослинництва, але вже в 2,7 рази. Динаміка обсягів реалізації сільськогосподарської продукції у період з 2010

по 2021 рік свідчить про цю тенденцію в аграрному секторі економіки України. (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Реалізація сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами України у 2010–2021 роках, тис. т

Вид продукції	Роки								2021 у % до 2010
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Культури зернові та зернобобові	23 662	45 830	37 622	39 320	42 455	49019,1	36871,7	41993,0	179,4
Культури олійні	7 757	14 631	12 242	13 696	13 685	16728,8	12723	11605,3	176,4
Буряк цукровий фабричний	9 767	5 819	10 879	12 534	5 015	4077,7	2800,9	3899	51,3
Культури овочеві	646	1044	889	968	960	905,9	970,3	1034	148,6
Картопля	291	391	277	269	268	228,8	220,8	240,4	92,1
Культури плодові та ягідні	231	294	248	229	341	268,8	165,8	212	147,6
Молоко	2 004	2 538	2 543	2 690	2 603	2550,6	2370	2667,6	129,9
Сільськогосподарські тварини (у живій масі)	1 587	1 947	2 176	2 001	1 009	1023,8	913,3	1080,6	63,6
Яйця, млн шт.	9 416	8 897	7 141	7 223	8 051	8358	7166	6082	85,5
Вовна, т	518	271	185	147	169	119	51,7	67,9	114,7

Джерело: розраховано автором за [8; 46]

У 2021 році в порівнянні з 2010 роком відбувся зріст обсягів продажу аграрної продукції сільськогосподарськими підприємствами за наступними групами: зернові та зернобобові культури зросли на 77,5% (18 331 тисяча тонн); олійні культури збільшилися на 49,6% (3 848,3 тисячі тонн); овочеві культури зросли на 60,1% (388 тисяч тонн); молоко збільшилося на 33,1% (663,6 тисячі тонн). Обсяги інших видів сільськогосподарської продукції зменшилися - цукровий буряк скоротився в 2,5 рази; картопля зменшилася на 21,0%; плодові та ягідні культури зменшилися на 8,9%; сільськогосподарські тварини (у живій масі) зменшилися на 46,9%; яйця зменшилися на 54,8%; а вовна зменшилася в 7,6 разів. [8].

Найбільшою проблемою для аграрних підприємств в Україні є нерозвиненість каналів реалізації сільськогосподарської продукції. Це негативно позначається на формуванні стабільної цінової ситуації та ефективності господарської діяльності. Сільськогосподарські підприємства часто змушені продавати свою продукцію за низькими цінами комерційним суб'єктам з непрозорими умовами купівлі-продажу. Це призводить до значних фінансових втрат для підприємств.

Неналежна політика регулювання внутрішнього аграрного ринку та відсутність належної інфраструктури реалізації сільськогосподарської продукції також сприяють зростанню середніх цін реалізації сільськогосподарської продукції. У 2021 році середні ціни реалізації зернових та зернобобових культур зросли в 5,6 раза, олійних культур – в 5,6 раза, молока – в 3,5 раза, яйця – 4,0 раза порівняно з 2010 роком.

Ці зростання цін обумовлені, з одного боку, збільшенням виробничих витрат, зумовлених зростанням цін на матеріально-технічні ресурси та заробітної плати персоналу. З іншого боку, на ціни впливає також кон'юнктура ринків сільськогосподарської продукції, зокрема, світових ринків. (табл. Г.1 Додатку Г).

Останнім часом особливу увагу приділяють проблемі ефективності розвитку аграрного сектора, оскільки це дозволяє визначити рівень ключових показників економічної діяльності сільськогосподарських підприємств, що займаються рослинництвом, тваринництвом, комбінованим сільським господарством та супутньою сільськогосподарською діяльністю. (табл. 2.7).

За даними таблиці 2.7, у 2021 році порівняно з 2010 роком чистий прибуток сільськогосподарських підприємств зріс у 13,9 раза, а з 2020 роком збільшився у 3,0 %. У 2018 році рівень рентабельності операційної діяльності сільськогосподарських підприємств збільшився на 64,5 % порівняно з 2010 роком.

Таблиця 2.7

Динаміка показників ефективності діяльності аграрних підприємств в Україні у 2010–2021 роках

Показники	Роки								2021 у % до 2010
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Чистий прибуток, млрд грн	17,3	10,2	89,8	78,5	66,9	92,9	81,0	240,0	13,9 раза
Фінансовий результат підприємств, які одержали чистий прибуток, млрд грн	22,1	12,8	10,2	91,8	93,1	115,2	107,5	248,3	11,2 раза
Частка підприємств, які одержали чистий прибуток до загальної кількості, %	69,6	88,9	88,4	86,7	86,7	83,5	83,1	88,3	18,7
Фінансовий результат підприємств, які одержали чистий збиток, млрд грн	4,8	25,6	12,7	20,4	26,3	22,3	26,5	8,3	1,7 раза
Частка підприємств, які одержали чистий збиток до загальної кількості, %	30,4	11,1	11,6	13,3	13,3	16,5	16,9	11,7	-18,7
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	43,0	33,6	23,5	18,5	19,8	19,0	40,3	15,8
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	17,5	30,4	25,6	18,7	13,5	16,6	13,9	35,6	18,1
Кількість найманих працівників, тис. осіб	645,2	500,9	513,2	496,1	474,6	472,1	443,7	535,8	83,4

Джерело: розраховано автором за [8; 46]

Аналіз розрахованих показників ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств в Україні підтверджує позитивні тенденції зумовлені збільшенням кількості сільськогосподарських підприємств, які одержали чистий прибуток, що у 2021 році дорівнював 248,3 млрд грн. Таким чином, варто відзначити, що у 2021 році спостерігається підвищення показників ефективності господарської діяльності.

Навіть при збільшених ризиках, пов'язаних із підприємницькою діяльністю та процесом євроінтеграції, аграрний сектор економіки України залишається привабливим для потенційних інвесторів. Це підтверджується зростанням обсягу капітальних інвестицій у сільське господарство у 2021 році, які склали 49,1 мільярда гривень або 9,3% від загального обсягу інвестицій в економіку країни.

Аграрний сектор України формувався за участю іноземного капіталу, що дозволило впровадити в ньому передові технології та техніку. Однак, за міжнародним поділом, вітчизняний аграрний сектор є постачальником сільськогосподарської сировини низького ступеня переробки. Це пов'язано з тим, що в Україні недостатньо розвинене виробництво переробної промисловості.

У даний час ефективність сільського господарства України все ще відстає від розвинених країн. Це негативно впливає на інвестиційну активність в аграрному секторі. Для розвитку аграрного ринку України необхідне поєднання інвестиційної активності та створення виробничих потужностей із переробки сільськогосподарської продукції. Це дозволить вивести на ринки продукцію з високою часткою доданої вартості.

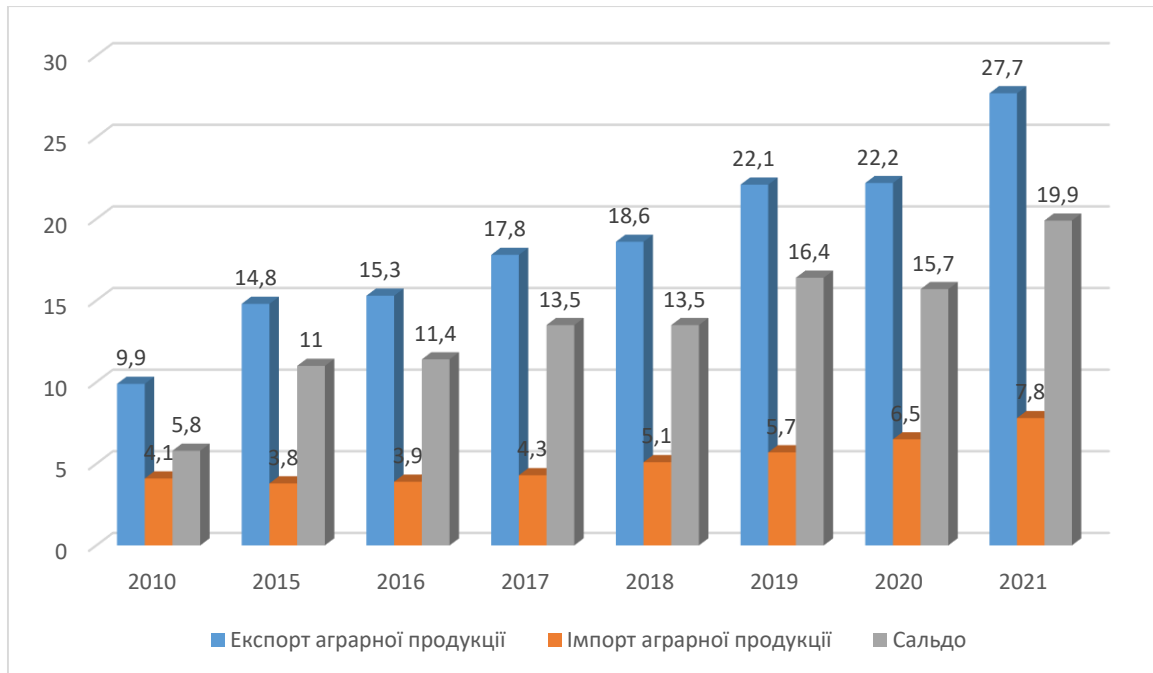
У 2021 році обсяги прямих інвестицій у сільське господарство України збільшилися до 234,6 млн дол. США. Однак, це зростання не компенсує відтік іноземних інвестицій з аграрного сектора України у попередні роки, який склав більше 500 млн дол. США. Це пов'язано з несприятливою економічною та політичною ситуацією в Україні, а також з воєнним конфліктом. [46].

Збільшення експорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчової промисловості є важливим джерелом забезпечення економічної безпеки України. Це пов'язано з тим, що обсяги виробництва цих продуктів перевищують можливості внутрішнього ринку. Експорт дозволяє країні отримувати валютні надходження, які можуть бути використані для імпортування товарів та послуг, необхідних для її розвитку.

Крім того, експорт сільськогосподарської продукції та продуктів харчової промисловості є інструментом макроекономічної стабілізації. Він сприяє збалансуванню платіжного балансу та зниженню інфляції.

У 2021 році його обсяг склав 27,7 млрд дол. США, що становило 38,1 % у загальній структурі товарного експорту України (рис. 2.5).

Рис. 2.5. Динаміка зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією у 2010-2021 роках, млрд дол. США

Джерело: складено автором за [8; 12]

Зовнішня торгівля аграрною продукцією України демонструє тенденцію до зростання обсягів як експорту, так і імпорту. Наприклад, якщо у 2010 році обсяг експорту становив 9,9 мільярда доларів США, а імпорту - 4,1 мільярда доларів США, то до 2021 року спостерігалось збільшення обсягу експорту в 2,8 рази (27,7 мільярда доларів США) і імпорту в 1,9 рази (7,8 мільярда доларів США). Це призвело до збільшення позитивного сальдо в торгівлі, з 5,8 мільярда доларів США в 2010 році до 19,9 мільярда доларів США в 2021 році. [46].

Структура експорту продукції аграрного сектору України в основному має ознаки сировинно-орієнтованої та відзначається нерівномірним

розподілом між рослинницькою та тваринницькою продукцією. Наприклад, протягом 2021 року експортувались живі тварини та продукти тваринного походження на суму 1,3 мільярда доларів США (що становить 4,7% від загального обсягу експорту аграрної продукції), продукти рослинного походження - 15,5 мільярда доларів США (або 56%), жири та олії тваринного чи рослинного походження - 7,0 мільярда доларів США (25,3%), готові продукти харчування - 3,8 мільярда доларів США (13,7%). [11; 12]

У рамках угоди про асоціацію між Україною та ЄС та створення зони вільної торгівлі, важливу роль у розвитку аграрного сектору відіграє зовнішньоекономічна діяльність. У 2021 році обсяг торгівлі сільськогосподарськими товарами України з ЄС досяг 27,7 млрд дол. США, що становить 40,7% від загального обсягу торгівлі України. Експорт аграрної продукції до ЄС склав 7,7 млрд дол. США, а імпорт - 3,8 млрд дол. США. [57]. Однак, незважаючи на це, з ЄС зберігається від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі, що пов'язано з невідповідністю вітчизняної продукції європейським стандартам, нижчою якістю, а також обмеженням доступу на ринки окремих товарів. Вітчизняні експортери аграрної продукції заповнюють лише 9 тарифних квот до ЄС із 37, переважно сировинних. Для інших товарів переробної промисловості квоти не заповнені.

На підставі викладеного можна прийти до висновку що, саме галузі переробної промисловості повинні забезпечити зростання експорту аграрної продукції, а це посилить вплив на забезпечення економічної безпеки держави.

Протягом усього періоду незалежності, аграрний сектор України єдиний у своєму роді, що відзначається лише позитивними показниками в зовнішньому торговельному балансі. За останні десять років географія експорту сільськогосподарської продукції значно розширилася, охоплюючи всі континенти світу. Аналіз зовнішнього споживання продукції аграрного сектора України показує, що економічні трансформації та створення умов для швидкої диверсифікації експорту значно змінюють географічну

структуру та обсяги експорту. Зазначимо, що основна частина аграрного експорту спрямовується до країн Європи та Азії (Рис. Г.1 Додатку Г).

У сучасних умовах важливо відзначити, що виробничий потенціал рослинницької галузі значно перевищує експортний потенціал тваринництва, яке поки що перебуває у стані депресії. Аналіз зовнішньої торгівлі України свідчить про те, що експорт продукції аграрного сектора характеризується обмеженою кількістю товарних позицій. Вітчизняні виробники аграрної продукції майже на 100% експортують соняшникову олію та значну кількість зернових культур. Однак овочі та фрукти, які також вирощуються в Україні, споживаються в основному на внутрішньому ринку (табл. Г.2 Додатку Г). Аналіз динаміки експорту м'яса та м'ясопродуктів України показує, що у 2010 році експортувалось 48 тисяч тонн продукції цієї галузі, при тому, що внутрішнє споживання становило близько 2,4 мільйони тонн. У 2021 році обсяг експорту зрос у десять разів і становив 497 тисяч тонн.

Така динаміка експорту продукції тваринництва обумовлена збільшенням її виробництва. Проте, враховуючи трудомісткість тваринницької галузі та відсутність державної підтримки, виробники не мають стимулу інвестувати в розвиток цієї галузі для збільшення експорту.

В контексті реалізації Угоди про асоціацію з ЄС для України відкриваються нові можливості для збільшення обсягу експорту в країни-члени ЄС. Важливо відзначити, що у 2021 році 27,7% вітчизняної аграрної продукції було експортовано в усі країни ЄС. Зокрема, в ЄС було експортовано лише 23,2,7% вітчизняних жирів та олій і 36,3% зернових культур. У 2021 році Україна мала найвищий обсяг аграрного експорту до таких основних торговельних партнерів, як Німеччина, Франція, Нідерланди, Італія, Іспанія, Великобританія та Польща. [8]. Наприклад, 85% експорту м'яса та субпродуктів на європейський ринок направляється до Нідерландів та Словаччини, 75% вітчизняного експорту риби та ракоподібних припадає на Данію та Німеччину, 80% експорту за статтею "молоко та молокопродукти, яйця і мед" спрямовується до Німеччини, Польщі (26,9%),

Франції та Іспанії; дві третини експорту овочів іде на ринки Естонії, Румунії, Польщі (19,7%); близько 60% експорту плодів і горіхів акумулюється в Франції (14,7%), Німеччині та Нідерландах; 75% у структурі експорту припадає на зернові культури до Іспанії, Італії, Нідерландів та Великобританії. У 2021 році Україна експортувала до країн ЄС понад 80% олійних культур і жирів та олій рослинного походження. Найбільшими імпортерами були Нідерланди, Франція, Італія, Іспанія, Польща, Німеччина та Великобританія[50].

Загалом, реформи в аграрному секторі економіки сприяли розвитку більш диверсифікованого виробництва в сільській місцевості. Це стало можливим завдяки поєднанню нових сільськогосподарських підприємств і інших господарських структур ринкового типу, побудованих на основі приватної власності на землю та майно. Ці структури дозволили розвивати різні форми організації праці, такі як індивідуальні, сімейні і колективні.

Незважаючи на складні умови, такі як військові конфлікти на сході країни і економічний спад, аграрний сектор залишається важливим компонентом української економіки. Він має значний потенціал для зростання, особливо в контексті Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Однак, важливо відзначити, що протягом останніх років аграрний сектор спрямовувався в модель сировинного виробництва. Ця модель не відповідає потребам населення в якісних, безпечних та доступних продуктах харчування, і також не відповідає світовим тенденціям продовольчого ринку, де попит і ціни на продукцію тваринництва та готову продукцію харчової промисловості постійно зростають, в той час як ціни на зерно і зернобобові культури знижуються.

Отже, аграрний сектор є важливим елементом національної економіки, і його подальший розвиток та збільшення ролі в системі економічної безпеки країни залежать від поліпшення макроекономічних параметрів. Це стосується активізації через особливості його функціонування в різних галузях та регіонах, які складають основні компоненти системи забезпечення

економічної безпеки держави. Важливо враховувати, що визначені макроекономічні показники лише створюють передумови для забезпечення економічної безпеки України. Щоб аграрний сектор ефективно функціонував та розвивався, необхідно провести дослідження його галузевих і регіональних особливостей, що буде об'єктом подальшого дослідження.

2.2 Економічна ефективність виробництва продукції аграрного сектору за галузями в регіональному аспекті.

На сучасному етапі, розвиток української економіки сильно залежить від макроекономічних аспектів, які впливають на аграрний сектор країни. Важливість дослідження аграрного сектора (як ключового напрямку) ще більше підкреслюється існуванням різниць і недоліків у розвитку окремих галузей та їх впливом на сучасний стан різних галузей української економіки. Зокрема, це проявляється в низькій конкурентоспроможності аграрної продукції, порушенні міжгалузевих виробничих зв'язків, стагнації інвестиційної активності, обмеженому входженні на нові перспективні ринки для аграрного сектора, а також у зростанні експорту продукції з більшою доданою вартістю. Вивчення особливостей аграрного сектора є необхідним для формулювання повних висновків про стан та тенденції аграрної політики та її впливу на систему економічної безпеки країни.

Рослинництво є важливою галуззю сільського господарства, яка завдяки своїм особливим характеристикам, таким як висока конкурентоспроможність, має велике значення. Україна має всі необхідні передумови для ефективного розвитку та функціонування рослинництва. Ця галузь відіграє важливу роль у задоволенні потреб населення в продуктах харчування, а також у формуванні сировинної бази для переробної промисловості та вирощуванні кормів для тваринницької галузі.

Якщо у 2010 році питома вага продукції рослинництва в структурі валової продукції в порівняних цінах у всіх категоріях господарств становила

70,5 %, то у 2021 році становить 81,4 %, що на 10,9 % перевищує відповідний показник 2010 року (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Динаміка виробництва продукції сільського господарства

України (у постійних цінах 2016 року), млрд грн

Джерело: складено автором за [8].

Можна помітити, що це найвищий показник частки продукції рослинництва в загальному виробництві за період 2010–2021 років. Зростання частки продукції рослинництва досягалося за допомогою значного збільшення вирощування технічних культур у 2,1 рази протягом аналізованого періоду, а також збільшення виробництва зернових та зернобобових культур у 2,2 рази, а також картоплі, овочів та плодових культур.

Виробництво продукції рослинництва характеризується, за категоріями виробників, окремими особливостями. Діяльність сільськогосподарських підприємств більшою мірою зорієнтована на виробництво продукції рослинництва, частка якого у структурі виробництва продукції у 2021 році складала 85,3 %, тоді як у господарствах населення ці показники перебувають на рівні 73,1 % [47]. Своєю чергою у складі продукції рослинництва у господарствах усіх категорій найбільша частка належить

зерновим та зернобобовим – 47,3 %, друге місце посідають технічні культури – 34,4 %, картопля, овочі та баштанні продовольчі культури займають 13,9 % (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

**Структура виробництва продукції рослинництва
в Україні 2010–2021 роках, %**

Назва продукції	Роки									
	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Зернові та зернобобові культури	33,4	33,1	38,0	42,7	42,8	41,4	42,6	44,5	43,9	47,3
Технічні культури	26,5	27,2	28,4	33,0	34,8	34,8	36,0	36,2	34,3	34,4
Картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	30,5	31,1	26,2	17,1	16,1	16,6	15,3	14,4	16,7	13,9
Культури плодові та ягідні, виноград	5,6	5,1	4,3	1,8	1,6	1,7	1,8	2,3	2,8	2,5
Культури кормові	3,3	2,9	2,4	4,0	3,6	3,5	3,2	1,6	1,7	1,4
Інша продукція рослинництва	0,7	0,6	0,6	1,5	1,0	2,0	1,0	0,6	0,6	0,5
Продукція рослинництва	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Джерело: розраховано автором за [47].

Зміна структури посівних площ основних сільськогосподарських культур суттєво вплинула на тенденції виробництва та відображає важливий аспект екологобезпечного використання земельних ресурсів (рис. 2.7). У 2010 році зернові та зернобобові культури займали 15 090 тис. га, що становило 56% від загальної посівної площі, тоді як технічні культури охоплювали 7 296 тис. га (27,1%), картопля та овочево-баштанні культури – 1 967 тис. га (7,3%), а кормові культури – 2 599 тис. га (9,6%). У 2021 році ці показники складали відповідно 15 995 тис. га (56,0%), 9 244 тис. га (32,3%), 1 807 тис. га (6,3%) та 1 535 тис. га (5,4%). (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Динаміка посівних площ сільськогосподарських культур у 2010–2021 роках, тис. га

Джерело: складено автором за [42; 47]

Збільшення площ технічних культур, передусім за рахунок високорентабельних експортоорієнтованих культур (соняшнику та ріпаку), призводить до виснаження ґрунтового покриття, а скорочення посівних площ кормових культур, негативно впливає на розвиток кормової бази тваринництва.

Зібрана площа під зерновими та зернобобовими у 2021 році зросла з попереднім роком на 665,5 тис.га і становила 15 948,4 тис. га (збільшилася на 4,4 %). Найшвидшими темпами відбувається збільшення посівних площ під соняшником, а саме в 2021 році цією культурою було засіяно 6665,1 тис. га, що на 47,3 % перевищує показник 2010 року (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

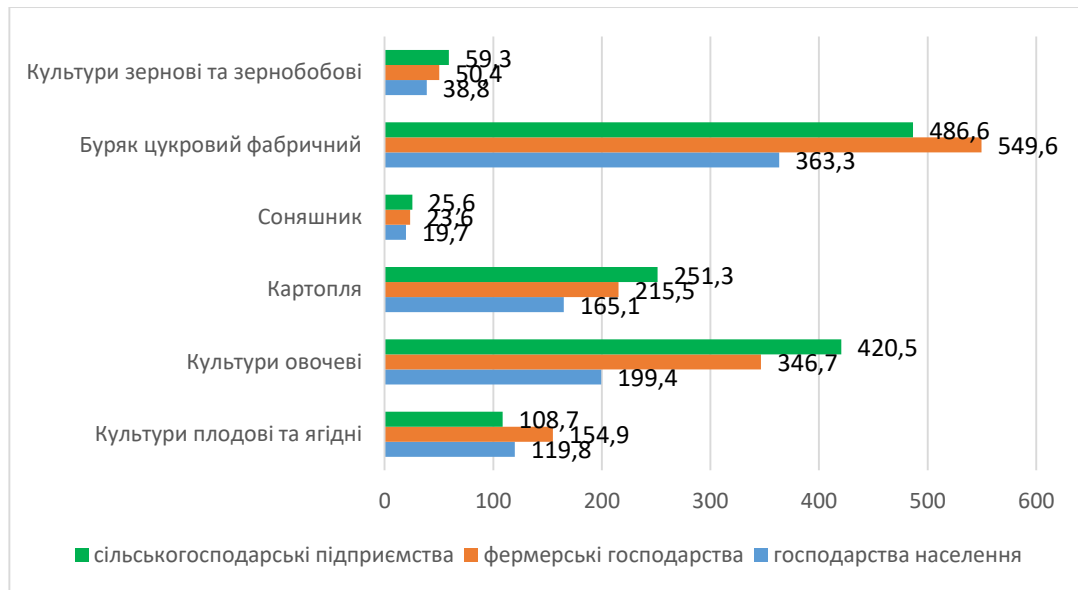
Найменування продукції	Роки										2021 у % до 2010
	2010	2012	2014	2013	2014	2015	2016	2017	2020	2021	
		Валовий збір, тис. тонн									
Зернові та зернобобові культури	39 270,9	46 216,2	63 859,3	60 125,8	66 088,0	61 916,7	70056,5	75143,2	64933,4	86010,4	2,2 раза
Цукрові буряки (фабричні)	13 749,2	18 438,9	15 734,1	10 330,8	14 011,3	14 881,6	13967,7	10204,5	9150,2	10853,9	78,9
Соняшник	6 771,5	8 387,1	10 133,8	11 181,1	13 626,9	12 235,5	14165,2	15254,1	13110,4	16392,4	2,4 раза
Картопля	18 704,8	23 250,2	23 693,4	20 839,3	21750,3	22 208,2	22504,0	20269,2	20838	21356,3	114,2
Овочі	8 122,4	10 016,7	9 637,5	9 214,0	9 414,5	9 286,3	9440,2	9687,6	9652,8	9935,2	122,3
Плоди та ягоди	1 746,5	2 008,7	1 999,1	2 152,8	2 007,3	2 048,0	2571,3	2118,9	2023,9	2235,1	128,0
		Урожайність, центнерів з 1 га зібраної площі									
Зернові та зернобобові культури	26,9	31,2	43,7	41,1	46,1	42,5	47,4	49,1	42,5	53,9	2,0 раза
Цукрові буряки (фабричні)	279,5	410,8	476,5	435,8	481,5	474,9	508,5	461,1	416,2	479,1	171,4
Соняшник	15,0	16,5	19,4	21,6	22,4	20,2	23,0	25,6	20,2	24,6	164,0
Картопля	132,5	161,0	176,4	161,4	165,8	167,8	170,5	154,8	157,2	166,4	125,6
Овочі	173,6	199,2	207,8	206,1	210,5	207,9	214,3	214,0	207,4	215,4	124,1
Плоди та ягоди	78,2	89,9	95,2	104,5	101,9	103,1	128,4	108,1	105,6	117,3	150,0
		Площа, з якої зібрано врожай, тис. гектарів									
Зернові та зернобобові культури	14 575,7	14 792,1	14 627,3	14 640,9	14337,1	14 560,3	14794,1	15291,9	15282,9	15948,4	109,4
Цукрові буряки (фабричні)	492,0	448,9	330,2	237,0	291,1	313,6	274,7	221,3	220	226,6	46,1
Соняшник	4 525,8	5 081,7	5 212,2	5 166,2	6 086,7	6 060,7	6166,5	5958,9	6480,9	6665,1	147,3
Картопля	1 411,8	1 444,1	1 342,8	1 291,0	1 311,6	1 323,2	1 319,9	1308,8	1325,2	1283,2	90,9
Овочі	467,8	502,8	463,8	447,1	447,1	446,3	440,3	452,4	464,9	460,8	98,5
Плодово-ягідні насадження (у плодоносному віці)	223,2	223,4	209,9	206,0	196,7	198,5	200,0	195,5	191	190,5	85,3

У 2021 році відбулося значне збільшення виробництва соняшнику у 2,4 раза, а також зернових та зернобобових культур – у 2,2 раза порівняно з 2010 роком. Зменшилися площі під цукровими буряками та плодово-ягідними насадженнями. Площа під цукровими буряками у звітному році зменшилася порівняно з 2010 роком у 2,2 раза і становила 226,6 тис. га, картоплі – на 10,0 %, овочів – на 1,5 %, а площа плодово-ягідних насаджень зменшилася на 17,2 %.

Слід відзначити, що фокус сільськогосподарських підприємств на вирощуванні прибуткових зернових та олійних культур не сприяє рівноважному надходженню різноманітних продуктів харчування на ринок. Як результат, останнім часом спостерігається дефіцит деяких видів сільськогосподарських культур, зокрема круп'яних та плодово-овочевих. Ці культури не є так прибутковими, а також вимагають більше зусиль та можуть призводити до втрат.

На думку аналітиків, останнім часом врожайність основних сільськогосподарських культур збільшилася. Це пов'язано з використанням продуктивних земельних угідь та впровадженням комплексу заходів для їх підвищення. Це в цілому впливає на зміну динаміки урожайності основних культур. У 2021 році урожайність зернових та зернобобових культур зросла у 2,0 раза, цукрових буряків – на 71,4 %, соняшнику – на 64,0 %, картоплі – на 25,6 %, овочів – на 24,1, плодів та ягід – на 50,0 % порівняно з 2010 роком.

За категоріями виробників аналіз урожайності основних сільськогосподарських культур в Україні показав, що найменш ефективно використовується земля господарствами населення. У 2021 році рівень урожайності зернових та зернобобових культур у господарствах населення був на 52,8 % нижчим, а ніж у сільськогосподарських підприємств, цукрового буряку на 33,9%, а картоплі – на 52,2 % меншим, овочевих культур – у 2,1 раза (рис.2.8).

Рис. 2.8. Урожайність основних сільськогосподарських культур за категоріями виробників в Україні у 2021 році, ц/га.

Джерело: складено автором за [47]

Важливо відзначити, що зростання обсягів виробництва у галузі рослинництва було супроводжуване покращенням ефективності виробництва. Протягом 2010-2021 років більшість продуктів рослинництва (за винятком цукрових буряків, картоплі та овочів відкритого ґрунту) були прибутковими з точки зору виробництва і реалізації. (табл. 2.10).

За аналізований період рівень рентабельності характеризувався коливаннями показників для рослинницької продукції, проте переважно спостерігалася тенденція до його зростання. Проте у 2018-2021 роках збитковим було виробництво цукрових буряків фабричних, (-11,4%, -15,4%, -13,5% і -14,3%) а у 2012 році картоплі (-17,4 %) і овочевих культур (-0,6 %). Найвищим серед усіх сільськогосподарських культур є показник рентабельності соняшнику, який у 2015 році становив 78,4 %, хоча у 2021 році знизився до рівня 71,3 %, займаючи лідируюче місце.

Таблиця 2.10

**Динаміка рентабельності основних видів продукції
рослинництва у аграрних підприємствах України у 2010–2021
роках, %**

Види продукції	Роки									
	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Зернові та зернобобові культури	13,9	15,8	25,7	42,6	37,8	25,0	24,7	11,8	20,0	44,0
Соняшник	64,7	44,9	36,7	78,4	61,9	41,3	32,5	23,5	39,4	71,3
Цукрові буряки фабричні	16,7	15,9	17,8	27,7	24,6	12,4	-11,4	-15,4	-13,5	-14,3
Овочеві культури	23,5	-0,6	14,5	32,0	15,3	9,9	13,3	2,8	8,0	11,5
Картопля	62,1	-17,4	9,9	24,6	0,6	10,0	6,8	15,4	11,0	16,1
Плодові та ягідні культури	14,9	9,6	65,8	58,3	25,0	35,4	6,4	6,2	19,0	23,4

Джерело: складено автором за [8; 47]

Зростання продуктивності у сільському господарстві може бути досягнуте за допомогою розвитку підприємницької діяльності в цій галузі. У країнах ЄС, США і Канаді головними виробниками сільськогосподарської продукції є не малі господарства, а приватні сільськогосподарські фермерські господарства. Український парламент прийняв закон про відкриття ринку землі 31 березня 2020 року. На мою думку, цей крок значно стимулює бізнес до інвестицій в розвиток сільського господарства. Проте, слід зазначити, що цей закон не встановлює відповідальність за збереження якісних та кількісних параметрів земельного фонду.

Виконання агротехнічних заходів, таких як сівозміни, внесення добрив, використання місцевих сортів насіння та рослинницького матеріалу, розробленого вітчизняними аграрними інститутами, і перелоги в сільському господарстві сприятимуть підвищенню продуктивності землі та зниженню негативного впливу на навколишнє середовище. Крім того, розвиток сільського бізнесу створить нові робочі місця, особливо в сільських районах, і вирішить проблеми безробіття.

Протягом років незалежності України аграрний сектор взяв під особливий контроль галузь тваринництва, яка стала свідком значних змін. Тваринництво відіграє ключову роль в національній економіці, забезпечуючи населення продуктами харчування, постачаючи сировину для переробної промисловості, і сприяючи формуванню державних резервів тваринницької продукції. Крім того, ця галузь інтенсивно використовує земельні ресурси, що в комплексі впливає на забезпечення економічної безпеки країни.

На сьогоднішній день, в умовах невизначеності та економічної кризи в Україні, яка почалася у 2013 році, а також внаслідок військового конфлікту в країні, тваринництво стикається з великими викликами. Це призводить до пошуку ефективних стратегій для подолання негативних явищ у цій галузі. У 2021 році частка продукції тваринництва в загальному обсязі валової продукції сільського господарства становила 18,6%. При загальному збільшенні обсягу виробництва валової продукції на 52,4 %, що дорівнює 712 566,3 млн грн порівняно з 2010 роком, обсяг продукції тваринництва зменшився на 4,2 %, тобто на 5 529,8 млн грн, у тому числі у господарствах населення – на 33,9 % і, відповідно, становив 62 202,2 млн грн, у сільськогосподарських підприємствах збільшився на 27,2 % та дорівнював 71 096,4 млн грн [8].

Суттєве зменшення поголів'я сільськогосподарських тварин в усіх категоріях господарств України є негативною тенденцією розвитку галузі тваринництва (Додаток Д). Протягом 2010-2021 років в Україні відзначається зменшення кількості всіх видів сільськогосподарських тварин як у сільськогосподарських підприємствах, так і в господарствах населення. Важливо відзначити, що найбільше скорочення поголів'я тварин (за винятком птиці та свиней) спостерігається у сільськогосподарських підприємствах. Зокрема, кількість великої рогатої худоби зменшилася на 38,3%, корів - на 29,8%, овець і кіз - на 46,7%, коней - на 80,8% в порівнянні з 2010 роком. У 2021 році 62,0% великої рогатої худоби було утримано господарствами населення, тоді як лише 38,0% належали сільськогосподарським

підприємствам. Ці зміни призвели до кризової ситуації, що породила численні проблеми, які в свою чергу викликали зменшення площі кормових культур на 74,5%, які використовуються для повноцінного годівлі тварин та забезпечення високої продуктивності та обсягів виробництва тваринницької продукції.

Зниження кількості сільськогосподарських тварин у всіх типах господарств призвело до зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції в Україні (див. таблиця 2.11). Основними причинами цього скорочення є високі витрати на утримання та годівлю тварин, а також відсутність державної підтримки. У 2021 році порівняно з 2010 роком в усіх типах господарств виробництво основних видів тваринницької продукції зменшилося: молока на 22,5%, яєць на 17,5%, вовни на 64,3%. Проте, в той же час, за цей період спостерігається зростання виробництва м'яса (у забійній вазі) на 18,4%.

Аналіз виробництва тваринницької продукції за різними типами господарств в Україні вказує на те, що у 2021 році порівняно з 2010 роком сільськогосподарські підприємства збільшили виробництво м'яса (у забійній вазі) на 51,7% і молока на 24,9%. Подекуди причиною збільшення виробництва м'яса є недоцільність утримання великої рогатої худоби на сільськогосподарських підприємствах. Однак, можливо виникнення нових бар'єрів через введення нових стандартів прийому молока, які передбачають заборону на роздрібну реалізацію молока другого сорту за угодами України з ЄС. Також виробництво яєць зменшилося на 31,6%, а вовни – на 78,7%.

Виробництво продукції тваринництва господарствами населення свідчить про те, що в 2021 році порівняно з 2010 роком зменшився рівень виробництва м'яса (у забійній вазі) на 22,4 %; молока на 34,2 %; вовни на 61,3 %, проте обсяг виробництва яєць зріс на 3,8 %.

Таблиця 2.11

Виробництво продукції тваринництва за категоріями господарств України у 2010–2021 роках

Продукція	Роки										2021 у % до 2010
	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
	Господарства усіх категорій										
М'ясо (у забійній масі), тис. т	2 059,0	2 209,6	2 359,6	2 322,6	2 323,6	2 318,2	2 354,9	2492,4	2477,5	2438,3	118,4
Молоко, тис. т	11 248,5	11 377,6	11 132,8	10 615,4	10 381,5	10 280,5	10 064,0	9663,2	9263,6	8713,9	77,5
Яйця, млн шт.	17 052,3	19 110,5	19 587,3	16 782,9	15 100,4	15 505,8	16 132,0	16677,5	16167,2	14071,3	82,5
Вовна, т	4 192	3 724	2 602	2 270	2 072	1 967	1 908	1734	1573	1497	35,7
	Сільськогосподарські підприємства										
М'ясо (у забійній масі), тис. т	1 134,4	1 271,2	1 451,8	1 463,4	1 489,9	1 483,0	1 533,6	1697,9	1704	1720,4	151,7
Молоко, тис. т	2 216,6	2 535,3	2 647,5	2 669,2	2 705,6	2 765,7	2 755,5	2728,6	2761,2	2767,7	124,9
Яйця, млн шт.	10 249,6	11 977,4	12 536,2	9 762,2	8 067,6	8 365,3	8 900,3	8357,6	8913,5	7012,8	68,4
Вовна, т	710	556	379	314	266	255	236	200	146	151	21,3
	Господарства населення										
М'ясо (у забійній масі), тис. т	924,6	938,4	907,8	859,2	833,7	835,2	821,3	794,5	773,5	717,9	77,6
Молоко, тис. т	9 031,9	8 842,3	8 485,3	7 946,2	7 675,9	7 514,8	7 308,5	6934,6	6502,4	5946,2	65,8
Яйця, млн шт.	6 802,7	7 133,1	7 051,1	7 020,7	7 032,8	7 140,5	7 231,7	7319,9	7253,7	7058,5	103,8
Вовна, т	3 482	3 168	2 223	1 956	1 806	1 712	1 672	1534	1427	1346	38,7

Джерело: побудовано автором за даними [82]

На обсяги виробництва основних видів тваринницької продукції впливає продуктивність сільськогосподарських тварин, яка у сільськогосподарських підприємствах України за 2010–2021 роки характеризується позитивними показниками (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

**Продуктивність сільськогосподарських тварин у
аграрних підприємствах України у 2010–2021 роках, кг**

Показники	Роки										2021 у % до 2010
	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Середній річний удій молока від однієї корови	3975	4676	5027	5352	5643	6025	6190	6101	6634	6863	172,7
Середній річний настриг вовни від однієї вівці	2,3	1,9	1,6	1,7	1,6	1,6	1,5	1,5	1,5	1,6	69,6
Середня жива вага однієї сільськогосподарської тварини, яка продана переробним підприємствам:											
велика рогата худоба	409	436	427	439	435	443	456	470	490	482	117,8
свині	108	108	110	112	111	109	111	113	114	115	106,5

1. Джерело: складено автором за [47].

За останні роки активний розвиток і впровадження сучасних технологій в галузі тваринництва призвели до нестабільності та низьких закупівельних цін на тваринницьку продукцію. Ця ситуація заважає забезпеченню стабільної прибутковості виробництва і обмежує доступ до фінансування та кредитних ресурсів. В таблиці 2.13 наведено рентабельність виробництва основних видів тваринницької продукції в сільськогосподарських підприємствах України. Слід відзначити, що більшість видів тваринницької продукції були збитковими за цей період, за винятком молока, курячих яєць і свинини.

Таблиця 2.13

**Динаміка рентабельності основних видів продукції тваринництва
у аграрних підприємствах України у 2010–2021 роках, %**

Продукція тваринництва	Роки									
	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Молоко	17,9	1,8	11,1	12,7	18,6	26,9	16,1	20,6	20,4	27,9
Велика рогата худоба на м'ясо	-35,9	-28,3	-34,5	-16,9	-23,2	3,4	-17,7	-27,1	-24,2	-15,6
Свині на м'ясо	-7,8	1,8	5,6	12,6	-4,1	3,5	6,9	4,7	2,6	8,6
Вівці та кози на м'ясо	-29,5	-32,8	-43,0	-26,6	-31,5	-39,6	-16,6	-39,7	-39,4	17,3
Птиця на м'ясо	-4,4	-2,4	-12,6	-5,4	3,4	7,0	5,7	-3,7	-0,2	3,1
Яйця курячі	18,6	52,6	58,8	60,9	0,5	-9,0	5,4	-23,5	-19,2	-18,5

Джерело: складено автором за [8; 47].

У 2010–2021 роках найвищий рівень збитковості виробництва продукції тваринництва характерний для великої рогатої худоби на м'ясо, який коливався від -35,9 % до -15,6 % у 2021 році, і тільки у 2017 році цей показник був рентабельним та становив 3,4 %. Окрім того, у 2021 році рентабельним було виробництво молока (27,9 %), м'яса свиней (8,6 %), а також вперше стало рентабельним розведення вівців та кіз на м'ясо (17,3%) та м'ясо птиці (3,1%).

Один із основних шляхів для розвитку тваринництва та збільшення його конкурентоспроможності - це встановлення ефективного механізму державної підтримки для сільськогосподарських товаровиробників. Ця підтримка допоможе сприяти розвитку тваринництва і створенню відповідної нормативно-правової бази для регулювання доходів. Також важливо враховувати часткове відшкодування державою основних витрат на будівництво та реконструкцію тваринницьких комплексів після їх введення в експлуатацію, особливо за умов фінансового лізингу. [27].

Додатковими напрямками розвитку сфери тваринництва є оживлення роботи в галузі племінного відбору та просування селекційних програм,

сприяння утворенню молочних кооперативів, зміцнення ветеринарно-санітарного контролю, ініціативи у розробці нових стандартів і забезпечення виконання існуючих норм. [3].

На розвиток вітчизняного аграрного сектора також значний вплив має переробна промисловість. Переробні підприємства є основними споживачами аграрної сировини для виробництва продуктів харчування і кормів для тварин. Вони виконують важливі логістично-збутові операції, співпрацюючи з посередницькими структурами та торговельною мережею. Крім того, вони споживають природні, енергетичні, інвестиційні та інші ресурси, сприяють збільшенню зайнятості населення та формують ресурси для економічного зростання національної економіки.

Харчова промисловість має важливе і стратегічне значення в аграрному секторі економіки країни. Вона прямо впливає на гарантування продовольчої безпеки, формування експортного потенціалу та підвищення економічної стійкості України. Однак важливо відзначити, що ця галузь глибоко взаємозв'язана зі сільським господарством, яке є головним постачальником сировини для неї. Тому обсяги виробництва готових продуктів, їх різноманітність, якість і цінова динаміка на ринку продуктів харчування країни визначають ключові параметри розвитку сільського господарства. Важливо зауважити, що останнім часом, через скорочення обсягів виробництва в сільському господарстві, загострюється проблема недостатнього постачання харчової промисловості сировиною потрібного асортименту та належної якості.

У національній економіці харчова промисловість відповідає за задоволення внутрішніх потреб у продовольстві, вона має вагомую роль у промисловій структурі (в 2021 році – 21,0%), сприяє формуванню можливостей для експорту (займаючи 24,2% промислового експорту) та стає привабливою для іноземних інвесторів (складаючи 28,3% від загального обсягу прямих інвестицій у промисловість України). [8].

Вітчизняна харчова промисловість включає в себе 22 спеціалізовані галузі та понад 40 ключових сегментів виробництва. Серед найважливіших галузей

слід відзначити олійно-жирову, м'ясну, молочну, кондитерську, спиртову, борошномельну і цукрову промисловості. Продукція олійно-жирової галузі складає понад 28% в загальній структурі виробництва продовольчої продукції, м'ясо та м'ясна продукція – 13,9%, молочні продукти – 9,9%, а напої – 10,6%. В галузі працює більше 6,3 тисяч підприємств з 286,2 тисячами працівників, які виробляють різноманітну продовольчу продукцію, яка постачається на внутрішній та зовнішній ринки і відзначається високою рівнем прибутковості. Аналіз обсягів виробництва, реалізації продукції, рівня інвестицій та потенціалу для експорту галузі є ключовими показниками для оцінки успішності розвитку харчової промисловості.

Слід зазначити, що за період 2010–2021 років динаміка обсягів виробництва продукції харчової галузі характеризується стабільними темпами. Якщо у 2010–2018 роках спостерігався приріст обсягів виробництва харчової продукції, який щорічно дорівнював 7,6-32,2 %, то тільки у 2019 році спостерігається спад обсягів виробничої діяльності на 0,5 %. У 2021 році зростання обсягу виробництва дорівнювало лише 24,1 % порівняно з 2020 роком. Аналіз динаміки вищезазначеного показника порівняно з 2010 роком свідчить про загальну тенденцію до збільшення темпів виробництва харчової продукції, що пов'язано зі збільшенням виробництва сільськогосподарської продукції.

Харчова промисловість, на загальнодержавному рівні починаючи з 2012 року за обсягами реалізованої промислової продукції займає найбільшу питому вагу серед інших галузей промисловості. У 2021 році було реалізовано продовольчої продукції на суму 842,6 млрд грн, що склало 18,0 % в загальному обсязі [40]. Якщо в 2010–2021 роках обсяг реалізованої промислової продукції зріс у 4,5 раза, то обсяг продукції харчової промисловості також зріс – у 4,5 раза, що зумовило стабільність її частки в загальному промисловому виробництві (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

**Динаміка показників реалізації продукції харчової
промисловості України у 2010–2021 роках**

Показники	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021 у % до 2010
Обсяг реалізованої промислової продукції, всього, млрд грн (у фактичних цінах)	1 043	1 367	1 428	1 776	2 158	2 625	3045	2939	3236	4679	у 4,5 раза
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів, млрд грн	187,5	245,9	302,4	398,0	462,4	548,4	589,9	586,9	678,8	842,6	у 4,5 раза
у % до реалізованої продукції всієї промисловості	18,0	18,0	21,2	22,4	21,4	20,9	19,4	19,9	21,0	18,0	

Джерело: складено автором за [28].

У 2021 році харчова промисловість посіла друге місце за обсягом продукції, проданої на ринку (перше місце займає постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря). Доля харчової промисловості становила 18,0%, включаючи напої та тютюнові вироби. Це свідчить про сталий ріст харчової промисловості в останні роки. Конкретно у 2021 році підприємства харчової галузі продали продукції на суму 842,6 мільярда гривень.

Слід відзначити, що харчова промисловість України має значний потенціал для експорту. У 2021 році було вивезено готових харчових продуктів на суму 3,79 мільярда доларів США, що на 12,7% більше, ніж у 2020 році. Ця сума становить 21,0% в загальній товарній структурі аграрного експорту України і 5,6% в світовому товарному експорті. Останнім часом спостерігалася тенденція до зростання цього показника, хоча у 2020 році обсяг експорту дещо

зменшився, а обсяг імпорту продукції харчової промисловості збільшився. (рис. 2.10).

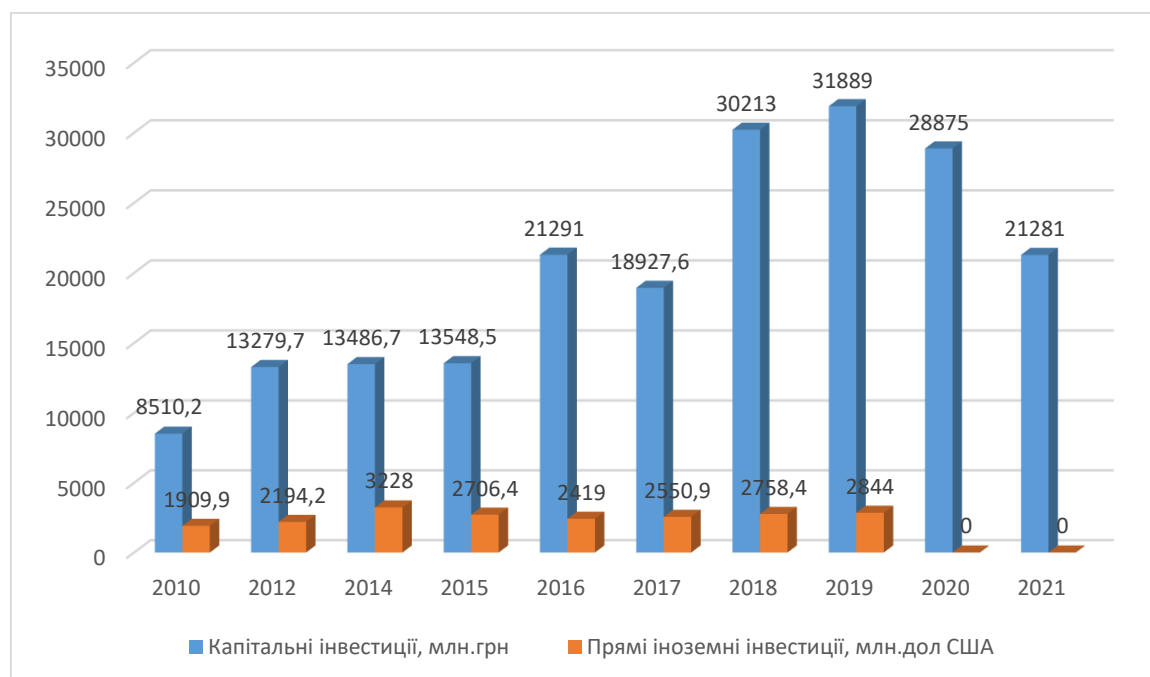

Рис. 2.10. Темпи приросту обсягів виробництва, експорту та імпорту продукції харчової промисловості України у 2010–2021 роках

Джерело: розраховано і складено автором за [28].

Українські харчові продукти користуються попитом на багатьох іноземних ринках. Вони конкурентоспроможні завдяки високій якості та доступній ціні. Основні країни-імпортери української харчової продукції: Індія, Китай, Іспанія, Нідерланди, Італія, Білорусь, Польща.

Варто зазначити, що експортний потенціал вітчизняної харчової промисловості робить її привабливою для інвесторів (рис. 2.11).

Рис. 2.11. Динаміка інвестицій у харчову промисловість країни у 2010–2021 роках

Джерело: складено автором за [8; 13]

Капітальні інвестиції у 2010–2021 роках в розвиток галузі мали різну динаміку. Зокрема, у 2019 році зростання капітальних інвестицій у харчову промисловість було у 3,8 раза вищим за їх обсяг у 2010 році. Порівняно з 2021 роком відбувся спад на 23,3 %.

Серед основних факторів, які впливають на спад інвестиційної активності в українській харчовій промисловості, можна виділити такі причини: недоліки в інституційно-правовому забезпеченні, економічні кризові явища, інфляційний тиск, скорочення державних інвестиційних витрат при зростанні фінансування інвестицій з внутрішніх та залучених джерел підприємств, нестійка фінансова ситуація в підприємств харчової галузі, а також відсутність національної стратегії інвестицій.

Не дивлячись на ці проблеми, слід відзначити, що харчова промисловість залишається однією з основних сфер, які активно залучають іноземні інвестиції в національну економіку. За період з 2010 по 2019 рік обсяг прямих іноземних інвестицій у цю галузь збільшився з 1 909,9 мільйонів доларів США до 2 844 мільйонів доларів США. Найвищі інвестиційні впливи були зафіксовані у 2014 році, коли сума становила 3 228 мільйони доларів США. У 2016 році

спостерігалось зменшення обсягу інвестицій на 10,6% порівняно з 2015 роком, але в 2019 році був відзначений ріст на 3,1%, що склало 85,6 мільйонів доларів США у порівнянні з попереднім роком [8].

Забезпечення росту аграрного сектора є важливим завданням для національної економіки, оскільки воно впливає на макроекономічну стабільність, розвиток аграрного ринку, підприємницький потенціал та зміцнення економічної безпеки країни. Проте низька ефективність аграрного сектора та загрози, які можуть його стабілізувати, ускладнюють досягнення головних цілей трансформації соціально-економічної моделі національного розвитку країни.

2.3 Вплив розвитку аграрного виробництва на соціально-економічний розвиток суспільства

Загальноприйнято вважати, що сільське господарство є ключовою галуззю, яка стимулює розвиток інших галузей економіки в усьому світі. Дослідження показують, що кожна одиниця валюти, зароблена в сільському господарстві, сприяє створенню робочих місць у інших секторах економіки в обсязі дев'яти одиниць валюти. Зменшення обсягів сільського господарства призводить до втрати робочих місць у дев'ять разів. Важливу роль відіграє сільське господарство у соціально-економічному розвитку країни. Воно забезпечує виробництво продуктів харчування, що є однією з головних умов розвитку суспільства. Більше 75% продукції, що споживається, складається з продуктів сільського господарства та продуктів промисловості, виготовлених із сільськогосподарських сировин.

Головною метою сільського господарства є підтримка інтенсивного розвитку і підвищення ефективності сільського господарства для збільшення виробництва і покращення якості продукції. Це служить основою для задоволення потреб населення в харчових продуктах та сировині для промисловості. Вирішення цих завдань значною мірою залежить від

ефективного функціонування організаційно-економічного механізму фінансового забезпечення аграрного виробництва.

Успіх аграрної галузі в майбутньому, реалізація стратегічних цілей розвитку неабияк залежать від нинішнього ефективного господарювання, від максимального використання його потенціалу й усіх переваг ринкової економіки. Розглянувши нинішній стан галузі, враховуючи рішення та дії минулого, послуговуючись взаємодією ресурсів і результатів, зусиль і здобутків, доходів та витрат, – можливо оцінити реальне становище, відповідно проаналізувати рівень ефективності аграрного виробництва, а також ймовірні способи збільшення цього рівня. Створити об'єктивну систему оцінок можливо, проаналізувавши ефективність із погляду фінансово-господарської результативності аграрного виробництва на основі порівняння фінансово-економічних результатів – ймовірних ресурсів, витрат тощо. Вираженням якісних і кількісних трансформацій в економіці аграрного виробництва виступають фінансові показники, розмір яких безпосередньо залежить від розвитку виробництва. Поточний стан аграрного виробництва характеризують такі фінансові показники як собівартість одиниці продукції, чистий прибуток на одиницю продукції, затрати на її виготовлення, рівень рентабельності або збитковості, грошові прибутки (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції, їх розподіл і застосування, темпи розширеного відтворення.

Обсяг реалізації сільськогосподарської продукції є важливим показником, який впливає на рівень витрат, прибутковість та рентабельність аграрного виробництва. До обсягу реалізованої продукції включають лише продукцію, відвантажену поза межі підприємства за ціною продажу. До цього показника не враховують продукцію власного виробництва для внутрішніх потреб підприємства, цільові надходження (дотації) на виробництво, суми попередньої оплати продукції (робіт, послуг), авансові платежі, надходження, що належать третім особам, та знижки на ціни, що надаються гуртовим покупцям.

Загалом з 2010 по 2021 роки обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції мав тенденцію до зростання (табл.2.15).

Таблиця 2.15

**Обсяги та середні ціни реалізації основних видів
сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах та
господарствах населення України у 2010-2021 рр.**

	Зернові та зернобобові культури, тис. т.	Олійні культури, тис. т.	Цукрові буряки, тис. т.	Картопля, тис. т.	Овочі, тис. т.	Плоди та ягоди, тис. т.	Сільськогосподарські тварини (у живій масі), тис. т	Молоко, тис. т	Яйця, млн. шт.	Вовна, т
Роки	Реалізація сільськогосподарської продукції сільськогосподарськими підприємствами									
2010	23661,7	7756,7	9767,5	290,7	646	230,8	1586,8	2004,1	9415,7	517,9
2012	33668,8	10784,8	10816,9	437,8	961,6	283,8	1736,4	2360,1	11156	404,3
2014	40220,5	13172,8	8997,9	543,4	955,5	1215,32	1957,5	2506,2	11735	303,3
2015	45830,2	14630,7	5818,9	390,8	1043,8	294,2	1947,2	2538,3	8897,3	271,1
2016	37622,0	12242,1	10879,4	276,8	889,3	248,3	2176,3	2542,6	7140,7	185,4
2017	39319,7	13696,1	12533,5	268,6	968,1	228,8	2001,2	2689,6	7222,7	134,2
2018	42454,7	13684,6	5015,3	276,7	959,8	341,0	1009,2	2603,2	8051,4	176,4
2019	49019,0	16728,8	4077,7	228,8	905,9	268,8	1023,9	2550,6	8358,8	142,1
2020	42246,5	14117,4	3306,2	250,8	1019	182,5	1069,4	2632,8	7972,3	120,3
2021	41993,0	11605,3	3899,5	240,4	1034,3	212,0	1080,6	2667,6	6082,2	137,6
2021 р. до 2010 р., рази	1,77	1,50	0,40	0,83	1,60	0,92	0,68	1,33	0,65	0,27
Роки	Реалізація сільськогосподарської продукції господарствами населення									
2010	1980,5	652,1	792	704,5	830,9	228	433,7	4308,8	489,4	1058
2012	2121,4	792,4	1331,7	852,3	1079,3	311,8	401,1	4186,4	572,8	754,5
2014	3650,2	1029,6	1022,3	708,5	998,6	324,2	379	4142,4	458,9	6,3
2015	4185,2	1110,7	422,2	688,1	995,9	453,9	326,7	3800,7	452	2,9
2016	3386,0	979,4	761,6	437,4	960,4	337,7	370,0	3407,1	357	3,7
2017	3538,8	1095,7	877,3	424,4	1035,9	311,2	340,2	3604,1	361,1	2,7
2018	3820,9	1094,8	351,1	437,2	1027,0	463,2	171,6	3488,3	402,6	2,6
2019	4411,7	1338,3	285,4	361,5	969,3	365,6	174,1	3417,8	417,9	2,3
2020	6325,4	1427,3	-	-	812,5	336,4	148,1	3057,6	420,5	-
2021	8459,6	1815,7	-	-	730,9	313,1	129,5	2866,4	423,1	-
2021 р. до 2010 р., рази	4,27	2,78	-	-	0,87	1,37	0,30	0,67	0,86	-
Роки	Середні ціни реалізації основних видів сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах, грн. за 1 т									
2010	1120,9	2942,6	478,5	2131	2551,6	2419,8	10797,1	2938,7	470,6	3954,8
2012	1547,1	3584	426,8	1139,6	1956,6	2707,1	13456,9	2662,2	627	8329,7
2014	1801,4	4062,8	494,2	2173,6	2514,3	2429,12	15736,9	3588,4	782,4	7557,3
2015	2912,1	7531,5	788,6	2436,3	3903,4	5894,5	21966,2	4347,3	1333,2	14216,7
2016	3414,0	8656,1	848,6	2631,8	3924,2	5863,8	22468,0	5461,8	1108,7	24420,4
2017	3771,6	9132,0	825,3	3296,3	4136,1	8766,6	31838,4	7234,0	1145,9	19833,9
2018	4315,0	9318,3	749,0	3746,0	4448,0	5054,0	33331,2	7602,4	1600,3	23350,5

2019	3867,5	8321,2	753,7	5474,7	4497,0	6494,4	32679,8	8198,2	1206,1	25027,3
2020	4794,1	10852,9	871,5	5103,4	4437,1	9140,2	32490,6	8839,9	1258,6	12537,4
2021	6296,1	16418,5	1164,1	4993,4	4679,6	8177,1	37380,5	10301	1877,3	13528,7
2021 р. до 2010 р., рази	5,62	5,58	2,43	2,34	1,83	3,38	3,46	3,51	3,99	3,42
Роки	Середні ціни реалізації основних видів сільськогосподарської продукції в господарствах населення, грн. за 1 т									
2010	1195,6	3026	354,6	3601,6	3061,4	5043,7	12939,4	2563,4	809	3507,3
2012	1726,7	3425,6	399,7	1616	2803,9	5985,4	16803,9	2687,1	979,7	7232
2014	1776,9	3455,3	336,5	2545,7	4190,7	7569,5	17883,9	3189,9	1169,9	4984
2015	2805,4	6708,3	631,6	3566,6	7557,3	9790,9	25345,9	3619,9	1749,2	80210
2016	3059,7	7835,1	869,4	3731,6	5844,0	13214,0	26542,8	4351,4	1774,0	14950
2017	3431,3	8056,8	747,9	4532,4	6913,0	13256,4	33591,1	5550,2	1999,0	19630
2018	3986,1	8168,3	700,0	3563,2	8013,3	9116,4	37968,6	5995,8	2462,7	17570,6
2019	3702,9	6737,2	-	9278,8	11677	18123,0	38429,4	6638,2	2423,1	-
2020	4411,5	9590,5	-	6999,2	12688	17993,2	40142,2	6874,5	2377,6	-
2021	5413,5	14216,7	-	5985,1	12556	17390,8	44581,3	8510,3	3132,3	3996,3
2021 р. до 2010 р., рази	4,53	4,70	-	1,66	4,10	3,45	3,45	3,32	3,87	-

Джерело: складено та розраховано за даними [41].

Дані таблиці 2.15 показують, що загальний обсяг реалізованої сільськогосподарськими підприємствами виробленої продукції за 2021 р. порівняно з 2010 р. збільшився на 23,4 %, у тому числі продукції рослинництва – на 39,3 %, проте продукції тваринництва зменшилася на 35,7 %. Загальний обсяг реалізованої продукції господарствами населення за 2021 р. порівняно з 2010 р. збільшився на 28,4 %, у тому числі продукції рослинництва – у 2,2 рази, продукції тваринництва – зменшився на 84,0 %.

Середні ціни реалізації аграрної продукції сільськогосподарськими підприємствами за всіма напрямками реалізації у 2021 р. порівняно з 2020 р. збільшилися за виключенням у рослинництві – на картоплю спад 2,2 % та на плоди та ягоди спад 11,8 %. Середні ціни реалізації аграрної продукції господарствами населення за всіма напрямками реалізації 2021 р. порівняно з 2020 р. мали нестійку тенденцію, по одних видах продукції вони зростали зерновим та зернобобовим на 22,7 %, олійних культурах на 48,2 %, м'ясо на 11 %, молоко на 23,8 %, та яйцям на 31,7 %, а по іншим зменшилися (картопля, овочі, плоди та ягоди, відповідно на 16,9 %, 1,1 %, 3,5 %).

У сфері аграрного виробництва ефективність його розвитку оцінюється за

допомогою певних критеріїв, таких як фінансові показники сільськогосподарських підприємств і їх прибутковість. У сільському господарстві, для вимірювання рівня прибутковості (PL), використовується статистика, і цей показник виражається у відсотках. Він визначається як відношення різниці (R) між чистим прибутком (чистими доходами) від продажу сільськогосподарської продукції (робіт або послуг) (NSP) та їх загальною собівартістю (CT) до загальної собівартості цієї продукції (робіт або послуг), помноженої на 100. Математично це виражається так:

$$PL = (NSP - CT) : CT \cdot 100 = R : CT \cdot 100. (2.1)$$

Отже, отриманий результат може бути від'ємним, якщо R менше нуля і CT перевищує NSP, що вказує на збиток. Якщо результат дорівнює нулю, то прибутковість вважається позитивною [32]. За аналізований період рівень рентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств залишався позитивним, незважаючи на незначні коливання (табл.2.16).

Таблиця 2.16

**Результати фінансово-господарської діяльності
сільськогосподарських підприємств України за 2010-2020 рр.**

Роки	Чистий прибуток, млн. грн.	Підприємства, які одержали чистий прибуток		Підприємства, які одержали чистий збиток		Рівень рентабельності діяльності, %	Рівень рентабельності операційної діяльності, %
		У відсотках до загальної кількості	Фінансовий результат, млн. грн.	У відсотках до загальної кількості	Фінансовий результат, млн. грн.		
2010	17253,6	69,6	22094,9	30,4	4841,3	17,5	24,5
2012	26728,4	78,6	33570,1	21,4	6841,7	16,3	22,8
2014	21413,4	84,7	51668,0	15,3	30254,6	9,3	21,4
2015	102279	88,9	127360,0	11,1	25081,1	30,5	43,1
2016	90122,1	88,4	102496,1	11,6	12679,8	25,6	33,6
2017	68606,5	86,7	88676,3	13,3	20399,5	16,5	23,2
2018	70770,2	86,7	93249,0	13,3	22787,2	14,2	18,9
2019	90836,3	83,4	114666,4	16,6	24499,4	16,1	19,3
2020	81032,6	83,2	108100,9	16,9	26514,4	13,9	19,0

Джерело: розраховано автором за даними [47].

Так, за період 2010-2012 років рівень рентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств залишався на рівні 17,6 %, зважаючи на невисоку кількість підприємств по Україні, які одержали збиток від сільськогосподарської діяльності. Протилежна ситуація спостерігається у 2014 році. Рівень рентабельності має позитивне значення (9,3 %), хоча є найнижчим за аналізований період. Це можна пояснити різким скороченням підприємств, які отримали прибуток, у зв'язку з економічною та політичною нестабільністю в Україні та аграрному секторі. Проте вже 2015 - 2016 роках, не зважаю на анексію АР Крим та збройної агресії Російської Федерації на Сході України, бачимо збільшення фінансового результату до оподаткування більшої кількості підприємств аграрного виробництва по Україні, і, відповідно, рівень рентабельності становить 30,5 % та 25,6 %. На протязі 2017 – 2020 рр. рівень рентабельності діяльності агропромислових підприємств залишався на рівні 15 %.

Оптимальна структура, правильне поєднання і взаємодія різних методів та джерел фінансового забезпечення виробництва сприяють досягненню максимального ефекту на одиницю затрат. На мою думку за доцільне виділити основний метод фінансового забезпечення аграрного виробництва даного механізму, а саме самофінансування (рис.2.12).

Самофінансування дозволяє вирішити конкретні питання, такі як доступність фінансових ресурсів для аграрного виробництва, їх джерела, достатність коштів для виконання завдань, перерозподіл прибутку, а також збалансованість планованих доходів і витрат підприємств аграрного сектора на основі самоокупності та самофінансування.

Адекватна самофінансова стратегія включає в себе забезпечення розвитку виробництва за рахунок прибутку, який генерується, а також за допомогою залучених кредитів, які, у свою чергу, також погашаються за рахунок отриманого прибутку. Цей підхід дозволяє раціонально використовувати зароблені та залучені ресурси, адже його мета - отримати конкретний ефект. Ефект самофінансування проявляється з моменту отримання

доходу до визначення чистого прибутку, його розподілу та виплати дивідендів, оскільки прибуток, отриманий протягом року, вкладається в операційну та інвестиційну діяльність.

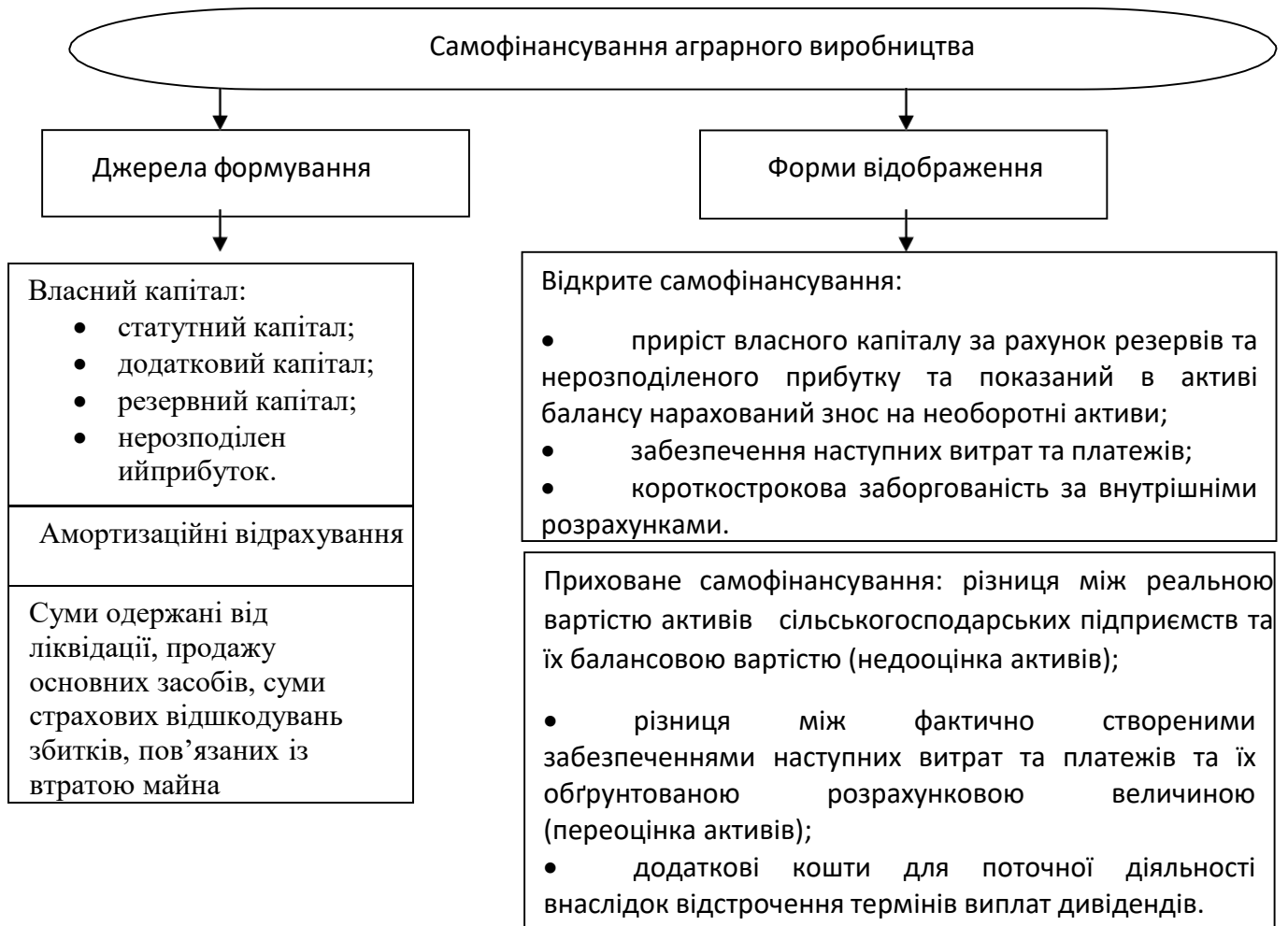

Рис. 2.12. Джерела формування та форми відображення самофінансування аграрного виробництва.

Джерело: систематизовано автором на основі досліджень [55].

Основним джерелом фінансування для аграрного виробництва залишаються власні кошти (власний капітал), тобто сумарна вартість засобів сільськогосподарських підприємств, які на правах власності використовуються для формування активів цих підприємств. Активи, сформовані за рахунок інвестованого в них власного капіталу є чистими активами.

Проаналізуємо показники обсягів власного капіталу аграрного виробництва за 2010-2020 роки. Найбільший обсяг капіталу за аналізований період спостерігаємо у 2020 році, а саме 612250,9 млн. грн.

Абсолютний приріст складає 89472,2 млн. грн. порівняно із 2019 роком та 521860,0 млн. грн. порівняно із базовим 2010 роком. Найбільший темп приросту власного капіталу був у 2015 році – 67,9 %, а найменший у 2014 році – 4,5 %. Найменший обсяг капіталу – у 2010 році, 90390,9 млн. грн. відповідно. Отже обсяги власного капіталу аграрного виробництва, за рахунок його накопичення, поступово зростали з 2010 по 2020 роки.

Таблиця 2.17

Обсяги власного капіталу аграрного виробництва України за 2010-2020 роки в динаміці

Роки	Власний капітал, млн.грн. на кінець року	Абсолютний приріст, млн.грн.		Темп росту,%		Темп приросту,%		Абсолютне значення 1% приросту, млн.грн.
		ланцюговий	базисний	ланцюговий	базисний	ланцюговий	базисний	
2010	90390,9	–	0	–	100	–	0	–
2011	124208,8	33817,9	33817,9	137,4	137,4	37,4	37,4	903,9
2012	148147,8	23939,0	57756,9	119,3	163,9	19,8	63,9	1242,1
2013	156820,0	8672,2	66429,1	105,9	173,5	5,9	73,5	1481,5
2014	163931,7	7111,7	73540,8	104,5	181,4	4,5	81,4	1568,2
2015	275303,8	111372,1	184912,9	167,9	304,6	67,9	204,6	1639,3
2016	369370,9	94067,1	278980,0	134,2	408,6	34,2	308,6	2753,0
2017	436337,7	66966,8	345946,8	118,1	482,7	15,1	352,7	3693,7
2018	482978,7	46641,0	392587,8	110,7	534,3	10,7	434,3	4363,4
2019	522778,7	39800,0	432387,8	108,2	578,4	8,2	478,4	4829,8
2020	612250,9	89472,2	521860	117,1	677,3	17,1	577,3	5227,8

Джерело: розраховано автором за даними Держкомстату України [52].

За рівнем відповідальності власний капітал поділяється на статутний (zareєстрований) та додатковий (nezareєстрований) капітал.

За рахунок статутного капіталу в аграрному виробництві формуються свої власні (основні і оборотні кошти). Поступовий темп росту статутного капіталу спостерігаємо за 2010-2020 рр.: у 2020, порівняно з базовим 2010 роком його обсяг зріс на 269,7 % (рис. 2.13).

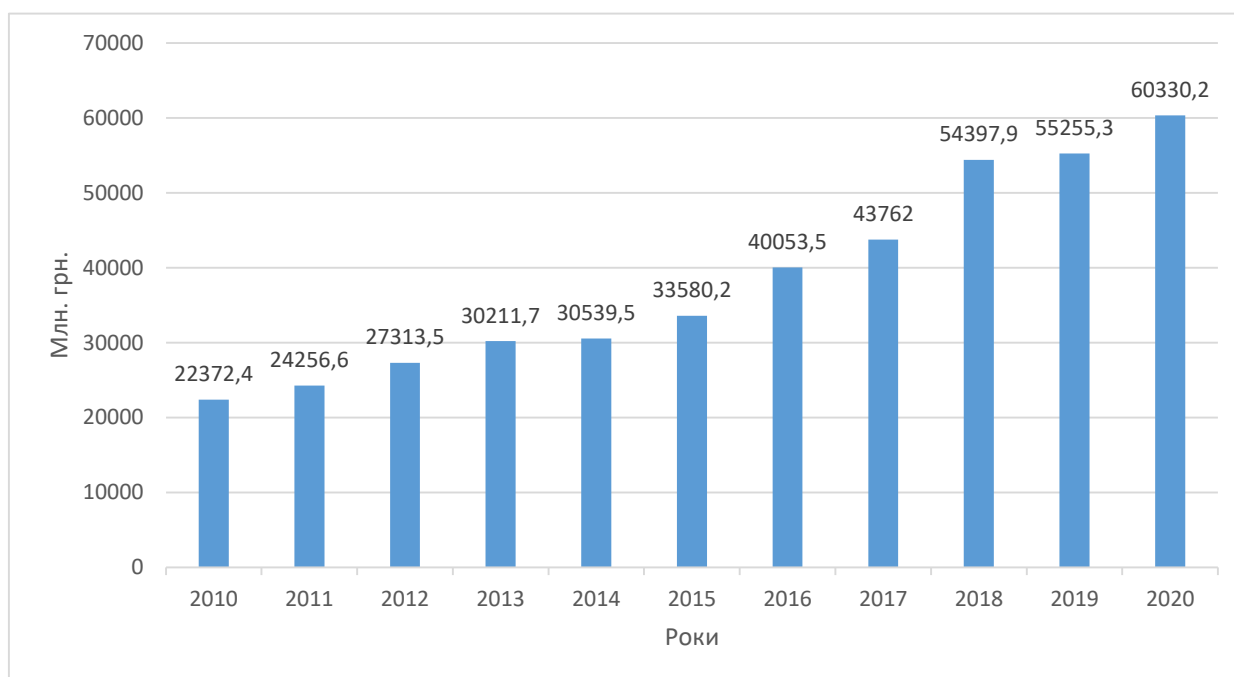

Рис. 2.13. Обсяги зареєстрованого капіталу аграрного виробництва України за 2010-2020 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Держкомстату України [52].

Додатковий капітал (не зареєстрований) накопичує кошти в аграрному виробництві протягом року завдяки різним джерелам: зростанню вартості необоротних активів після їх переоцінки, отриманню додаткових грошових коштів (або майна) в результаті продажу акцій під час їх первинного розміщення за ціною, що перевищує їх номінальну вартість (емісійний дохід), а також наслідком збільшення активів через безоплатне отримання майна і грошових коштів, і в результаті підвищення вартості необоротних активів, які створені за рахунок чистого прибутку або фондів сільськогосподарських підприємств. [16] (рис. 2.14).

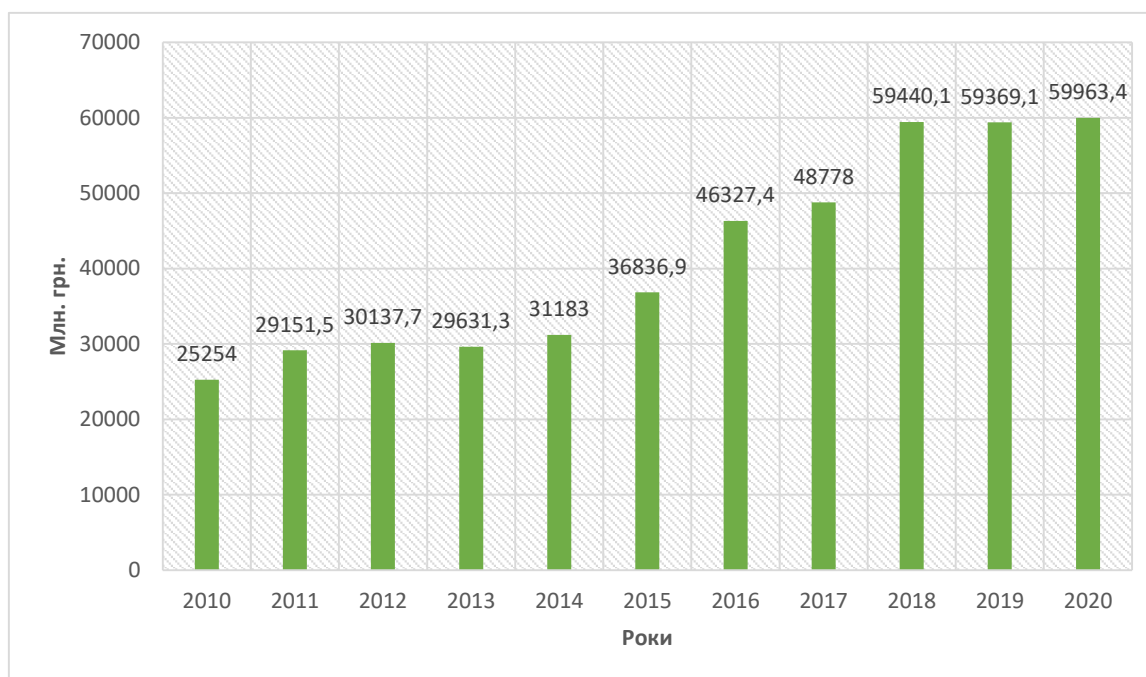

Рис. 2.14. Обсяги додаткового капіталу аграрного виробництва України за 2010-2020 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Держкомстату України [52].

З 2010 по 2020 роки обсяг додаткового капіталу аграрного виробництва зріс на 34709,4 млн. грн. або на 237,4 %. Найбільший темп приросту даного показника був у 2018 році і склав 21,9 % у порівнянні з 2017 роком. Від'ємного значення темп приросту додаткового капіталу набував у 2013 році (-1,68 %), він зменшився на 506,4 млн. грн. порівняно із 2012 роком, що пов'язано із економічною нестабільністю в країні, та 2019 році (- 1,2 %) або на 71 млн. грн. відповідно з 2018 роком. Причиною останнього зменшення на мою думку були карантинні обмеження в зв'язку з пандемії Covid-19, як в Україні так і всьому світі.

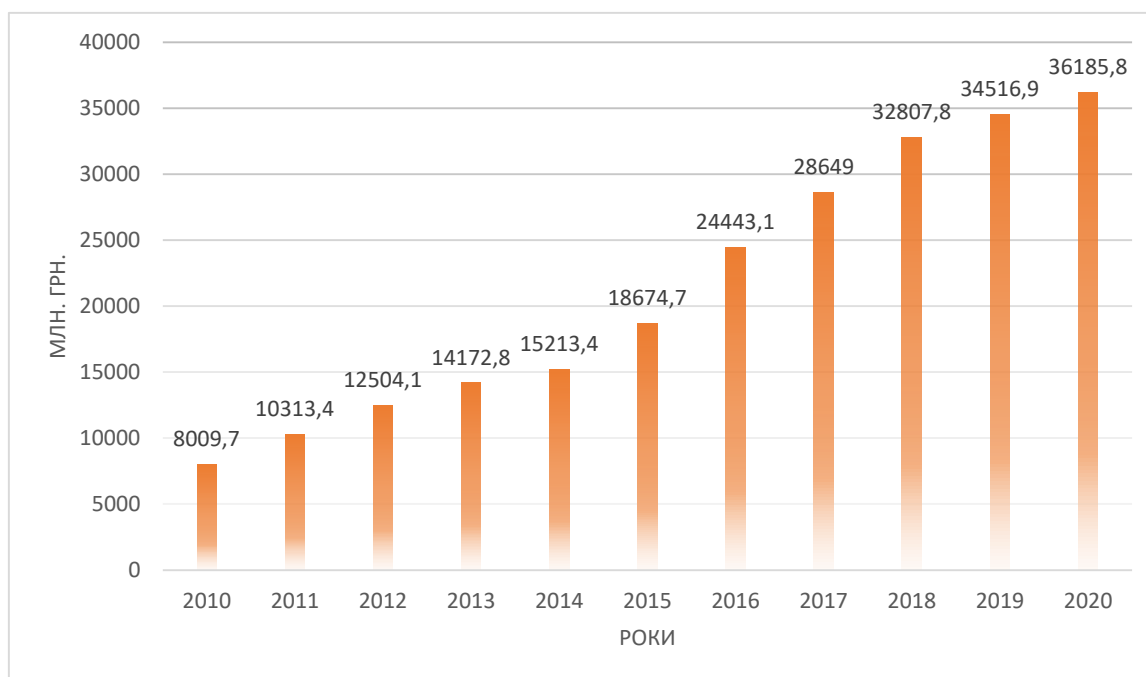

Рис. 2.15. Обсяги резервного капіталу аграрного виробництва України за 2010-2020 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Держкомстату України [52].

Резервний капітал служить індикатором успішності аграрного бізнесу, він визначається як частина власного капіталу та його сума, і має велике значення для забезпечення фінансової стабільності підприємства і розширеного розвитку. З 2010 по 2020 роки обсяг резервного капіталу динамічно зростав з 8009,7 млн. грн до 36185,8млн. грн, або у 4,5 рази.

Нерозподілений прибуток представляє собою залишок прибутку, який на день складання фінансового звіту не було витрачено на конкретні цілі. Цей нерозподілений прибуток включається до власного капіталу, що призводить до його збільшення. Зворотна ситуація спостерігається у випадку непокритих збитків, які зменшують власний капітал підприємства. При аналізі нерозподіленого прибутку як джерела власних фінансових ресурсів, важливо поєднувати цей показник з аналізом фінансових результатів аграрного виробництва.

Так, бачимо, що найменший приріст нерозподіленого прибутку за аналізований період був у 2014 році, а саме 4710,4 млн. грн., темп приросту 5,51 % до попереднього року та у 2013 році абсолютний приріст склав 5197,9

млн. грн., темп приросту 6,48 % до попереднього року (рис.2.16). Фінансовий результат до оподаткування за попередніми дослідженнями у аналізованому періоді був найбільший у 2015 році - 103137, млн. грн., а найменший у 2013 році – 15147,3 млн. грн.

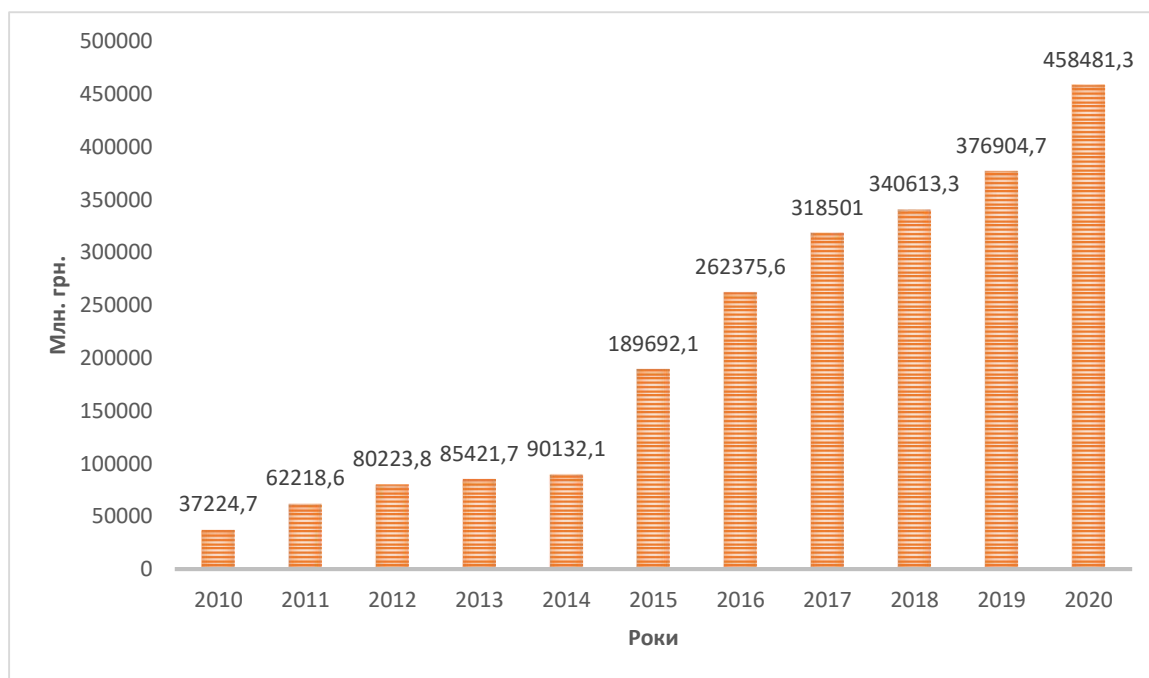

Рис. 2.16. Обсяги нерозподіленого прибутку аграрного виробництва України за 2010-2020 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Держкомстату України [52].

Неоплачений капітал – це сума грошей, яку власники (акціонери, учасники) господарських товариств аграрного виробництва не внесли до статутного капіталу. Ця сума вираховується при визначенні підсумку власного капіталу. Її динаміка характеризує стан покриття статутного капіталу сільськогосподарських підприємств реальними фінансовими ресурсами, які надійшли від власників. [16].

Проаналізуємо обсяги неоплаченого капіталу аграрного виробництва за 2010-2020 рр. (рис. 2.17). Найбільший обсяг неоплаченого капіталу складав 4280,4 млн. грн. у 2018 році., але у порівнянні з 2020 роком він скоротився на 58,0 %. Найменший приріст даного показника спостерігаємо у 2011 та 2012 роках. Це означає, що статутний капітал у цей період дослідження був найменш

покритий реальними фінансовими коштами. Тоді вже як у 2013 - 2016 роках спостерігаємо збільшення обсягів капіталу (у 2016 році його приріст склав 46,1 % порівняно з 2013 роком).

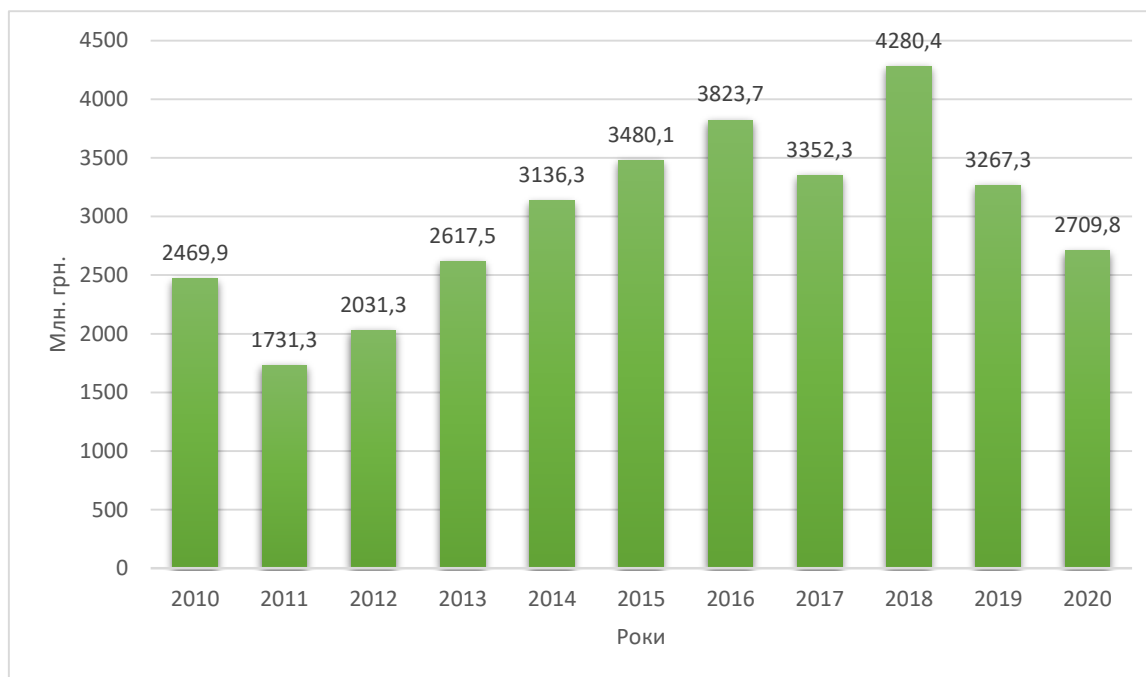

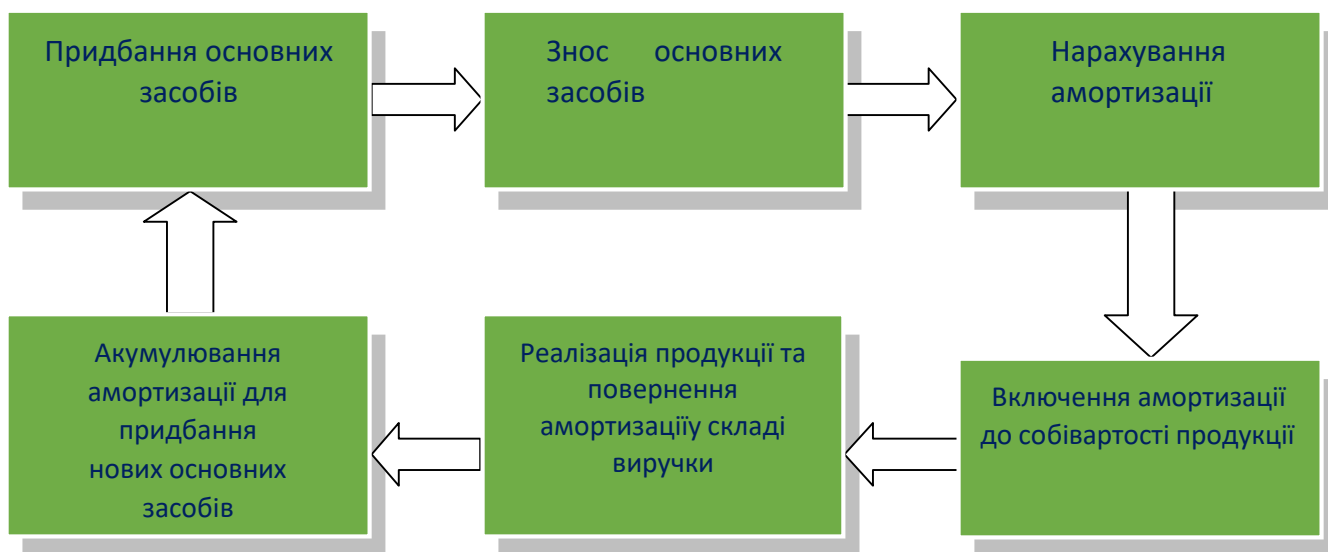
Рис. 2.17. Обсяги неоплаченого капіталу аграрного виробництва України за 2010-2020 рр.

Джерело: розраховано автором за даними Держкомстату України [52].

У процесі господарської діяльності аграрного сектору, для забезпечення потреб у виробництві, фінансові ресурси поповнюються шляхом вкладення коштів, отриманих від продажу продукції, а також через амортизаційні відрахування. Сільськогосподарські підприємства здійснюють ці процеси систематично та безперервно. Амортизаційні відрахування відображають старіння основних засобів. Розмір цих відрахувань визначається строком служби кожного конкретного об'єкта основних засобів та їхньою початковою вартістю, з метою перенесення цих витрат на собівартість виробництва протягом періоду експлуатації. За думкою багатьох вітчизняних науковців, включаючи Черкасова О.О., "оскільки ці відрахування не є реальними грошовими витратами, а є обчислюваними (відкладеними) витратами, вони повертаються сільськогосподарським підприємствам у вигляді частини прибутку від реалізації продукції і, таким чином, створюють власні ресурси для

здійснення інвестицій". В умовах досягнення значного рівня зносу основних засобів у всіх галузях національної економіки та одночасного скорочення фінансування інвестицій з централізованих джерел, необхідно максимально використовувати всі інвестиційні можливості

підприємств на відновлення основних засобів" [59, с. 442]. Схему руху вартості основних засобів за допомогою нарахування амортизації наведено на рис. 2.18.

Рис. 2.18. Роль амортизації у формуванні та відновленні основних засобів

Джерело: побудовано на основі досліджень [48].

Як свідчать дані табл. 2.18, обсяги основних джерел фінансування основних фондів підприємств аграрного виробництва з року в рік змінюються, при цьому збільшилася частка амортизаційних відрахувань (з 2010 по 2020 роки в 7,1 рази). Відповідно збільшується обсяги чистого прибутку та вартості основних засобів

Таблиця 2.18

**Фінансування основних фондів аграрного виробництва України у
2010-2020 рр.**

Роки	Чистий прибуток, млн. грн.	Вартість основних засобів, млн. грн.	Амортизаційні відрахування, млн. грн.	Частка амортизаційних відрахувань до загальних витрат на виробництво сільськогосподарської продукції, %
2010	17170,5	113388,0	6392,0	5,3
2011	25341,3	118018,6	6452,5	4,9

2012	26787,2	137639,9	9456,7	5,3
2013	14984,5	156013,3	11077,2	5,5
2014	21481,3	171391,7	11726,5	5,4
2015	102849,1	210169,1	14068,4	4,5
2016	90613,2	270467,0	16840,0	4,9
2017	68858,5	341622,0	19504,0	4,7
2018	71002,6	407146,0	28452,0	5,8
2019	93255,4	469383,0	38205,0	7,0
2020	81618,5	540463,0	45435,3	8,9

* Джерело: узагальнено автором за даними Держкомстату України [25].

У 2020 р. в аграрному виробництві нараховано 45435,0 млн. грн. амортизаційних відрахувань, що дорівнює лише 0,9 % до реальної ринкової вартості основних засобів сільськогосподарських підприємств і 8,9 % суми виробничих витрат. Багаторазова недоіндексація основних засобів зумовила значні недонарахування амортизаційних коштів. Недостатній амортизаційний фонд певною мірою пояснює відставання галузі в інвестиційній діяльності.

У внутрішньому фінансуванні аграрного виробництва, крім власного капіталу та амортизаційних відрахувань, слід вказати й на таке джерело формування ресурсів як суми страхових відшкодувань, пов'язані із втратою майна та суми, отримані від ліквідації, продажу основних засобів. Кошти, отримані як компенсація в разі настання страхових випадків, а також від продажу морально застарілого, зношеного і непридатного для дальшого використання устаткування, транспортних засобів та інструментів (якщо відновлення цього майна неможливе або економічно не вигідне) повертаються сільськогосподарським підприємствам та утворюють власні кошти підприємств. Всі матеріальні цінності, одержані від ліквідації об'єктів, оприбутковують в господарстві за цінами можливого їх використання або реалізації.

В аграрному виробництві самофінансування може бути відкритим та прихованим. Відкрите самофінансування – це приріст власного капіталу за рахунок резервів та нерозподіленого прибутку, забезпечення наступних витрат та платежів, короткострокової заборгованості за внутрішніми розрахунками та нарахованого зносу на необоротні активи. Приховані джерела

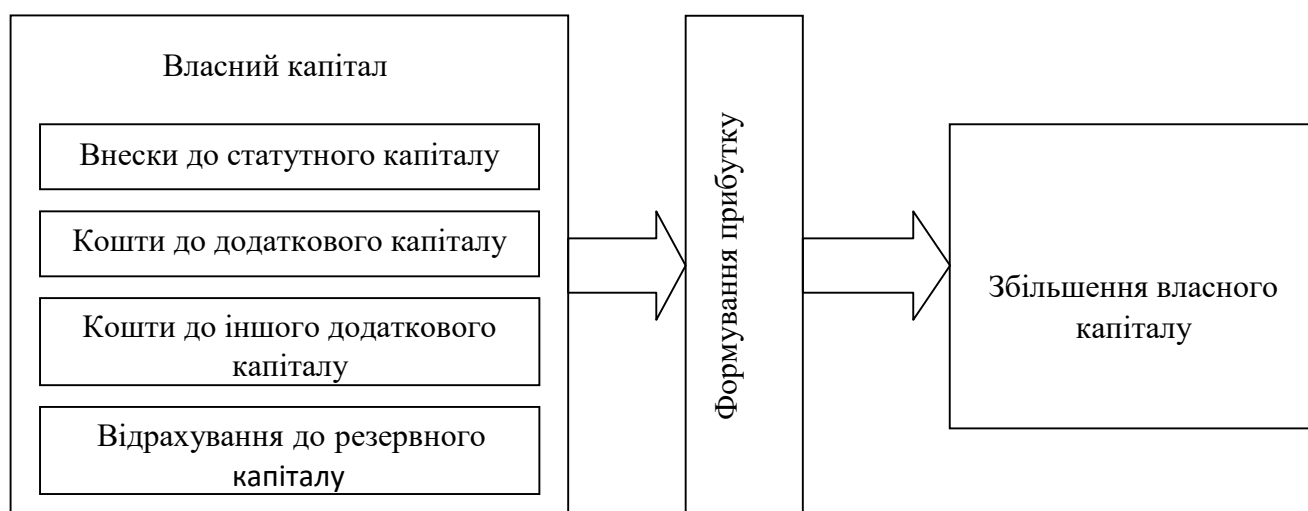
самофінансування не відображаються у фінансовій звітності, але також можуть використовуватися для фінансування господарської діяльності. Джерелами прихованого самофінансування, яке створюється обліковою політикою на сільськогосподарських підприємствах, є приховані резерви. Вони виникають як:

1) різниця між реальною вартістю активів сільськогосподарських підприємств та їх балансовою вартістю, тобто це недооцінка активів, яка стає джерелом самофінансування в момент використання цих активів;

2) різниця між фактично створеними забезпеченнями наступних витрат та платежів та їх обґрунтованою розрахунковою величиною, тобто їх переоцінка яка стає джерелом самофінансування у випадку, коли на завищення виплат зростають відпускні ціни в аграрному виробництві і в момент використання цих виплат виникає додатковий прибуток;

3) додаткові кошти для поточної діяльності внаслідок відстрочення термінів виплат дивідендів [31].

Для ефективного відтворення і максимального примноження фінансових ресурсів аграрного виробництва важливо чітко дотримуватись спрямування отриманих грошових коштів за рахунок власного капіталу в певні конкретні категорії активів (рис. 2.19).

Рис. 2.19. Джерела збільшення фінансових ресурсів аграрного виробництва

Джерело: систематизовано автором на основі власних досліджень.

За рахунок самофінансування варто формувати матеріально-технічну базу сільськогосподарських підприємств, яка забезпечуватиме безперербійне виробництво: основні засоби, робоча і продуктивна худоба, багаторічні насадження та робочий капітал. Прибуток від ефективного використання цих активів має збільшувати частину власного капіталу підприємства, зокрема, у вигляді амортизаційного фонду та нерозподіленого прибутку.

Фінансове забезпечення аграрного сектора за рахунок власних фінансових ресурсів має свої переваги і недоліки. Серед основних переваг самофінансування можна виділити такі: немає необхідності повертати залучені кошти та сплачувати відсотки за їх використання; відсутність витрат на мобілізацію коштів; немає потреби надавати заставу для отримання кредиту; підвищується фінансова незалежність і кредитоспроможність підприємств у цьому секторі. Однак, серед недоліків самофінансування можна відзначити обмежені можливості контролю за власними фінансовими ресурсами, що може призвести до менш високих вимог до ефективного використання грошових коштів.

Власні джерела формування фінансових ресурсів, зокрема прибуток та амортизаційні відрахування, є пріоритетними для аграрного виробництва. Це пов'язано з тим, що одним із найважливіших завдань фінансової діяльності є нарощування власного капіталу сільськогосподарських підприємств. Власний капітал є основою формування фінансового забезпечення аграрного виробництва.

Висновки до розділу 2

1. Незважаючи на позитивні зміни у розвитку аграрного сектора економіки України, такі як зростання частки виробництва сільськогосподарської продукції у валовому внутрішньому продукті, розширення можливостей експорту вітчизняних аграрних товарів та продуктів харчової промисловості, а також стабільні інвестиційні процеси, поточний стан

і тенденції у розвитку аграрного сектора України не відповідають його економічному та природно-ресурсному потенціалу.

2. Розвиток аграрного сектора української економіки обмежується через обмеження, які в основному виявляються в суттєвих недоліках у сучасному функціонуванні, таких як зміни у власності на земельні ресурси, зниження використання сільськогосподарських земель, перерозподіл земель між компаніями, які належать до великих агрохолдингів, та зменшення кількості підприємств з різними організаційно-правовими формами господарювання і тому подібне.

3. У вітчизняному аграрному секторі економіки існують серйозні і гострі нерівності в галузевому плані розвитку. Зазначено, що низька продуктивність роботи окремих галузей аграрного сектора має значний вплив на економічну ситуацію в країні. У виробництві рослинництва переважають зернові культури, олійні рослини, технічні культури, картоплю, овочі та баштанні культури. Незважаючи на підвищення врожайності основних сільськогосподарських культур, міжнародні порівняння вказують на низький рівень врожайності в Україні порівняно з іншими країнами світу. Важливо відзначити, що акцент на вирощуванні прибуткових зернових та олійних культур не сприяє рівномірному постачанню різноманітних продуктів харчування на ринок.

4. Тваринницька галузь аграрного сектора переживає важку ситуацію протягом усього періоду його трансформації. У цьому контексті спостерігається значне зменшення кількості сільськогосподарських тварин у всіх категоріях господарств протягом аналізованого періоду, що призвело до скорочення обсягів виробництва основної продукції тваринництва в Україні. Тим не менш, важливо відзначити, що продуктивність сільськогосподарських тварин у сільськогосподарських підприємствах України залишається на прийнятному рівні.

РОЗДІЛ 3. ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА В УМОВАХ НОВИХ ВИКЛИКІВ

3.1 Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2030 року

Відповідно до проекту Плану відновлення України Національної ради з відновлення України від наслідків війни (матеріали робочої групи «Нова аграрна політика») [39] основною ціллю в сфері аграрної політики на 2023-2025 роки є відновлення економічного потенціалу галузі АПК. Основними ризиками досягнення цілі визначено такі:

- «недостатній обсяг фінансування, обмеженість кредитних ресурсів;
- несприятливий інвестиційний клімат, недосконалість законодавства щодо захисту інтересів інвесторів, збереження корупції;
- відсутність належних обсягів державної підтримки;
- відсутність інвестиційних можливостей у операторів ринку;
- недостатня реалізація захисних заходів;
- повільне відкриття перспективних ринків» [39].

Непрямі втрати у сільському господарстві через скорочення виробництва, блокаду портів та зростання вартості факторів виробництва оцінюються у 23,3 млрд доларів США. Про це йдеться у повідомленні Міністерства аграрної політики та продовольства з посиланням на Огляд непрямих втрат від війни в сільському господарстві України, підготовлений спільно з Центром досліджень продовольства та землекористування Інституту KSE. Непрямі збитки через втрату врожаю оцінюються в 9,6 млрд доларів США [92].

Через блокаду портів Росією Україна зіткнулася з перенасиченням внутрішнього ринку експортоорієнтованої продукції та майже чотирикратним зростанням вартості експортної логістики. Це призвело до зниження внутрішніх цін на основні експортно-орієнтовані культури більш ніж на 30%. При цьому непрямі втрати виробників від зниження цін на експортно-індикативні культури (пшениця, кукурудза, ячмінь, соняшник) становлять 11,9 млрд доларів США.

Загальні втрати через збільшення виробничих витрат оцінюються у 859 млн доларів США [92].

Наразі в Україні нормативно-правове поле реалізації аграрної політики в Україні представлене такими актами:

- Національна економічна стратегія на період до 2030 року [33];
- Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року [35];
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.08.2019 № 688-р «Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року» [37];
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 995-р «Про схвалення Концепції розвитку сільських територій» [36];
- Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.07.2017 № 489-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій» [34].

Агропромисловий сектор відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку України. По-перше, він вирішує проблему продовольчої безпеки країни, по-друге, формує значну частку її експортного потенціалу, по-третє, робить вагомий внесок у валовий внутрішній продукт. При цьому, враховуючи сприятливі природно-кліматичні можливості для ведення агробізнесу в Україні, такий внесок міг би бути значно більшим. Тому дослідженням проблем та визначенням перспектив розвитку галузі займається значна кількість вітчизняних науковців.

Цілі сталого розвитку визначені в Порядку денному до 2030 року як «амбітні та глобальні», при цьому кожен уряд розробляє власні національні цілі та індикатори, «керуючись глобальним рівнем амбіцій, але беручи до уваги національні обставини». Однак для оцінки прогресу на глобальному рівні будуть використовуватися лише 230 індикаторів ЦСР.

Продовольча та сільськогосподарська організація (ФАО) готова підтримати країни у зміцненні їхнього потенціалу зі збору даних та

моніторингу ЦСР, а також у забезпеченні порівнянності національних даних та їх агрегування на субрегіональному, регіональному та глобальному рівнях.

Стале сільське господарство лежить в основі Порядку денного до 2030 року і є першим фундаментальним кроком до забезпечення нульового голоду.

Виробництво продуктів харчування має власну ЦСР (№2), яка закликає «покінчити з голодом, досягти продовольчої безпеки та поліпшення харчування і сприяти сталому розвитку сільського господарства». Однак досягнення інших ЦСР неможливе без продуктивного та сталого аграрного сектору.

Наприклад, виробництво продуктів харчування безпосередньо пов'язане з іншими викликами, на які спрямовані ЦСР, включаючи чисту воду та санітарію (№6), доступну та чисту енергію (№7), гідну працю та економічне зростання (№8), відповідальне споживання та виробництво (№12). Опосередковано сільське господарство також впливає на громаду та ЦСР, засновані на доходах, що стосуються бідності (№1), освіти (№4), гендерної рівності (№5), кліматичних дій (№13) та життя на землі (№15).

Залежність ЦСР від капіталу та інституційного інтересу демонструє, що стійке поліпшення умов життя в усьому світі вимагає консорціуму міжнародних зусиль. Якщо зміни не будуть впроваджені достатньо швидко, такі сектори, як сільське господарство, зазнають різкого скорочення врожайності, що призведе до продовольчої безпеки, яка торкнеться багатьох громад.

Хоча багато ЦСР стосуються питань, пов'язаних із сільським господарством, індикатор ЦСР 2.4.1 повністю присвячений йому [86].

Протягом останніх тридцяти років точилися значні дискусії щодо того, як визначити «стале сільське господарство». Оскільки сільське господарство сприяє розвитку – як економічна діяльність, як джерело засобів до існування та як постачальник і користувач екологічних послуг – Порядок денний до 2030 року пропонує розглядати всі сектори, включаючи сільське господарство, з точки зору трьох вимірів сталості: економічного, соціального та екологічного.

Індикатор 2.4.1 ЦСР, визначений як «частка сільськогосподарських площ, зайнятих продуктивним та сталим сільським господарством», не є винятком. Раніше він визначався переважно за екологічними критеріями. Якщо ґрунт був поганим, або якщо вода не використовувалася належним чином, то господарство могло вважатися нестійким. Однак в останні роки прийшло усвідомлення того, що поняття «сталий» охоплює набагато більше, включаючи економічні та соціальні аспекти, і ставлячи фермерів у центр уваги. Якщо господарство не є економічно обґрунтованим або не є стійким до зовнішніх потрясінь, або якщо не враховується добробут тих, хто працює на фермі, то воно не може бути стійким.

Цей показник був розроблений в результаті багатостороннього процесу за участю статистиків і технічних експертів з країн, міжнародних організацій, національних статистичних управлінь, громадянського суспільства та приватного сектору. Він об'єднує теми продуктивності, прибутковості, стійкості, землі та води, гідної праці та добробуту, щоб відобразити багатовимірну природу сталого сільського господарства.

Зокрема, в останні роки багато досліджень проводиться в руслі концепції сталого розвитку, яка поєднує завдання економічного зростання, екологічної безпеки та соціального прогресу. Ці та інші вчені, окреслюючи проблеми сільськогосподарського (в тому числі органічного) виробництва в Україні, акцентують увагу на тому, що багатьох з них можна було б уникнути, якби держава вжила більш ефективних заходів щодо регулювання економічної діяльності в агропромисловому комплексі. Ці заходи мають стимулювати розвиток агробізнесу в напрямку підвищення рівня переробки сільськогосподарської продукції та збільшення витратної частини доданої вартості. Це сприятиме збільшенню кількості робочих місць, підвищенню доходів та якості життя сільського населення, а також збереженню довкілля для майбутніх поколінь, що відповідає концепції «сталого розвитку». Для України вирішення цих завдань є одним із пріоритетних, що підтверджує актуальність заявленої теми дослідження, як щодо виявлення мотиваційних чинників їх

реалізації, так і щодо вибору організаційних форм розвитку агробізнесу, адекватних сучасним викликам, зокрема, створення бізнес-мереж. Мотиваційні чинники побудови та участі у стратегічних бізнес-мережах у сучасній економічній літературі розглядаються як з позицій держави і суспільства, так і компаній-учасників. Особлива увага цьому приділяється в публікаціях авторів, які досліджують різноманітну галузеву кооперацію в агропромисловому комплексі.

Зокрема, у роботі «Забезпечення майбутнього сільського господарства США: The case for investing in new entry sustainable farmers» розглядається проблема входження в аграрний сектор новачків, які стикаються з бар'єрами критичного доступу до активів, землі, капіталу, ринків, обладнання, робочої сили, навчання та технічної допомоги, необхідних для досягнення успіху. Вказується на можливість подолання цих проблем за участі держави у частковому фінансуванні проектів зі створення бізнес-мережі у формі сільськогосподарських кооперативів. На нашу думку, такий підхід має вибірковий мотиваційний ефект, оскільки мотивуватиме лише один проект. Крім того, він не позбавлений суб'єктивізму осіб, які приймають рішення в державних управлінських структурах, а відсутність чітких критеріїв відбору проектів може нести в собі корупційні ризики. Інший варіант використання мотиваційних чинників для залучення партнерів до стратегічної участі в бізнес-мережах пропонують Ж.Кардозо, Ф.Казаротто та К.Маркон. Вони визначають мотиваційну основу мережевої співпраці у вигляді спільної мети та конкурентного доходу від взаємодії між партнерами. Автори описують організаційні стратегії та інструменти управління, що забезпечують ефективність мереж малих органічних сільськогосподарських підприємств, виходячи із загальних принципів роботи мережі. Проте вони розглядають організаційну взаємодію лише в контексті виконання функцій, покладених на учасників мережі, не заглиблюючись у дослідження причин, які можуть послабити мотиваційну основу стратегічного партнерства. Цікавим з точки зору розширення сфери мотиваційного впливу на потенційних учасників

стратегічних мережевих партнерств є дослідження М.Саварезе, К.Чемберлена та Г.Грагна [109]. Центральним елементом їх роботи є дослідження практики підтримки громадою діяльності фермерських господарств, які ведуть свій бізнес на засадах сталого розвитку. Мотивами створення такої бізнес-мережі є зміна класичної моделі споживання продуктів харчування на концепцію активної участі споживачів як охоронців економічних, соціальних та екологічних цінностей. Це формує нову ідеологію співпраці з виробниками на основі створення спільної цінності для розвитку, адже одночасно задовольняються інтереси фермерів та споживачів їхньої продукції. Така співпраця є вигідною для всіх, мотивуючи місцевих виробників, споживачів та громаду в цілому до участі в бізнес-мережі по всьому ланцюгу створення споживчої вартості. Однак її мотиваційне підкріплення має локальний характер і стосується переважно невеликих проектів розвитку.

Аналіз останніх досліджень з питань розвитку стратегічних мережевих партнерств у сфері аграрного виробництва показав, що науковці більше зосереджують увагу на функціональних чинниках такої взаємодії, залишаючи поза увагою специфіку мотиваційних процесів у сучасному бізнес-середовищі. Очевидно, що вона повинна мати системний характер, поєднуючи зовнішні та внутрішні мотиваційні впливи на учасників процесів створення споживчих цінностей та спрямовуючи мотиваційний вектор у руслі концепції сталого розвитку.

Важливим мотиваційним елементом ефективної взаємодії підприємств у бізнес-мережах аграрного сектору є створення бізнес-цінності. На думку В. Садовської, Л. Аксельсона та К. Марк-Герберта, це забезпечує стійкість бізнесу на ринку [108]. Дослідники визначили необхідність переосмислення створення вартості в сільському господарстві та суміжних галузях для реалізації стратегії розвитку. Цей процес має базуватися на інноваціях, набутті знань та співпраці із зовнішніми стейкхолдерами. У бізнес-мережах цьому сприяють дев'ять факторів – можливості для співпраці, комунікації, знання, виробництво, диверсифікація, підприємництво, фінансування, політика та інклюзія, які

оцінюються за допомогою фінансових, екологічних та соціальних інструментів вимірювання. Як справедливо зазначають автори, перевагою фермерів від участі в бізнес-мережах є можливість формування довгострокової стратегії розвитку на відміну від традиційних стратегій підприємств галузі, які полягають у досягненні «короткострокової точки». Вітчизняні науковці також приділяють значну увагу стратегічним перспективам розвитку аграрного виробництва у формі мережевого бізнес-партнерства. Зокрема, Ю. Пасічник досліджує ці процеси з позицій розширення експортного потенціалу української економіки [103]. Він справедливо зазначає, що основною перешкодою для нарощування експорту сільськогосподарської продукції є її сировинний характер. Основною тезою цього дослідження є акцентування уваги на необхідності розширення виробництва готових до вживання продуктів харчування. Це відповідає інтересам сільськогосподарських товаровиробників, які зможуть підвищити ефективність використання наявних ресурсів для відкриття нових напрямів діяльності. Водночас, це вигідно і державі через зростання кількості робочих місць та збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів. Безумовно, наведені Ю. Пасічником аргументи входять до переліку мотивів для розвитку стратегічного партнерства в агропромислових бізнес-мережах, до складу яких можуть входити підприємства суміжних галузей. Вважаємо, що таке партнерство несе і соціальні вигоди для України, оскільки створення нових робочих місць дає можливість зменшити відтік робочої сили за кордон, який з кожним роком зростає і може стати катастрофічним для національної економіки. Однак у цій роботі суто мотиваційним важелям не приділяється увага ні з боку держави, ні в рамках стратегічного партнерства. Зокрема, відсутні конкретні рекомендації щодо вдосконалення мотиваційного підґрунтя партнерських відносин між учасниками агропромислових бізнес-мереж, хоча їх мотиваційні уподобання з часом можуть змінюватися і це впливатиме на ефективність співпраці.

Одним із варіантів покращення умов кооперації в агропромислових бізнес-мережах ми вважаємо запропоновані варіанти реалізації конкурентних

стратегій у сфері «зеленого підприємництва»[110]. Також стратегічні пріоритети такої кооперації сільськогосподарських підприємств розглядалися нами в [111] в контексті розвитку промислового сектору України. Однак ми зосередили увагу на розширенні інноваційно-інвестиційних можливостей учасників бізнес-мережі, лише побіжно зазначивши, що ці можливості можуть збільшитися за рахунок пільгових ставок кредитування спільних бізнес-структур. Таким чином, аналіз останніх досліджень з питань розвитку стратегічного мережевого партнерства у сфері аграрного виробництва показав, що науковці більше зосереджують увагу на функціональних чинниках такої взаємодії, залишаючи поза увагою специфіку мотиваційних процесів у сучасному бізнес-середовищі. Очевидно, що вона повинна мати системний характер, поєднуючи зовнішні та внутрішні мотиваційні впливи на учасників процесів створення споживчих цінностей та спрямовуючи мотиваційний вектор у руслі концепції сталого розвитку.

Важливими завданнями структурної трансформації національної економіки є розвиток тих галузей, ресурсний та ринковий потенціал яких може забезпечити відчутний позитивний вплив на загальноекономічну динаміку. Серед них – агропромисловий сектор, який в Україні розвивається досить потужно, з кожним роком нарощуючи обсяги виробництва.

Разом з тим, з графіків видно, що при постійному зростанні обсягів виробництва сільськогосподарської продукції протягом 2013-2021 років, внесок великих підприємств у загальний обсяг галузі з 2015 року зменшувався і у 2017 році впав до 8,8%, тобто у 1,9 рази. У наступні роки цей показник набув позитивної динаміки і у 2021 році склав 12,5%. Враховуючи, що у 2015 році ще тривали бойові дії на сході України і це мало значний вплив на діяльність великих агрохолдингів, цей рік доцільно не брати до уваги для подальшого аналізу. І хоча у 2016-2017 роках негативна тенденція в діяльності підприємств цього сектору продовжилася, у наступні роки її було подолано - частка продукції великих підприємств зросла з 8,8 до 12,5% (рис.3.1).

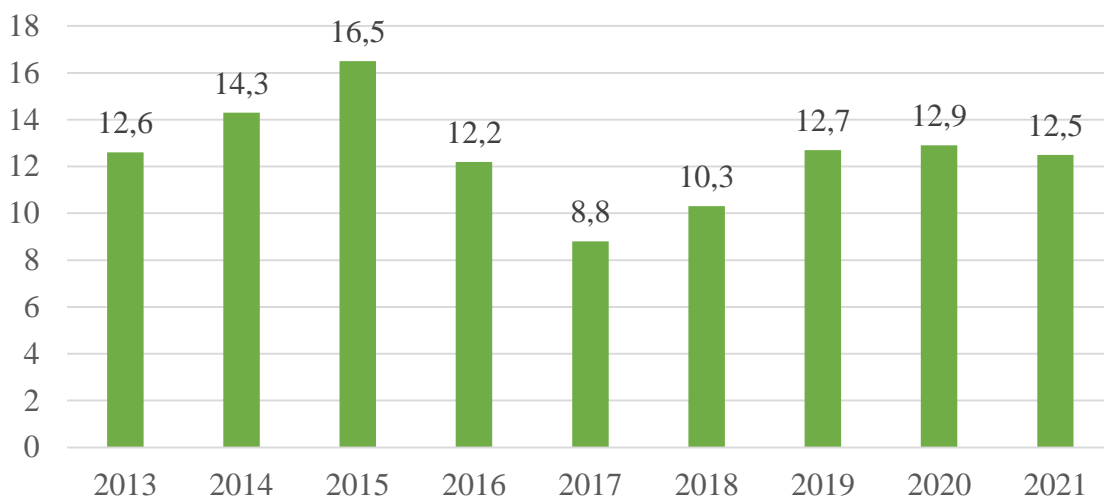

Рис.3.1. Динаміка частки великих підприємств в загальних результатах агропромислового виробництва в Україні, %.

Джерело: [106].

Основною причиною різкого зменшення внеску великих підприємств у виробництво сільськогосподарської продукції є скасування спеціального режиму оподаткування податком на додану вартість, яке відбувалося у 2 етапи – у 2016 році виробник ще мав частку податку на додану вартість (її розмір залежав від галузі і був найменшим для технічних культур – 15%), а з 01.01.2017 р. спеціальний режим було скасовано взагалі. Підприємства могли сплачувати податки за загальною системою або обрати спрощену систему оподаткування у вигляді єдиного податку IV групи. Це призвело до певного «переформатування» великих підприємств, переходу частини бізнесу в сектор зі спрощеною системою оподаткування. І якщо у 2015 році налічувалося 29 великих сільськогосподарських підприємств, то у 2016 році їх кількість зменшилася до 20, у 2017 році – до 18. І лише в наступні роки почала зростати з 23 підприємств у 2018 р. до 38 - у 2021 р. [96; 106].

На рисунку 3.2 наведено структуру валового виробництва продукції аграрного виробництва за визначеними категоріями господарств (господарства населення, фермерські господарства, сільськогосподарські господарства).

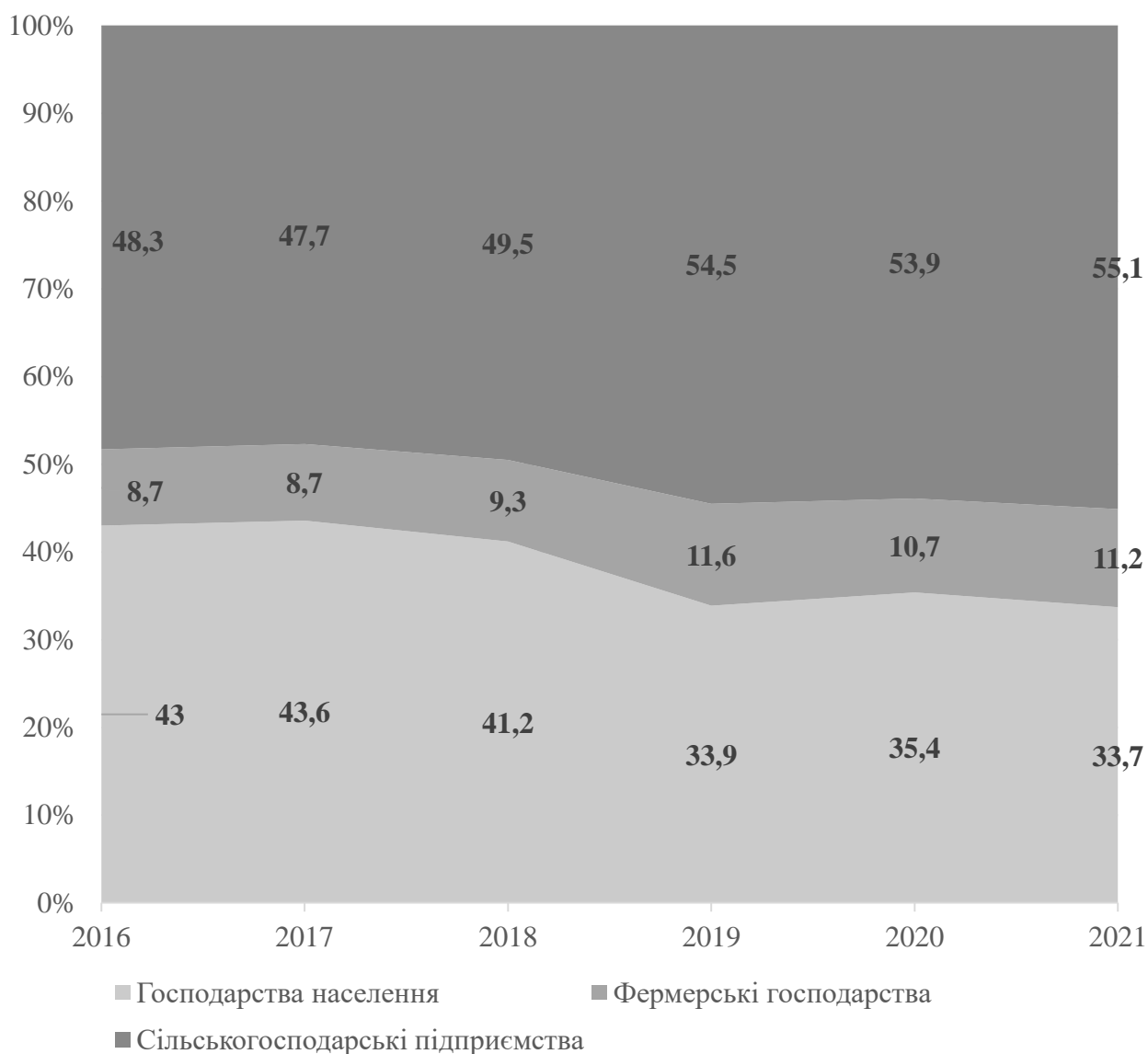

Рис.3.2. Структура валового виробництва продукції аграрного виробництва за визначеними категоріями господарств.

Джерело: [96; 106].

Враховуючи такі зміни в державному регулюванні галузі (до яких великі підприємства знайшли спосіб пристосуватися, оскільки їх частка у виробництві майже повернулася до рівня, що передував змінам), вважаємо за доцільне провести порівняльний структурний аналіз галузі у 2016 та 2019 роках. Відповідні дані наведені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Показники діяльності українських підприємств, зайнятих в аграрному виробництві (2016 та 2019 роки)

Показник	Усі типи підприємств		Великі підприємства		Середні підприємства		Малі підприємства	
	2016	2019	2016	2019	2016	2019	2016	2019
Загальний обсяг виробництва, млрд дол США	474,9	636,7	57,7	81,0	245,5	312,7	171,6	243,0
Частка виробленої продукції за типами підприємств, %	100,0	100,0	12,4	12,7	52,8	49,1	34,8	38,2
Зміна в обсягах виробництва, %	-	134,1	-	140,4	-	127,3	-	141,6
Обсяг виробленої продукції на одне підприємство	10,6	12,7	2885,0	2382,4	98,2	137,1	4,0	5,1

Джерело: [96; 106].

Наведені дані свідчать, що у 2019 році у сфері сільськогосподарського виробництва обсяг продукції, виробленої великими підприємствами, збільшився порівняно з 2016 роком на 40,4%, а їх частка в загальному обсязі (див. табл. 3.1) за цей час зросла лише незначно (з 12,4 до 12,7%); при цьому кількість великих підприємств збільшилася в 1,7 раза (34 проти 20 у 2016 році). Водночас у секторі середнього бізнесу кількісні зміни мали інший характер - при зростанні виробництва на 27,3% їх частка зменшилася лише на 3,7 в.п., а кількість підприємств скоротилася на 8,8% (220 одиниць). Просте порівняння цих змін свідчить про те, що в аграрному секторі України у 2019 р. були створені більш сприятливі умови для зростання бізнесу. Хоча укрупнення могло відбутися лише номінально - через зміну юридичного статусу деяких підприємств, які входили до складу агрохолдингів, але сформували окремий облік для оптимізації умов оподаткування. Задекларована українським урядом боротьба з виведенням таких "оптимізаційних схем" з тіні зробила їх занадто ризикованими і змусила власників бізнесу розкривати справжні масштаби своєї діяльності. Це автоматично перетворило такі агропідприємства на великі і навіть спонукало 9 публічних агрокомпаній розмістити свої акції на фондових біржах - 7 на Варшавській фондовій біржі та 2 на Лондонській фондовій біржі, а сприятлива кон'юнктура на ринку сільськогосподарської продукції у 2020 році забезпечила значну капіталізацію цих компаній. За даними пресслужби «Українського клубу аграрного бізнесу» [73], акції українських аграрних компаній у жовтні 2020 року зросли в середньому на 10%. Загальна капіталізація з жовтня по листопад зросла на 10,8% (191,5 млн дол. США) і станом на 12 листопада 2020 року склала 1,93 млрд дол.

Загалом, зростання бізнесу в аграрному секторі України також включає в себе злиття та поглинання - вони відбуваються в будь-якому бізнес-середовищі. І такі тенденції є корисними, оскільки сприяють зміцненню стратегічної перспективи ринкової позиції бізнесу. Однак, з точки зору цілей сталого розвитку національної економіки, важливо оцінювати їх

ефективність та враховувати соціальні вигоди - як це впливає на соціальну та екологічну складову якості життя нинішнього та майбутніх поколінь. Така оцінка може бути здійснена, зокрема, через показники доданої вартості. Процеси є позитивними, коли їх результати забезпечують зростання доданої вартості - адже в загальному обсязі витрати на персонал є домінуючими (а це робочі місця з відповідним рівнем заробітної плати). Проте наші розрахунки (див. табл. 3.1) показали, що додана вартість за собівартістю продукції в сукупності великих підприємств зменшилася вдвічі. Можна було б припустити, що це є наслідком кращого технічного оснащення великих підприємств, що зменшує потребу в робочій силі. Однак, за цей період обсяг виробництва в розрахунку на одне підприємство зменшився з 2 883 млн. грн. до 2 382 млн. грн. (тобто на 17,4%). Водночас, в сукупності середніх підприємств динаміка була більш позитивною – продуктивність виробництва на одному підприємстві зросла на 39,6%, а обсяг доданої вартості – майже на 20%.

Певних позитивних зрушень у цій сфері можна очікувати від оприлюднення Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки податку на додану вартість з операцій з постачання окремих видів сільськогосподарської продукції» № 1115-IX, прийнятого Верховною Радою України 17 грудня 2020 року [99]. Документ набув чинності 1 березня 2021 року та передбачає зниження ставки ПДВ з 20% до 14% на постачання та імпорт окремих видів сільськогосподарської продукції (незбиране молоко, зернові та олійні культури, велика рогата худоба тощо). На думку законодавців, це зменшить мотивацію платників податків до оптимізації податкових зобов'язань з ПДВ при здійсненні операцій з цією продукцією, а отже – сприятиме детінізації діяльності великих сільгоспвиробників та агротрейдерів (оскільки вони спеціалізуються на таких операціях). Водночас очікується, що такі зміни в оподаткуванні збільшать притік інвестицій у розвиток переробних галузей, а отже - сприятимуть створенню нових робочих місць. І тоді мотивація агрохолдингів до експорту

непереробленої сировини зменшиться (відшкодування ПДВ буде меншим) [75].

Однак цієї мотивації буде недостатньо для диверсифікації виробництва, поступового переходу від вирощування монокультур до збалансованої структури продуктової лінійки землекористування, яка б забезпечувала необхідний порядок чергування культур у сівоzmінах. А з точки зору пріоритетів сталого розвитку та продовольчої безпеки України, аграрний сектор має розвиватися таким чином, щоб не тільки збільшити частку продукції, яка може бути перероблена в Україні, а й підвищити диверсифікацію сільськогосподарського виробництва, що дозволить збільшити його експортний потенціал. І основну роль у таких структурних змінах може відіграти малий та середній бізнес, який займається виробництвом так званих "нішевих" та екологічно чистих культур, попит на які неухильно зростає в усьому світі. Їх первинна промислова переробка в рамках таких господарств (наприклад, глибоке заморожування) дозволить вийти на ринки ЄС в обхід квот, встановлених угодою про асоціацію. Адже вони обмежують обсяги експорту сировини, але не поширюються на продукцію, що пройшла промислову переробку.

Важливим аспектом державної підтримки є формування видаткової частини державного бюджету України, спрямованої на надання фінансової підтримки сільгоспвиробників (рис. 3.3).

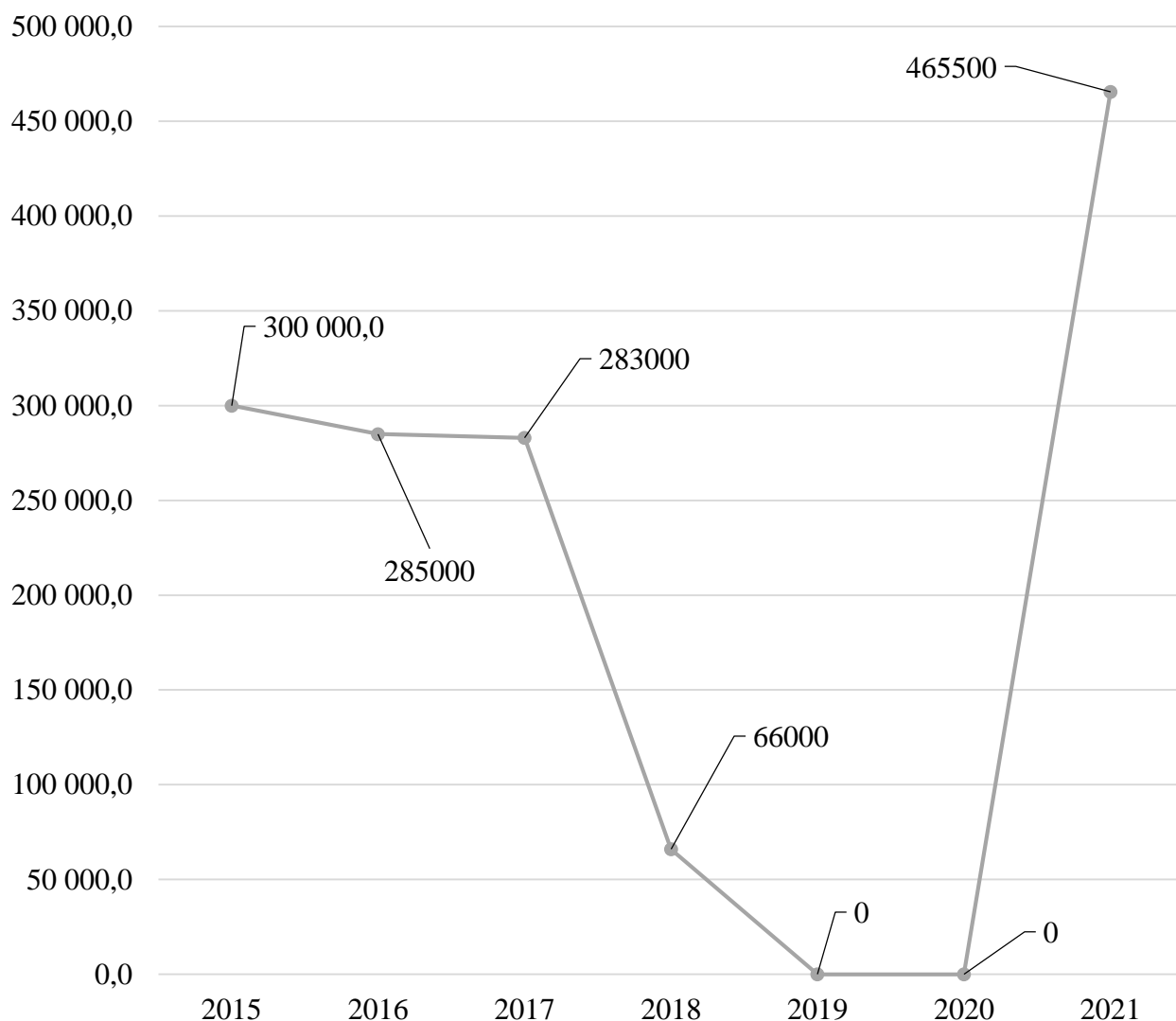

Рис. 3.3. Динаміка видатків Державного бюджету України, спрямованих на надання фінансової підтримки сільгоспвиробників, тис. грн.

Джерело: [26].

А така переробка передбачає створення нових робочих місць (у сільській місцевості). Тобто, разом із зростанням доданої вартості та експортних можливостей сільськогосподарської продукції підвищуватиметься рівень добробуту людей та вирішуватимуться проблеми соціального розвитку, що може зменшити відтік сільського населення та зупинити деградацію сіл. Крім того, заходи з державної підтримки розвитку фермерства та тваринництва, які здійснювалися у 2018-2019 роках, дали свої результати – кількість сільгоспвиробників у секторі малого бізнесу значно

збільшилася, а обсяги виробництва та доданої вартості зросли на 25,5% та 21,8% відповідно. Аналогічні показники середніх підприємств також зросли (на 39,6 та 19,7%), тоді як у великих підприємствах суттєво скоротилися до 82,6 та 50,0% відповідно.

Основні елементи спільної аграрної політики ЄС наведено на рисунку 3.4.

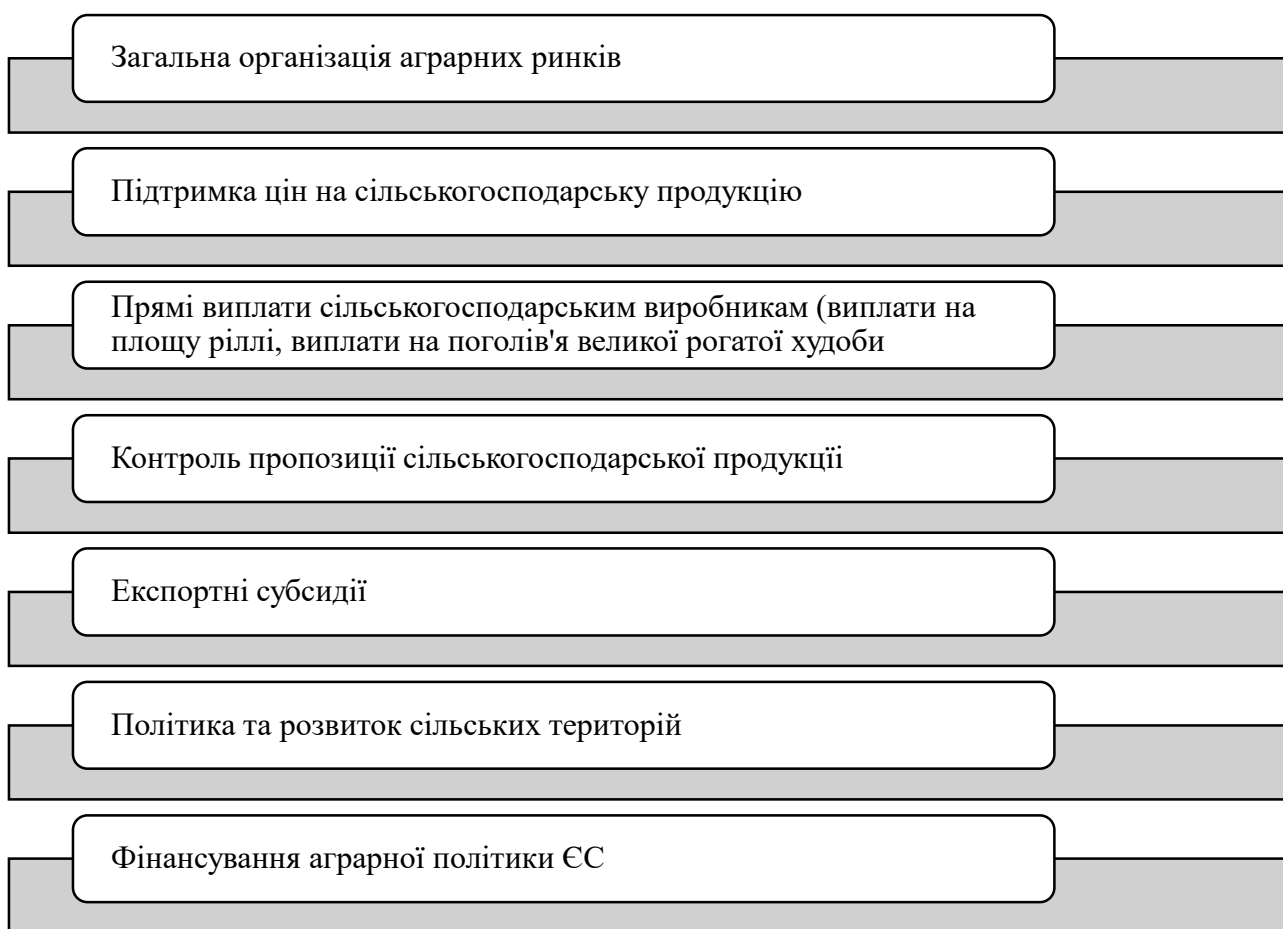

Рис.3.4. Елементи спільної аграрної політики ЄС.

Джерело: [84].

Більш сприятливі умови для такої трансформації очікуються з розвитком ринку землі, який закріпить право власності, тим самим мотивуючи власників до більш ефективного її використання зі стратегічної перспективи. Це означає інвестування у розвиток ягідництва (насадження), садівництва чи виноградарства, впорядкування землекористування з

дотриманням сівозміни та меліорації, застосування нових технологій обробітку ґрунту та захисту рослин тощо, а відтак – розвиток тваринництва та переробки продукції. Проте сьогодні середній та малий бізнес у сільському господарстві не має достатньо ресурсів для такого розвитку. Адже через розпорошеність господарств вони не можуть відстоювати свої інтереси перед так званими "агрегаторами" - тими учасниками агроринку, які збирають продукцію у дрібних виробників для перепродажу, встановлюючи закупівельні ціни фактично на межі собівартості.

Слід зазначити, що зазначені вище зміни в оподаткуванні ПДВ матимуть негативний вплив на дрібних сільгоспвиробників. Наприклад, через зниження на 6% ставки ПДВ на постачання молокопереробним підприємствам при закупівлі молока у сільгоспвиробників та індивідуальних господарств населення, у трейдерів з'являться підстави для відповідного зниження закупівельних цін. І це стосується виробників усіх тих видів сільгосппродукції, на які поширюється дія нового закону. Через різницю в ставках ПДВ буде створено касовий податковий розрив при постачанні та реалізації такої продукції, що призведе до зменшення обігових коштів аграріїв та виступатиме дестимулятором розвитку агробізнесу. І навіть більше - загрожуватиме банкрутством тих підприємств, які здійснюють первинну переробку такої продукції. Зокрема, як зазначають оглядачі аграрного ринку, невеликі борошномельні підприємства можуть опинитися перед загрозою банкрутства через збільшення експорту борошна з Туреччини, адже за рахунок зниження ставки ПДВ до 14% це борошно стане дешевшим за українське [75]. Вигоди матимуть лише ті, хто є одночасно виробниками та переробниками такої продукції (не менше 50%). Однак для створення власних переробних підприємств необхідно закупити відповідне обладнання та технології, ПДВ на які залишається на рівні 20%. Як наслідок, податковий кредит може перевищити кількість податкових зобов'язань, що зумовить необхідність відшкодування такого розриву з державного бюджету. Наразі це відбувається зі значними затримками. Ці та інші інституційні

прогалини в українському податковому законодавстві стримують реалізацію інвестиційних процесів в агропромисловому секторі.

Виходом з цієї ситуації може стати створення агропромислових бізнес-мереж. Адже в промисловому секторі малий бізнес шукає можливості для розвитку і потребує відповідних ресурсів. І підтримка розвитку мережевих форм кооперації наразі є важливим завданням держави. Певні дії в цьому напрямку заплановані в рамках Постанови "Про схвалення Національної економічної стратегії на період до 2030 року", прийнятої Кабінетом Міністрів України в березні 2021 року [100], де серед стратегічних цілей розвитку передбачено формування ефективної організаційної моделі кластерів. На жаль, ці цілі не підкріплені конкретними програмами та фінансовими ресурсами, що переводить їх реалізацію в режим самоорганізації. Втім, сьогодні ці процеси в Україні успішно розвиваються і без будь-якої державної підтримки. Зокрема, успішно працюють дорадчі громадські організації та об'єднання, діяльність яких спрямована на побудову агропромислових кластерів: ГО "Агенція сталого розвитку АСТАР"; ГО "Українська горіхова асоціація"; "Асоціація ягідництва України"; Перший національний аграрний кооператив та інші. Слід зазначити, що з появою нових технологій вирощування, зберігання та промислової переробки сільськогосподарської продукції значно розширюються можливості для виробничої кооперації всіх учасників ланцюга створення споживчої вартості. І мова йде не лише про збільшення інвестиційних можливостей учасників бізнес-мережі, не менш важливою є інтеграція зусиль з просування готових продуктів харчування на споживчі ринки. І це може бути не тільки співпраця у сфері маркетингу, а значно ширша співпраця, яка дає можливість формувати сукупний інтелектуальний капітал бізнес-мережі (networkcapital).

У наукових джерелах мережевий капітал розглядається як «сукупність інтелектуальної власності організації, процесів, методів, процедур реалізації, що використовуються в її діяльності (тобто мережеві ресурси, створені власниками та іншими зацікавленими сторонами і використовувані для

побудови елементів внутрішньої структури та довіри)» [104]. Е.Уоллес підкреслює, що це «цінність, створена людьми через деякі з найбільш важливих відносин у їхніх ділових зв'язках» [114]. У трактуванні цього автора дефініція «мережевий капітал» майже ідентична за змістом дефініції «соціальний капітал», яку ввів у науковий обіг П.Бурдьє, визначивши його як сукупність соціальних відносин, що дозволяють індивідам мати доступ до ресурсів, якими володіють інші індивіди [78]. Пізніше Д.Коулмен виокремив ключову умову, за якої формується соціальний капітал - взаємна довіра між учасниками соціальних відносин та встановлення певних соціальних норм, на яких ґрунтуються їх зобов'язання та очікування [80]. У бізнес-середовищі соціальний капітал збільшує можливості отримання економічних вигод, на чому наголошує, наприклад, А. Колот [91]. Саме ця властивість соціального капіталу набуває особливого значення в контексті формування та функціонування бізнес-мереж, які за своєю природою суттєво відрізняються від соціальних. На відміну від соціальної мережі, бізнес-мережа має досить вузьке та обґрунтоване коло учасників, які об'єднуються з чітко визначеною бізнес-метою - виключно на основі прибуткової діяльності. Тому вважаємо правомірними та підтримуємо погляди тих науковців, які виокремлюють дефініцію «мережевий капітал» стосовно бізнес-мереж.

При цьому Р. Каманьї підкреслює, що цей капітал є результатом «двосторонніх і багатосторонніх відносин з партнерами внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства на ринку, що супроводжуються атмосферою співробітництва і довіри та формуються міжорганізаційною культурою, спільними зразками поведінки і цінностями» [79]. Як бачимо, науковці наголошують на тому, що формування та розвиток мережевого капіталу (як і соціального) можливі за умови співпраці та довіри між учасниками мережі. Саме ця довіра дає можливість створювати нові знання та нові споживчі цінності на їх основі. Разом з тим, у бізнес-мережі можна цілеспрямовано управляти розвитком капіталу соціальних зв'язків – у напрямі, який максимізуватиме загальний економічний результат. А це

означає, що збільшуватимуться вигоди і окремих учасників мережі. Контури розвитку цих відносин у мережі можуть бути як інституційними (система внутрішніх неявних норм і зобов'язань, що формує культуру організаційної взаємодії учасників мережі), так і контрактними, з чітко визначеними параметрами співпраці.

Враховуючи принципові відмінності у формуванні характеристик мережевого капіталу, викладених науковцями, вважаємо за доцільне розглядати даний термін у широкому та вузькому розумінні; у широкому розумінні - як сукупність матеріальних та нематеріальних вигод, визначених у якісних та кількісних показниках, отриманих від діяльності бізнес-мережі; у вузькому розумінні - як сукупність взаємовідносин із зацікавленими у співпраці підприємствами, сформованих на інституційній та договірній основі. Це дозволяє ініціаторам створення бізнес-мережі визначити, по-перше, основні критерії, за якими здійснювати відбір учасників (максимальний внесок у створення споживчих цінностей), по-друге, шляхи досягнення ефективності їх мережевої взаємодії (формування мотиваційного підґрунтя взаємовигідних відносин).

Для розробки стратегії нетворкінгу учасникам варто змодельовати майбутні партнерські відносини. Для цього рекомендується розглядати кожного учасника як актора, що вступає в партнерські відносини, а також цілі і форми таких відносин, на які кожен з них претендує і сприймає як прийнятні для себе [83, с. 217–249]. Оптимальним (за формою і спільними цілями) буде таке партнерство, в якому кожен з партнерів вбачає для себе вигоди, яких він не мав би поза цією мережею. Звідси, відправною точкою для моделювання умов партнерства має стати аналіз та визначення потреб стейкхолдерів у структурі, які слід розглядати з позиції їх відповідності цілям взаємовідносин. Тобто, кожен з потенційних учасників партнерства повинен чітко розуміти цілі інших учасників, бути готовим до оптимізації бізнес-процесів з точки зору очікувань цих учасників та бачити можливості

реалізації спільних заходів для максимізації споживчої цінності та збільшення капіталу мережі.

Таким чином, створення цінності в бізнес-мережі необхідно розглядати з урахуванням розвитку ринкових можливостей її учасників - як специфічну і одну з найважливіших умов її збереження в рамках існуючої організаційної оболонки. У цьому контексті не слід забувати про стримуючі та стимулюючі фактори - реакцію на ринкові зміни (стратегії конкурентів щодо продукції та послуг, зміну державної політики стимулів та обмежень, доступність капіталу та ресурсів), відгуки та пропозиції щодо своєї продукції (послуг) від партнерів та через мережу, що визначає узгоджену позицію між участю в бізнес-мережі, ресурсами та стратегією створення спільної цінності.

Загалом учасників агропромислових бізнес-мереж до співпраці мотивують різні фактори, які знаходяться у внутрішньому або зовнішньому полі організаційної взаємодії. До основних внутрішніх мотивів мережевої співпраці можна віднести: 1) доступ до ключових ресурсів для формування конкурентних переваг за рахунок рекомбінації ресурсів і процесів, що дозволяє знайти додаткові можливості для розвитку бізнесу; 2) підвищення ефективності діяльності та зростання прибутку за рахунок розвитку організаційних знань та оптимізації бізнес-процесів, що дозволяє знизити операційні та трансакційні витрати; 3) зниження бізнес-ризиків за рахунок колективних та консенсусних процедур прийняття рішень, що підвищує їх обґрунтованість; 4) підвищення рівня надійності поведінки партнерів при здійсненні мережевих трансакцій, солідарності та підтримки у випадку виникнення проблем у окремих учасників. Мотивами, що формуються у зовнішньому просторі організаційної взаємодії, є:

- можливість об'єднання зусиль для лобіювання важливих з точки зору стратегічних перспектив розвитку сільського господарства змін у законодавчому полі країни;
- розширення доступу до інвестиційних ресурсів для реалізації проектів розвитку;

– зменшення ізолюваності від світових тенденцій розвитку через залучення до глобальних мереж економічної діяльності.

Підкреслимо, що бізнес-мережа має значно ширші можливості для реалізації інноваційних та інвестиційних проектів. При їх обґрунтуванні важливо узгодити витрати, які понесе кожен учасник (актор мережі) при реалізації спільних для мережі процесів створення цінності. Це дозволить кожному актору порівняти витрати з можливими вигодами, а отже - співставити результат з власною структурою цінностей та мотиваційними перевагами і таким чином прийняти рішення про участь у мережі. А це створить підґрунтя для формування стійких відносин у бізнес-мережі. Тим більше, що інвестиційні процеси в Україні найближчим часом можуть активізуватися завдяки прийняттю Закону «Про державну підтримку інвестиційних проектів зі значними інвестиціями в Україні» №3760, який набрав чинності 13 лютого 2021 року [101]. Тим більше, що закон передбачає певні пільги для стратегічних інвесторів з інвестиціями понад 20 млрд євро, до таких інвесторів можна віднести інвестиції, які можуть бути акумульовані учасниками бізнес-мережі. На нашу думку, збалансувати позиції акторів мережі (їх мотиваційні переваги) можна на основі концепції балансу в теорії ігор, сформульованої Нобелівським лауреатом Дж.Нешем [95], а саме на основі припущення, що актори в некооперативній грі обиратимуть дії, які можна визначити за Дж.Нешем як рівноважні. Тобто такі, що забезпечать бажаний для мережі та прийнятний для кожного актора мережі результат; останнє дозволить мінімізувати витрати на адміністрування спільної діяльності акторів (насамперед за рахунок усунення причин опортуністичної поведінки, яка проявляється в організаційних відносинах за відсутності довіри між партнерами).

Підвищити рівень такої довіри (тобто змістити мотиваційні уподобання акторів з позиції максимізації своїх інтересів на позицію максимізації результатів, що акумулюються всією мережею) можливо шляхом залучення до аналізу спільного бізнес-проекту незалежних експертів. При цьому всі

учасники мережі повинні бути впевнені, що жоден з експертів не має особистої зацікавленості в необґрунтованому відстоюванні позицій окремих учасників. Тобто, ніхто не зможе маніпулювати думкою експертів при прийнятті остаточного рішення щодо реалізації спільного бізнес-проекту.

За результатами проведеного аналізу динаміки та структурних тенденцій розвитку аграрного сектору України зроблено висновок про їх невідповідність пріоритетам «сталого розвитку». Зокрема, великі агрохолдинги, які мають достатній інвестиційний потенціал, віддають перевагу екстенсивному шляху розвитку і зосереджуються на вирощуванні та експорті технічних культур з низькою доданою вартістю. Середні та малі сільськогосподарські підприємства, як правило, вступають у залежні відносини з великими, підпорядковуючись їх закупівельній політиці, і лише незначна частина з них впроваджує сучасні бізнес-моделі у роботі з ринком, обирає нішеві стратегії та розвиває органічне землеробство. Однак, в основному вони працюють на внутрішній ринок. Брак інвестиційних ресурсів не дозволяє їм розвивати свій експортний потенціал, використовуючи умови угоди про асоціацію з ЄС в частині безмитного експорту продукції, що пройшла промислову переробку - адже придбання сучасних технологій переробки потребує значних інвестицій.

Ефективність мережевої взаємодії залежить від впевненості учасників у взаємовигідності такої співпраці, яка враховує їх мотиваційні уподобання. Ми пропонуємо узгоджувати позиції акторів у мережі на основі незалежної експертної оцінки для досягнення рівноваги Неша. Створення умов для унеможливлення маніпуляцій під час експертного оцінювання проектів дозволить усунути потенційні загрози конфлікту інтересів акторів при розподілі витрат та доходів, а обраний вектор позицій має забезпечувати бажаний результат для мережі та бути прийнятним для кожного актора. Це підвищить привабливість стратегічного партнерства та сформує мотиваційне підґрунтя для довгострокових та взаємовигідних партнерських відносин.

3.2 Моделювання впливу обсягів виробництва аграрної продукції для доходної частини бюджету держави

Україна завжди була відома як аграрна країна. Її часто називали «житницею Європи», що відповідає дійсності з точки зору її багатого природного потенціалу: 70% території України складають орні землі, причому 66% з них вкриті найродючішими ґрунтами у світі (так званими «чорноземами») і мають сприятливі кліматичні умови для вирощування сільськогосподарських культур [9].

Найбільший внесок у валову продукцію сільського господарства робить продукція рослинництва. У 2020 році пшениця, ячмінь, кукурудза та інші зернові становили 27% валового виробництва, за ними йдуть олійні культури - 20%, овочі та картопля - 19%. У той же час виробництво м'яса склало лише 14% сільськогосподарського виробництва, а виробництво молока - 11%. На інші види виробництва припадає 9% валової продукції. Слід зазначити, що Україна має міжнародну порівняльну перевагу у виробництві зерна: собівартість його виробництва на 50% нижча, ніж у будь-якій іншій європейській країні [97].

Українські домогосподарства витрачають понад 50% свого доходу на харчування, що робить їх більш чутливими до зростання цін на продукти харчування, ніж домогосподарства ЄС. Зокрема, у 2014 році українське домогосподарство витрачало 51,9% свого доходу на харчування (за винятком харчування на винос та харчування в ресторанах), що є певним покращенням порівняно з 2000 роком, коли частка витрат на харчування становила 64%. Водночас, з 2000 року середньостатистичне домогосподарство ЄС витрачало на харчування лише трохи більше 12% свого доходу. Важливим пояснювальним фактором є низький рівень доходів, що призводить до високих витрат на харчування: наприклад, в Україні місячний дохід домогосподарства у 2020 році в середньому становив лише 237,14 євро, а в Німеччині - 1875 євро.

Знизити рівень бідності населення України мали різні політики регулювання цін на продукти харчування в окремі періоди часу, а також заходи щодо підтримки споживачів. Особливо використовувались цінові субсидії, які можуть бути контрпродуктивними, оскільки можуть призвести до скорочення інвестицій, обсягів виробництва та зайнятості.

На рисунку 3.5 наведено структуру споживання основних продуктів харчування населення України у 2021 році порівняно з 1990 роком.

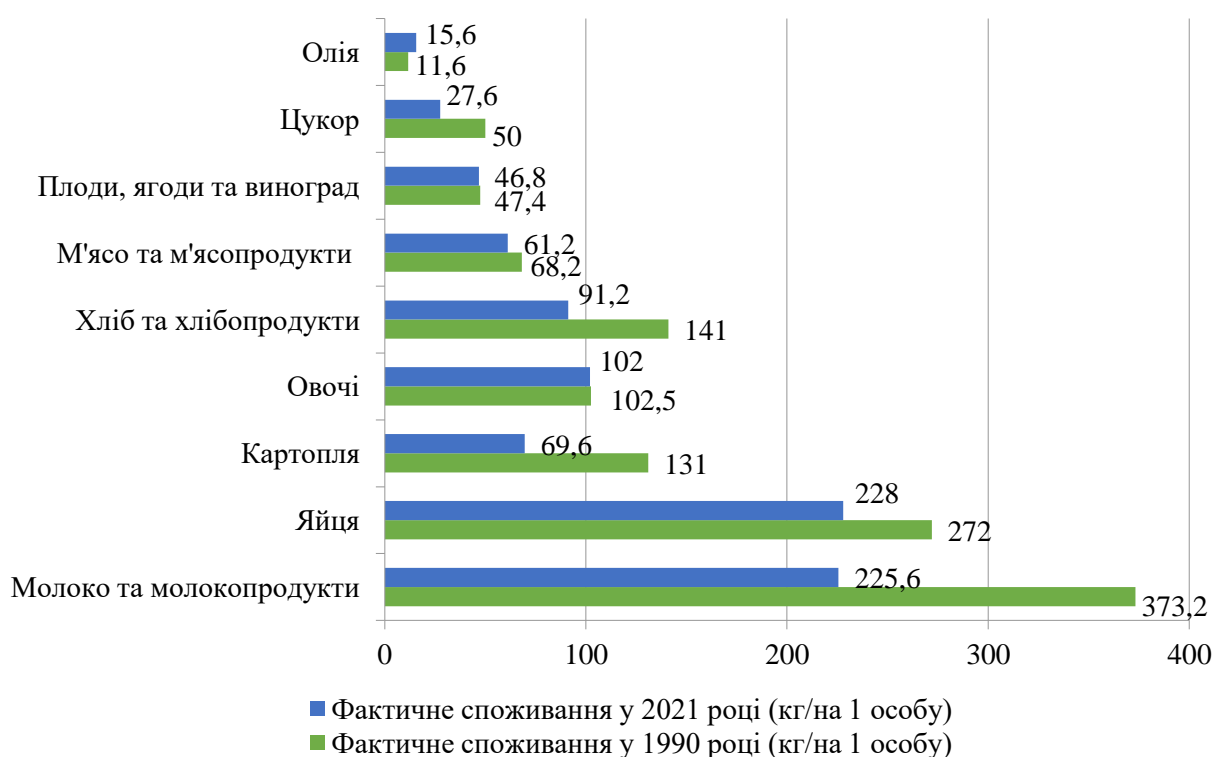

Рис.3.5. Структура споживання основних продуктів харчування населення України у 2021 році порівняно з 1990 роком, кг/на 1 особу.

Джерело: [8].

Державна підтримка сільського господарства передбачає систему заходів, спрямованих на відтворення матеріально-технічної бази, досягнення необхідного рівня рентабельності, підтримку соціальних та екологічних програм. З часу ринкової орієнтації економіки вона зазнала значних змін, але основний принцип бюджетного фінансування за переліком багатьох

різноманітних заходів зберігся. В умовах обраного вектору європейської інтеграції, особливо після вступу до СОТ, політика державної підтримки прагне до стратегій, прийнятих у Спільній аграрній політиці (САП) ЄС. Крім того, державна підтримка, після скасування спеціальних режимів оподаткування прибутку підприємств в Україні, зіткнулася з переважанням методів прямої підтримки з низьким рівнем фінансування та вмільм маніпулюванням аграрного лобі великих підприємств при розподілі бюджетних коштів на свою користь. Виходячи з цих тенденцій, виникає необхідність наукового узагальнення досягнень і викликів державної політики підтримки сільського господарства в Україні.

Важливою складовою ефективності цього напрямку державного управління є його інформаційне забезпечення. Відповідно до Закону "Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні" (2007 р.) сформовано певні правові засади: прийнято низку нормативно-правових актів, які, зокрема, регулюють суспільні відносини щодо створення електронних інформаційних ресурсів, захисту прав інтелектуальної власності, запровадження електронного документообігу, захисту інформації. Зазначено, що ефективність використання фінансових, матеріальних, людських ресурсів, спрямованих на інформатизацію, впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (далі - ІКТ) у соціально-економічній сфері, зокрема в сільському господарстві, є низькою; спостерігається відставання у впровадженні технологій електронного бізнесу, електронних бірж та аукціонів, електронних депозитаріїв, використанні безготівкових розрахунків за товари і послуги тощо. Основні напрями розвитку інформаційного забезпечення в рамках нашого дослідження передбачають запровадження системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства в Україні з відповідними змінами в системі державних статистичних спостережень згідно з міжнародними стандартами та методологією та їх щорічну публікацію.

Вбачаємо, що дослідження державної підтримки доцільно здійснювати через теорії інститутів, які є одним з найбільш методологічно продуктивних напрямів економічної теорії у дослідженні змісту, шляхів та механізму реалізації системних перетворень. Крім того, такий аналіз економічних систем зумовлює вихід у площину активної міждисциплінарної взаємодії з іншими суспільними науками та залучення до дослідження більш широкого кола змінних, які не мають суто економічного характеру, але визначають реалізацію економічних процесів та економічний розвиток - історичних, соціальних, правових та політичних тощо. Сьогодні державне регулювання здійснюється через цілісну систему інструментів: цінову політику, бюджетну підтримку через механізми бюджетного фінансування та пільгового оподаткування, кредитну підтримку, стимулювання страхування тощо, які в сукупності складають інституційні аспекти.

В умовах системної кризи, спричиненої війною та пандемією коронавірусу COVID-19 і обмежувальними карантинними заходами, суттєво зростає роль державної підтримки найважливіших секторів економіки. Обмеженість бюджетних коштів зумовлює нагальну необхідність їх максимально раціонального використання.

Дослідженням державної підтримки сільського господарства займаються науковці, експерти та практики України, зокрема: Бородіна О.М., Киристюк С.В. [77], Прокопа І., Бородіна О. [107], Молдаван Л.В. [94], Дем'яненко М.Я. [82], Діброва А.Д., Галушко В.П. [89], Олійник О.В., Калашнікова Т.В. [98] та ін. Інформаційне забезпечення управління державною політикою як комунікаційний аспект взаємодії суспільства, бізнесу та держави розвивається в межах системи, де інтеграція можлива за рахунок інформаційно-когнітивного, з інтеграцією за рахунок ментальних здібностей людей модулів. Линьов К.О. [93] зазначає, що на державне управління в цілому та його інформаційне (інформаційно-аналітичне) забезпечення в сучасних умовах впливають такі чинники: геополітичні процеси, насамперед глобалізація як інтеграційний процес; інформатизація;

демократизація та розвиток громадянського суспільства; прогрес у сфері управління та технологій інформаційної діяльності тощо. Саме тому інформаційні служби повинні мати відповідні комунікаційні можливості, організаційно-штатну структуру, а також систему захисту від маніпулятивних впливів та інших загроз інформаційній (інформаційно-психологічній) безпеці. Вищезазначені дослідники в цілому визначили основні переваги та недоліки чинного механізму, розробили відповідні стратегії та концепції, але проблема є настільки багатогранною, що потребує постійного наукового моніторингу для організації обґрунтованої практики управління державною підтримкою в Україні. Професор Жаліло Я. звертає увагу на теоретичні та практичні аспекти формування та реалізації економічної стратегії держави з точки зору забезпечення її максимальної ефективності, досліджуючи взаємозв'язок економічної стратегії держави з об'єктивними макроекономічними законами та мотивацією основних економічних суб'єктів і вказує на суттєве посилення інституційних чинників ефективності економічних стратегій усіх рівнів в умовах швидкого економічного зростання.

Зазначеними дослідниками визначено, що основними проблемами державної підтримки сільського господарства в Україні є: відсутність довіри до держави з боку сільгоспвиробників; недостатній рівень впливу заходів бюджетної підтримки на розвиток вітчизняного сільського господарства. Це пов'язано з тим, що програми бюджетної підтримки в Україні потерпають від постійного недофінансування; а також з тим, що правила розподілу бюджетних коштів за відповідними програмними дотаціями затверджуються, як правило, щорічно і часто змінюються з року в рік (тобто сільськогосподарські товаровиробники часто не отримують підтримку тоді, коли вона їм вкрай необхідна). Науковцем Остапенко Т.В. [102] також встановлено, що функціонування агропромислового комплексу в Україні ґрунтується на дотаційному підході, який орієнтований на самозабезпечення та нарощування виробництва. Існуюча система податкових пільг у поєднанні

з непрозорою бюджетною підтримкою не здатна стимулювати перехід більшості сільськогосподарських підприємств до високоефективних методів господарювання на основі сучасної техніки і технологій, які забезпечують високий рівень продуктивності всіх ресурсів на стійкій основі. Водночас, значний дисбаланс між податковими надходженнями від підприємств агропромислового комплексу та бюджетними видатками (як прямими, у вигляді дотацій, так і непрямыми, у вигляді недоотримання податкових надходжень) на користь останніх, призводить до перекладання податкового навантаження на інші сектори національної економіки.

Безпосередньо для аграрного сектору комунікаційна функція має певні особливості. Дослідники визнають, що використання інформаційного простору та інформаційних технологій органами державної влади стає безпосереднім чинником економічного зростання, соціально-політичної стабільності та розвитку демократичних засад в управлінні державою. Важливими аспектами інформаційно-аналітичного забезпечення політики сталого розвитку є завчасне виявлення загроз і ризиків сталому розвитку та розробка прогнозів. Це вимагає переходу до прогностичних форм діяльності, не просто констатації фактів (ознайомлення з первинною інформацією), а системного підходу до вирішення проблеми в цілому на основі поєднання інтелектуальних здібностей персоналу інформаційно-аналітичних підрозділів (управління) з функціональними можливостями сучасних інформаційно-телекомунікаційних систем.

Пропозиції Європейської Комісії щодо Спільної аграрної політики (САП) викладена у трьох нормативних документах: Регламент ЄС 2021/2115, Регламент ЄС 2021/2116, Регламент ЄС 2021/2117. САП і надалі матиме двокомпонентну структуру – прямі виплати та розвиток сільських територій, а її семирічний бюджет становитиме 365 млрд євро. Як і раніше, майже три чверті бюджету - 265 млрд євро - зарезервовано для прямих виплат фермерам. Однак, "європейська додана вартість" має бути терміново застосована до САП. Виробники в ЄС сильно залежать від державної

підтримки. Середня частка прямих виплат у доходах від сільськогосподарських факторів виробництва в ЄС у 2010-2013 роках становила 28%. Однак це маскувало значні відмінності між країнами-членами, починаючи від 15% або менше в Кіпрі, Литві, Мальті, Нідерландах та Румунії до понад 40% в Ірландії, Люксембурзі, Словаччині та Швеції. Ці відмінності відображають спеціалізацію країн-членів у різних секторах, а також відмінності в історичній базі платежів. Враховуючи всі субсидії, загальна державна підтримка з бюджету ЄС в доходах сільського господарства досягла 40% від доходів сільського господарства в середньому по ЄС.

Державна підтримка аграрного сектору надається за напрямками, що гарантують продовольчу безпеку та сталий розвиток сільських територій. Так, основні цілі 10-річного Європейського плану для України (2017 р.) - побудова сприятливого інвестиційного середовища та підтримка економічного зростання, для чого планується залучити 50 млрд євро до 2027 року. Безпосередньо для аграрного сектору передбачено проект «Прискорення інвестицій в сільське господарство України» (2019 р.). Серед попередньо визначених аграрних компонентів проекту: гармонізація українського законодавства з вимогами ЄС, удосконалення системи державної підтримки сільського господарства, стимулювання диверсифікації сільськогосподарського виробництва, розвиток сільських територій, посилення потенціалу продовольчої безпеки, вирішення питань логістики, покращення землекористування, покращення управління водними ресурсами, покращення доступу до сільськогосподарських ресурсів, покращення доступу до фінансових ресурсів та інструментів управління ризиками. Мінагрополітики розробило Стратегію «Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки», яка визначає три ключові пріоритети реформування сектору: наближення законодавства до стандартів ЄС та дерегуляція; підвищення конкурентоспроможності сільського господарства; а також

розвиток сільських територій та захист навколишнього середовища. Серед багатьох цілей державної підтримки та оподаткування у сфері сільського господарства можна виділити: перегляд та вдосконалення системи державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та зменшення адміністративного тиску шляхом спрощення системи оподаткування галузі.

ННЦ "Інститут аграрної економіки" окреслює стратегічні напрями розвитку сільського господарства (2020 р.) тощо. Відповідно, на ці цілі виділяються більші чи менші державні кошти або розробляються заходи інституційного регулювання, оскільки відповідно до вимог міжнародних організацій (СОТ, МВФ) держави-члени мають чіткі вимоги до управління у сфері сільського господарства.

За період 2016-2018 рр. фактична державна підтримка галузі склала 10,429 млрд грн (табл. 3.2). Програми державної підтримки сільгоспвиробників були відносно сталими.

Таблиця 3.2

Стан фінансування державної підтримки розвитку аграрного сектору у
2016-2019 роках, млн грн

Програма/напрямок	2016	2017	2018	2019
2801230 підтримка розвитку фермерів	-	-	203	800
2801350 підтримка розвитку садівництва	-	299	394	400
2801460 позики фермерам	-	-	-	200
2801540 підтримка тваринництва	30	166	2390	3500
2801580 підтримка товаровиробників	-	4134	912	882
Інші програми	286	471	303	415

Джерело: [112].

Наразі діють програми: підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів; підтримки розвитку фермерських господарств; підтримки розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників; надання кредитів фермерським господарствам; підтримки тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури; фінансової підтримки сільськогосподарських

товаровиробників. В рамках цих програм є цільові напрями, наприклад, фінансова підтримка фермерських господарств включає заходи: часткова компенсація вартості насіння, компенсація витрат, пов'язаних із сільськогосподарським дорадництвом, підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, часткова компенсація за придбання сільськогосподарську техніку та обладнання вітчизняного виробництва, бюджет на гектар, здешевлення кредитів та погашення кредиторської заборгованості.

У 2019 році на програми державної підтримки АПК передбачено 5,9 млрд грн, що на 1,7 млрд грн більше, ніж у 2018 році. Протягом наступних років ситуація щодо фінансування програм державної підтримки АПК не покращувалась, а навпаки погіршувалась. Так у 2020 році було передбачено в державному бюджеті на дану програму коштів 3,9 млрд.грн, а у 2021 році – 4,7 млрд.грн, що менше ніж 2019 році на 2,0 млрд.грн і 1,2 млрд.грн відповідно. Станом на початок 2020 року фінансування програм державної підтримки виконано на 48% до річного плану та 60% до плану на період. Стан фінансування, і у 2022 році, був незадовільним. Незважаючи на те, що коштів заплановано явно недостатньо, навіть в межах хоча б 1% від валової продукції галузі, ініційованих колишнім Мінагрополітики, виділене фінансування не використовується належним чином. Згідно з наведеними вище даними, план на 2019 рік виконано лише за програмою надання кредитів фермерським господарствам. За даними «Інформаційно-аналітичного порталу АПК України» [90], фермери отримали 104 млн грн на компенсацію відсотків за кредитами, найбільші суми з яких отримали фермери Вінницької, Черкаської та Київської областей. Залучено пільгових кредитів на суму понад 4 млрд грн.

Найважливіша програма, державна підтримка тваринництва, зберігання та переробки сільськогосподарської продукції, аквакультури (рибництва) 3,5 млрд грн передбачена бюджетом на 2019 рік, виконана на 46% (у 2018 році було витрачено 3,5 млрд грн). У галузі тваринництва, за даними

«Інформаційно-аналітичного порталу АПК України», триває прийом документів на отримання дотації за утримання корів, на яку подано понад 1 000 заявок, загальна сума фінансування яких становить 700,0 млн грн. Дотація надається двічі на рік і нею вже скористалися 885 суб'єктів господарювання, які утримують 307 000 корів. За цей період в рамках програми часткової компенсації з державного бюджету вартості придбаної сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва виділено 640 млн грн. Якщо раніше до програми було включено менше 800 одиниць техніки та обладнання, то зараз - понад 12,5 тисяч. Станом на вересень програмою скористалися майже 3 тис. аграріїв, які придбали 5 104 одиниці техніки та обладнання на загальну суму 1,6 млрд грн. Крім того, відповідно до Фінансової підтримки розвитку підприємств агропромислового комплексу за рахунок коштів місцевих бюджетів на I квартал 2019 року (2019 рік) на 2019 рік відповідно до прийнятих регіональних програм підтримки розвитку підприємств агропромислового комплексу планується спрямувати 262,5 млн грн, що на 54,6 млн грн більше ніж у 2018 році (207,9 млн грн). У I кварталі поточного року фактично профінансовано 34,3 млн грн, що становить лише 13,1% від потреби.

Таким чином, представлені державні програми підтримки сільського господарства на кінець 2019 року характеризуються значним недофінансуванням. Хоча розпорядник бюджетних коштів гарантує, що ситуація з державною підтримкою буде врегульована до кінця року, бюджет отримає необхідні надходження та анонсовані урядом програми будуть профінансовані, державна підтримка передбачає не лише платоспроможний споживчий попит на продукцію та недопущення збитковості товаровиробників. Згідно з даними, у структурі видатків лідирує галузь тваринництва - майже 60%, далі йде фінансова підтримка виробників (програма здешевлення придбання вітчизняної техніки) - 15% та підтримка фермерів - 13,5%. В свою чергу, за даними Рахункової палати "Про результати аудиту ефективності здійснення повноважень органами державної

влади в частині повноти і своєчасності сплати податків суб'єктами господарювання в агропромисловому комплексі": звіт (2018 рік) стан розрахунків з державним бюджетом суб'єктів господарювання агропромислового комплексу за відповідний період (з 2016 року по I півріччя 2018 року) виглядає наступним чином: До державного бюджету сплачено 39,713 млрд грн (у 3,7 рази більше, ніж видатки бюджету на сільське господарство), у тому числі 37,742 млрд грн ПДВ, 1,741 млрд грн податку на прибуток та 0,230 млрд грн вивізного (експортного) мита, частка яких у загальних доходах державного бюджету за аналізований період зросла з 0,96% до 8,4%. Таким чином, презентовані державні програми підтримки сільського господарства на кінець 2019 року характеризуються значним недофінансуванням. Хоча розпорядник бюджетних коштів гарантує, що ситуація з державною підтримкою буде врегульована до кінця року, бюджет отримає необхідні надходження та анонсовані урядом програми будуть профінансовані, державна підтримка передбачає не лише платоспроможний споживчий попит на продукцію та недопущення збитковості виробників.

Аграрний сектор України функціонує в умовах невизначеності, пов'язаної з діями уряду щодо державної підтримки, а також податкового законодавства, митного регулювання експортно-імпортних операцій. Крім того, в умовах євроінтеграції існують інституційні ризики, зумовлені обмеженнями у фінансово-кредитній сфері, сфері охорони навколишнього середовища, землекористування тощо, пов'язані з вимогами іноземних партнерів України. Країни-експортери та країни-імпортери досить тісно пов'язані між собою, а тому на доходи сектору впливають події в інших країнах. Саме інституційні ризики зумовили від'ємне значення державної підтримки в Україні, визначене за методологією ОЕСР Моніторингу та оцінки аграрної політики (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Оцінка державної підтримки аграрного виробництва в Україні відповідно до методології ОЕСР, 2015-2017 рр., млн грн

Показники	2015-2017	2015	2016	2017
Виробничі витрати	26848	25701	26354	28488
Вартість спожитих товарів	15879	16042	16171	15415
Агрегована оцінка підтримки	-2112	-2016	-2278	-2043
Підтримка товарів	-2720	-3129	-2799	-2234
Підтримка ринкових цін	-2720	-3129	-2799	-2234
Ресурсна підтримка	547	930	521	191
Агрегована підтримка аграрного виробництва	-1991	-1901	-2168	-1904

Джерело: [8].

Агрегована оцінка відсоткової підтримки характеризує відношення вартості трансфертів виробникам до сукупних ефективних витрат виробництва. Згідно з доповіддю ОЕСР, протягом останніх п'яти років в Україні залишається від'ємним через різницю між внутрішніми та світовими цінами на експортовану продукцію, що є своєрідним непрямим оподаткуванням сектору. Номінальний коефіцієнт захисту (НКЗ), який визначається як співвідношення внутрішніх та світових цін нижче 1, означає, що сільське господарство України не підтримується, більше того, він слугує джерелом непрямого оподаткування на користь споживачів. Номінальний коефіцієнт допомоги (НКД), як відношення фактично отриманих виробниками коштів до світових цін, є індексом співвідношення національних цін до світових і практично тотожний рівню захисту. У цілому стан вітчизняного АПК все більше контрастує зі змінами, притаманними розвиненим країнам світу, де сільське господарство впевнено перетворюється з традиційно дотаційної галузі на самодостатню потужну індустрію, яка є однією з рушійних сил соціально-економічного зростання, першочерговою сферою застосування досягнень науково-технічного прогресу. Це підтверджує, що заходи державного регулювання, які

здійснюються в агропромисловій сфері України, залишаються недостатньо ефективними і потребують перегляду в контексті найважливіших напрямів модернізації економіки.

Поради ОЕСР включають активне використання преференцій, передбачених угодами про вільну торгівлю з ЄС та Канадою, інвестування в транспортну інфраструктуру та логістику, запровадження ринку землі та забезпечення адекватного доступу до сільськогосподарських кредитів. Рух у напрямку євроінтеграції враховує той факт, що САП ЄС переходить від суто сільськогосподарської підтримки до підтримки сталого розвитку сільських територій. Для України донедавна сільський розвиток розглядався як складова невиробничих асигнувань на сільське господарство, оскільки в аграрній економіці України були інтегровані галузеві та територіальні чинники.

Тому, враховуючи досвід країн ЄС, де аграрна політика поєднує елементи регуляторної ринкової, цінової, зовнішньоторговельної та структурної політики, більшість вітчизняних науковців зазначають, що державна підтримка розвитку сільського господарства та сталого розвитку сільських територій України є близькими, але не тотожними завданнями і тому позиціонують як стратегічний напрям рівну пріоритетність державної підтримки розвитку аграрного бізнесу та сільських територій.

Зокрема, нові політичні та економічні реалії сьогодення суттєво вплинули на управління та регулювання аграрного сектору. Ключовим питанням, яке обговорюється на різних рівнях, є відкриття ринку землі [113]. Від його вирішення та законодавчого оформлення залежить подальший розвиток сільськогосподарського виробництва, ефективність сільського господарства та національної економіки, стан зовнішньоторговельного балансу, розвиток сільських територій, добробут населення тощо. За даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства (МЕРТ) України, у Стратегії розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України задекларовані цілі, які: українці не втратили заборону

на відчуження свого майна; отримували безпечні товари та послуги; мали легальну роботу; отримували більше доходів від управління державною власністю; не переплачували за послуги та товари; отримували кращі умови експорту; були захищені від зловживань монополістів. Ефективність цих планів залежить від їх фінансового підґрунтя, згідно з яким профільне міністерство планує, що українці живуть у державі, яка має управляти публічними фінансами; платники податків мають менший податковий тягар і витрачають значно менше часу на їх адміністрування; добросовісні експортери та імпортери і громадяни України мають прозорі, прості та передбачувані правила митного контролю та митного оформлення, при цьому їх економічні інтереси та інтереси з точки зору рівності конкурентних умов є захищеними; суб'єкти підприємницької діяльності та громадяни отримують доступ до значно дешевших фінансових ресурсів; витрати платників податків на обслуговування боргів знижуються.

Напередодні відкриття ринку землі в проекті Держбюджету-20 на підтримку виробників за програмним кодом 1201040 було закладено 4,4 млрд грн, які передбачалося спрямувати на компенсацію ставок за кредитами на купівлю земель сільськогосподарського призначення. Відсоткова ставка за кредитами на купівлю сільгоспземель в Україні після відкриття ринку землі буде в межах 3-5% річних, а решту відсотків за кредитами відшкодуватиме держава. Запропонований комітетом з аграрної та земельної політики Верховної Ради обсяг підтримки АПК на рівні 1% ВВП зберігався і наступних роках до повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Видатки на агропромислове обслуговування в інших міністерствах фінансуються за такими програмами: земельна реформа, інвентаризація земель та оновлення картографічної основи Державного земельного кадастру, протиепізоотичні заходи та участь у Міжнародному епізоотичному бюро, організація та регулювання діяльності установ системи Держпродспоживслужби, заходи з розбудови прикордонних інспекційних

постів та покращення доступу аграрного малого та середнього бізнесу до експортних ринків, прискорення залучення інвестицій в агропромисловий комплекс України, реалізація заходів з підтримки науково-дослідних господарств. Фінансування на них розраховане в обсязі 4,738 млрд грн, в структурі 56,8% складає загальний фонд. При плануванні Держбюджету-20 на реалізацію заходів з проведення земельної реформи враховано кошти загального фонду в сумі 76,1 млн грн, якими, зокрема, передбачено ведення та експлуатацію, у тому числі адміністрування, Державного земельного кадастру, його технічне та технологічне забезпечення, а також переведення матеріалів Державного фонду документації із землеустрою в електронну (цифрову) форму, що забезпечить безперебійне функціонування Державного земельного кадастру. На проведення інвентаризації земель та оновлення картографічної основи Державного земельного кадастру передбачено видатки із загального фонду державного бюджету у сумі 430,6 млн грн, що дасть можливість оцінити земельний фонд України.

Програма прискореного залучення інвестицій в сільське господарство України включає кошти, затверджені Радою виконавчих директорів Світового банку для позики в розмірі 200 млн. доларів США на реалізацію Програми за результатами прискорення приватних інвестицій в сільське господарство. Програма спрямована на розширення можливостей малих та середніх підприємств в аграрному секторі.

Програма спрямована на посилення конкурентоспроможності, диверсифікацію та розвиток сільського господарства шляхом підвищення ефективності та адресності політики підтримки галузі, підвищення прозорості та ефективності використання сільськогосподарських земель державної власності, а також розширення доступу сільськогосподарських МСП до експортних ринків.

У структурі видатків за групою видатків на аграрні послуги в інших міністерствах на них припадає 13%. Світовий банк оцінив у 500 млн дол. суму, необхідну для часткового гарантування витрат фермерів на землю, у

500 млн дол. Відкриття ринку землі може принести економіці України до 1,5 млрд доларів щорічно, плюс 1,5% до зростання ВВП.

Мораторій на продаж землі є основною перешкодою для залучення інвестицій в Україну, за даними Світового банку (2020). У сфері кредитування сільського господарства діють програми кредитування фермерських господарств та фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі на умовах фінансового лізингу на суму 72 млн грн. У структурі фінансування розвитку сільського господарства на них припадає 0,8%.

Таблиця 3.4

Пряма підтримка фермерів та сільських територій відповідно до рішення ССП ЄС в умовах протидії невизначеності, спричиненої коронавірусною хворобою

Обсяги	Сфери підтримки
200 тисяч євро кредитів або гарантій операційних витрат	Гнучкість у використанні фінансових інструментів на сільських територіях. Фермери матимуть можливість отримати кредитування обсягом до 200 тисяч євро на вигідних умовах та за низькими відсотками кредитування.
70% та 85% авансів за платежами	Спрямовано на підвищення руху грошових коштів.
До 120 тисяч євро державної допомоги	За новими правилами держав-членів ЄС можуть надавати фермерським господарства державну допомогу обсягом до 120 (125 тисяч) євро.

Джерело: [85].

Країни ЄС та фермери стикаються з практичними труднощами у виконанні певних вимог в рамках САП, і Комісія прагне допомогти через низку конкретних заходів: продовження терміну подачі заявок на отримання державної допомоги; зменшення кількості перевірок фермерських господарств; перенесення термінів подання річних звітів. В рамках розвитку сільських територій САП були вжиті аналогічні заходи, включені в інвестиційну ініціативу з реагування на коронавірус.

Міністерство сільського господарства США розробили програму екстреної допомоги CFAP вартістю 19 млрд доларів для надання критично

важливої підтримки нашим фермерам і власникам ранчо, для підтримки цілісності нашого ланцюга поставок продовольства. Міністерство сільськогосподарства США планує виділити додатково \$873,3 млн на закупівлю різних видів сільськогосподарської продукції з продовольчих банків. Використання цих коштів буде визначатися галузевим попитом, аналізом сільськогосподарського ринку та потребами USDA.

Формування стратегії державної підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні вимагає від держави вирішення комплексу взаємопов'язаних інституційних завдань:

- створення нормативно-правової бази та законодавче врегулювання основних економічних проблем галузі;
- надання бюджетної підтримки для розвитку довгострокового кредитування, впровадження передових технічних засобів і технологій сільськогосподарськими товаровиробниками за рахунок здешевлення відсоткових ставок за кредитами банків та розвитку фінансового лізингу, часткової компенсації товаровиробникам витрат на придбання складної сільськогосподарської техніки та поголів'я худоби
- податкове стимулювання розвитку високоефективних екологічно чистих виробництв;
- бюджетне фінансування заходів з розвитку селекції та насінництва, захисту рослин і тварин, підвищення генетичного потенціалу продуктивності тваринництва, прискореного створення належної кормової бази, підвищення родючості ґрунтів, розвитку меліорації сільськогосподарських земель;
- розширення доступності інформаційних ресурсів для сільськогосподарських товаровиробників з реальним інноваційним потенціалом шляхом сприяння їх співпраці з державними академічними та галузевими науково-дослідними установами.

Таким чином, на основі методології теорії інституціоналізму в рамках стратегії державної підтримки з'являється можливість:

- ідентифікувати та управляти розвитком аграрного сектору через механізм державної підтримки;
- розробляти моделі та механізми розвитку сільського господарства з оптимальним поєднанням галузей та форм господарювання;
- прогнозувати результати реалізації галузевих реформ та їх вплив на продовольчу безпеку;
- розробляти алгоритми реалізації системних реформ у сфері державної підтримки аграрного сектору.

Вбачаємо за доцільне розглянути взаємозв'язок між дохідною частиною бюджету країни та діяльністю аграрних підприємств (рис.3.6).

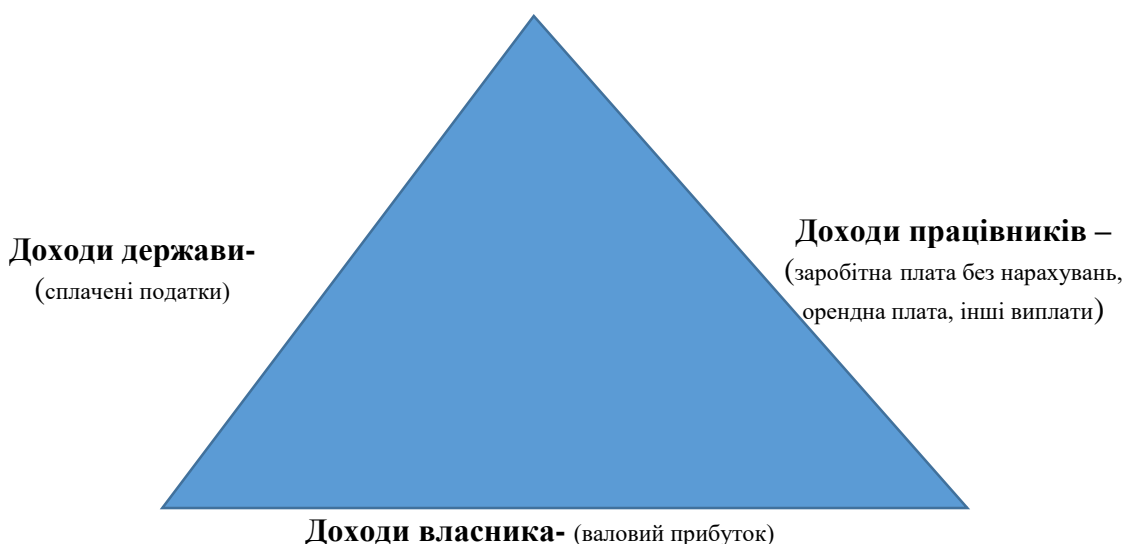

Рис.3.6. Взаємозв'язок дохідної складової бюджету та діяльності аграрних підприємств.

Джерело: складено автором.

Основними складовими валового національного доходу є:

- валовий прибуток;
- оплата праці найманих працівників;
- податки за виключенням субсидій на виробництво та імпорт;
- дохід від власності, одержаний від інших країн за виключенням сплаченого.

У таблиці 3.5 наведено основні дані щодо національних рахунків (складових валового національного доходу) та відповідні показники за галуззю.

Таблиця 3.5

Дані щодо національних рахунків (складових валового національного доходу) та відповідні показники за КВЕД А Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство

Рік	Валовий прибуток		Оплата праці найманих працівників, млрд грн		Податки, млрд грн		ВНД, млрд грн	
	млрд грн	% до ВНД	млрд грн	% до ВНД	млрд грн	% до ВНД	млрд грн	% до ВНД
2019								
НР	1681,9	41,0	2061,4	50,3	563,7	13,8	4098,6	-
А	94,0	53,6	63,5	36,2	17,9	10,2	175,4	4,3
2020								
НР	1785,1	41,4	2159,3	50,0	593,8	13,8	4314,3	-
А	82,2	50,2	65,9	40,3	15,6	9,5	163,7	3,8
2021								
НР	2477,2	46,8	2601,4	49,2	742,5	14,0	5292,6	-
А	240,0	65,8	78,9	21,6	45,6	12,5	364,5	6,9

Примітка: НР – національні рахунки, складові ВНД; А – КВЕД Сільське господарство.

Джерело: розрахунки автора.

На рисунку 3.7 наведено прогноз ключових показників формування ВНД засобами екстраполяції.

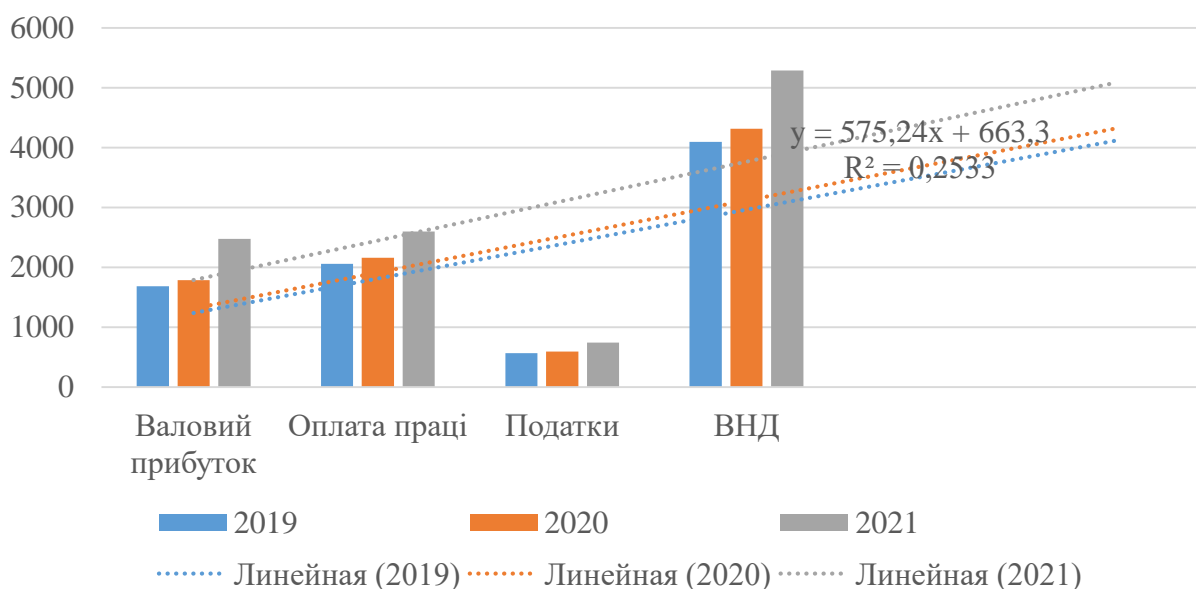

Рис. 3.7. Ключові показники формування ВНД.

Джерело: складено автором.

Після аналізу на макрорівні для наочності проаналізуємо систему співвідношення доходів «власник – держава - працівники» на мікрорівні на прикладі сільськогосподарського підприємства, зайнятого у галузі рослинництва, ТОВ «Колос» Чернігівської області (табл.3.6).

Інформаційну базу дослідження склали дані фінансової звітності, звіти про основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств (форма №50-сг) за 2019-2021 роки.

Структура посівних площ підприємства респондента наведена в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Структура посівних площ ТОВ «Колос» Чернігівської області за видами культур, 2019-2021 роки

Вид	2019		2020		2021	
	га	%	га	%	га	%
Загальна посівна площа	8215	100	8751	100	8810	100
Пшениця	1863	22,7	1620	18,5	1674	19,0
Горох	858	10,4	732	8,4	966	11,0
Ячмінь	324	3,9	386	4,4	453	5,1
Соняшники	1500	18,3	2044	23,4	1946	22,1
Кукурудза	2866	34,9	3847	44,0	3672	41,7
Нут, квасоля. Соя	804	9,8	122	1,4	99	1,1

Джерело: складено за даними ТОВ «Колос».

Результати загального аналізу для побудови піраміди наведено в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Аналіз співвідношення доходів «власник-держава- працівники» на прикладі ТОВ «Колос» Чернігівської області за 2019-2021 роки

Показники	2019		2020		2021	
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%
1. Вартість реалізованої продукції, тис. грн	172897,0	100,0	322517,0	100,0	522752,0	100,0
2. Податки, тис. грн	2425,5	1,4	3069,6	1,0	6444,0	1,2
3. Витрати на оплату праці, тис. грн	11923,6	6,9	13722,9	4,3	19068,2	3,6
4. Вартість насіння, тис.грн	14929,9	8,6	15662,0	4,9	17749,0	3,4
5. Вартість мін. добрив, тис.грн	30720,3	17,8	24412,1	7,6	27502,0	5,3
6. Вартість ПММ, тис.грн	16023,8	9,3	12694,9	3,9	15241,1	2,9
7. Амортизація, тис.грн	19019,2	11,0	33281,2	10,3	39598,1	7,6
8.Оренда землі, тис.грн	34530,6	20,0	47598,9	14,8	30898,9	5,9
9. Інші витрати, тис. грн	1106,7	0,6	28950,3	8,8	60175,0	11,5
10. Валовий прибуток, тис. грн	42217,4	24,4	143125,1	44,4	306075,7	58,6

Джерело: складено за даними ТОВ «Колос».

Розглянемо відповідні показники в перерахунку на 1 га використовуваної площі посівних ТОВ «Колос» Чернігівської області за 2019-2021 роки (таблиця 3.8).

Таблиця 3.8

Аналіз співвідношення доходів «власник-держава-працівники» на прикладі ТОВ «Колос» Чернігівської області за 2019-2021 роки (на 1 га)

Показники	2019		2020		2021	
	грн	%	грн	%	грн	%
1. Податки сплачені, грн на 1 га	293,3	2,7	350,8	1,5	731,4	1,8
2. Витрати на оплату праці, грн на 1 га	1451,4	13,0	1568,2	6,6	2164,4	5,3
3. Орендна плата, з 1 га, грн	4203,4	38,0	5439,3	22,9	3507,3	8,5
3. Валовий прибуток, грн на 1 га	5139,14	46,3	16355,3	69,0	34741,9	84,4
4. Всього	11087,2	100	23713,6	100	41145,0	100
5. Загальна посівна площа, га	8215,0		8751,0		8810,0	

Джерело: складено за даними ТОВ «Колос».

Модель піраміди співвідношення доходів «власник-державо-працівники» на прикладі ТОВ «Колос» Чернігівської області за 2019-2021 роки в середньому (податки – 2,0 %; витрати на оплату праці – 31,4 %; валовий прибуток (дохід) – 66,6%) відображена на рисунку 3.8.

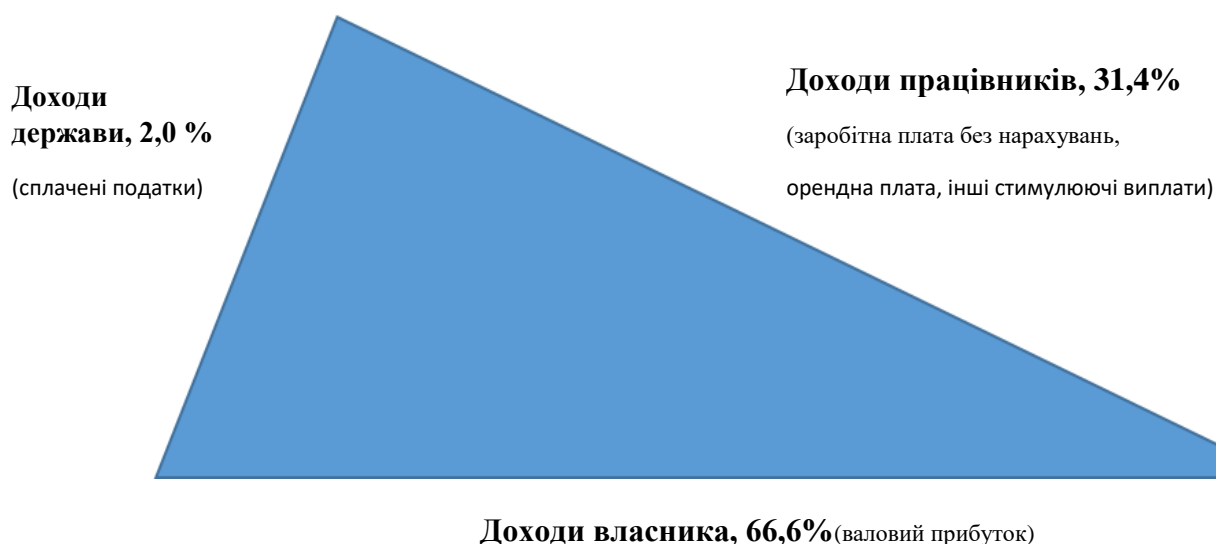

Рис.3.8. Модель піраміди співвідношення доходів «власник-державо-працівники» на прикладі ТОВ «Колос» Чернігівської області за 2019-2021 роки.

Джерело: складено автором.

Проведені розрахунки на прикладі ТОВ «Колос» Чернігівської області свідчать проте, що протягом 2019-2021 років доходи груп суспільних інтересів мають тенденцію до зростання. Так дохід отриманий з 1 га посівних площ власником у 2021 році зріс у 7,2 раза в порівнянні з 2019 роком, а дохід держави та дохід працівників у 2,7 і 1,1 раза відповідно. Це означає, що при стабільній політичній, економічній та соціальній ситуації в державі на прикладі ТОВ «Колос» Чернігівської області відбулося зростання добробуту усіх трьох груп суспільних інтересів. Зростання доходів власників у докризовий період було більш значним, ніж зростання доходів держави та працівників. Це пов'язано з тим, що власники отримують майже 70% валового прибутку, тоді як держава та працівники лише 30%. Такий розподіл доходів можна вважати несправедливим, оскільки він не забезпечує

достатнього рівня життя для працівників та надходжень до бюджетів. Для вирівнювання диспропорції у розподілі доходів між власниками, державою та працівниками на нашу думку з боку держави необхідно запровадити введення прогресивної системи оподаткування, що передбачає вищі ставки оподаткування для високих доходів власників, а також розвиток соціальних програм, спрямованих на забезпечення соціальної підтримки для менш забезпечених верств населення, включаючи працівників з низьким рівнем доходу.

Ситуація зазнала кардинальних змін після вторгнення російських військ до України 24 лютого 2022 року. Були зруйновані логістичні маршрути, а ціни на паливо, мастильні матеріали, мінеральні добрива та насіння стрімко зросли. Ці фактори не могли не вплинути на добробут різних суспільних груп. Так доходи «власник-держава-працівники» на прикладі ТОВ «Колос» Чернігівської області за 2022 рік, в порівнянні з досліджувальним періодом, знизилися на 60,7%, 45,0%, 6,0% відповідно та становлять 14683,4 грн, 424,5 грн та 5600,0 грн з 1 га посівної площі.

Як видно з рисунку 3.9 найбільший рівень валової рентабельності характерним є для докризового 2021 року.

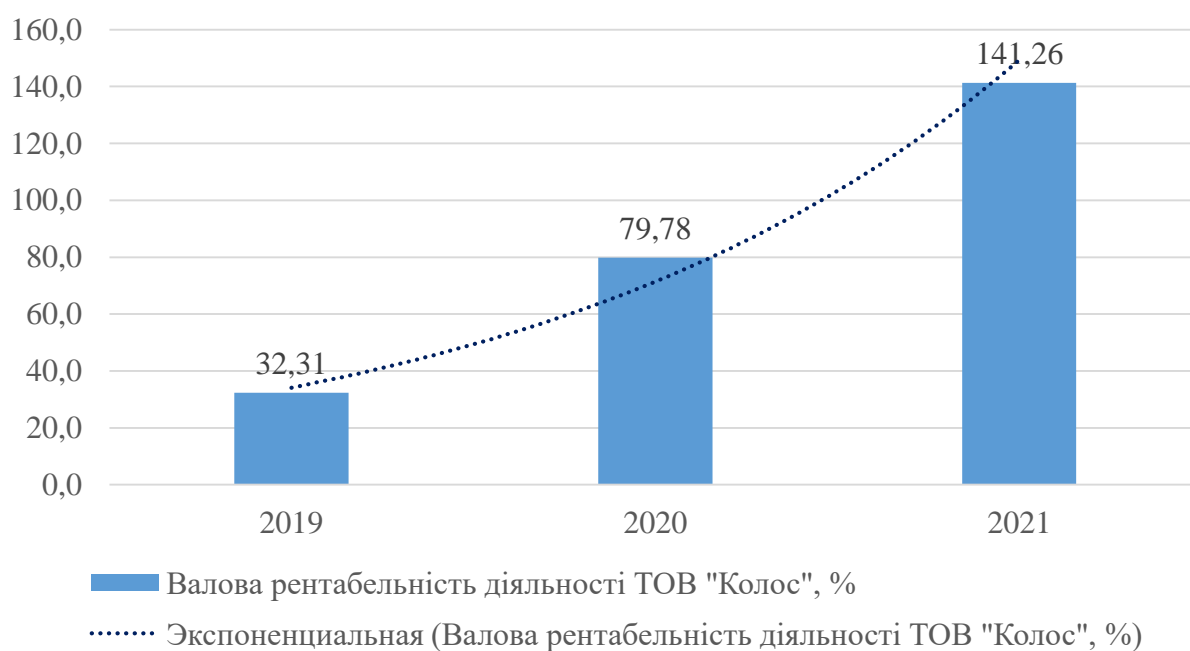

Рис.3.9. Валова рентабельність діяльності ТОВ «Колос» Чернігівської області за 2019-2021 роки, %.

Джерело: складено автором.

З графіка видно, що валова рентабельність діяльності ТОВ «Колос» Чернігівської області протягом 2019-2021 років мала тенденцію до зростання. У 2021 році рентабельність ТОВ «Колос», в порівнянні з 2019 роком збільшилася у 4,4 рази.

Зростання валової рентабельності в 2021 році можна пояснити декількома факторами. По-перше, у 2021 році ціни на основні сільськогосподарські культури, такі як пшениця, кукурудза та соняшник, були на високому рівні. По-друге, підприємство успішно проводило маркетингову політику, що дозволило йому реалізувати свою продукцію за високими цінами.

У 2022 році валова рентабельність діяльності ТОВ «Колос» Чернігівської області, як і очікувалося, знизилася. Це пов'язано з російським військовим вторгненням в Україну, яке призвело до зниження виробництва та реалізації продукції, а також до зростання витрат.

Отже, можна зробити висновок, що валова рентабельність діяльності ТОВ «Колос» Чернігівської області є чутливою до макроекономічних факторів. У докризовий 2021 році вона досягла свого максимуму, що було обумовлено високими цінами на сільськогосподарську продукцію та успішною маркетинговою політикою підприємства. У 2022 році валова рентабельність знизилася внаслідок російського військового вторгнення в Україну.

Дослідження підтвердили, що інформаційне забезпечення державного управління в частині формування та розподілу аграрного бюджету є важливим для ефективного використання коштів.

Аналіз програм бюджетної підтримки на 2019 рік свідчить, що у структурі видатків лідирує галузь тваринництва, на яку припадає майже 60 % аграрного бюджету, також значні кошти виділяються на фінансову підтримку

виробників в частині вітчизняної техніки та підтримку фермерів за різними напрямками – 15 % відповідно. У динаміці ряду останніх років видатки аграрного бюджету зростають, зокрема з 0,596 млрд грн у 2016 році до майже 4,665 млрд грн у проекті 2021 року (у 7,8 разів). Вдалося структурувати напрями бюджетних асигнувань, спрямувавши їх переважно на підтримку малого бізнесу у стратегічно важливих для суспільства сферах. Тобто динаміка видатків у грошовому вираженні є досить позитивною, регламентованою як щорічний відсоток від валового випуску галузі, що свідчить про певні досягнення політики державної підтримки. Певною проблемою є «ручний» розподіл коштів, коли більше половини державної підтримки отримують один-два агрохолдинги.

Проте, якщо оцінювати бюджетну підтримку за методологією ОЕСР, то виявляється, що на фоні європейського фінансування сільського господарства, Україна не тільки не підтримує сільське господарство, а й практикує неявне оподаткування галузі, оскільки різниця у внутрішніх та зовнішніх цінах на сільськогосподарську продукцію є ємною, і вона закладається в оцінку ефективності державної політики. Крім того, з моменту скасування пільгового оподаткування, яке відіграло роль непрямої державної підтримки з 1998 року, галузь не отримувала значно більше коштів, ніж фінансується з бюджету. Саме тому в цій сфері Україні необхідно рухатися до стандартів САП ЄС та виокремити заходи з підтримки аграрного сектору та сільських територій, тоді кошти будуть використовуватися більш ефективно.

3.3 Економічні наслідки виробництва аграрної продукції для сільського населення

Безпрецедентна повномасштабна війна в Україні вчиняє суттєвий вплив на рівень якості життя сільського населення. Даний параграф

спрямований на оцінку впливу зниження темпів виробництва аграрної продукції на рівень якості життя населення сільських територій.

Більшість сільських домогосподарств займаються сільськогосподарським виробництвом (72% на національному рівні). Тип сільськогосподарського виробництва варіюється між областями та їх відповідними категоріями: зернові культури (зернові та олійні), овочі (включаючи коренеплоди, бульби, фрукти та ягоди) та продукція тваринництва.

У західних областях 68% сільських домогосподарств задіяні у сільському господарстві і основною спеціалізацією є виробництво та продаж овочів. Рівненська та Волинська області вирізняються високим рівнем спеціалізації в усіх трьох категоріях сільськогосподарської діяльності, де близько 70 відсотків домогосподарств займаються виробництвом овочів і фруктів. Обидві області – Рівненська та Волинська – мають вищий відсоток залучення до виробництва та реалізації продукції тваринництва, ніж в середньому по регіону (69% та 76%, відповідно). Птахівництво залишається найпоширенішою спеціалізацією селянських господарств, оскільки ним займаються 94% сільських домогосподарств у західних областях [87].

Понад 80% сільських домогосподарств у центральних областях займаються сільським господарством, представляючи групу областей з найвищим рівнем залученості у виробництво та реалізацію сільськогосподарської продукції. Основною спеціалізацією є виробництво та реалізація овочів, причому Житомирська область представляє найбільшу залученість (95% респондентів). Крім того, у центральних областях найбільше займаються виробництвом та реалізацією продукції тваринництва (57% домогосподарств), зокрема у Вінницькій (61%), Черкаській (63%), Полтавській (64%) та Житомирській (72%) областях. Птиця (92%) та свині (48%) залишаються основними видами худоби, що вирощуються сільськими домогосподарствами у центральних областях [87].

Тоді як у прифронтових областях близько 63% сільських домогосподарств зайняті у сільському господарстві, і більшість з них займаються виробництвом та реалізацією овочів, з найвищим рівнем залученості у Чернігівській (57%), Донецькій (61%), Сумській (69%) та Запорізькій (56%) областях. Близько 40% сільських домогосподарств займаються тваринництвом з акцентом на птахівництві [87].

Зростання витрат на сільськогосподарське виробництво як у рослинництві, так і у тваринництві через війну було широко відчутним по всій країні. Майже три чверті (72%) домогосподарств, які займаються рослинництвом, повідомили про збільшення витрат, у тому числі 44% повідомили про значне або різке збільшення витрат - від 25% до понад 50%. У секторі тваринництва 64% сільських домогосподарств повідомили про збільшення обсягів виробництва, в тому числі 35% повідомили про значне або різке збільшення.

Регресійний аналіз виявив сильний причинно-наслідковий зв'язок між значним та різким зростанням витрат на сільськогосподарське виробництво та відповідним значним та різким зменшенням доходів сільського населення. Фактично, виявляється, що чим більш значним і різким є зростання виробничих витрат, тим більшою є різкість зниження доходів.

У розрізі областей, Івано-Франківська, Хмельницька, Полтавська та Рівненська області повідомили про значно вищий рівень зростання виробничих витрат, ніж в середньому по країні, причому більше 80% респондентів повідомили про зростання виробничих витрат. Крім того, Полтавська та Рівненська області також зафіксували значне або різке зростання, що перевищує середній показник по країні (60% та 63% відповідно). У вересні 2023 року основними труднощами, які очікуються в найближчі кілька місяців з точки зору сільськогосподарського виробництва, були низькі вигоди від продажу продукції, доступ до добрив або пестицидів, доступ до палива або електроенергії для живлення обладнання, а також доступ до кормів для тварин. Аналогічно, серед найбільших потреб сільські

домогосподарства назвали доступ до насіння, добрив та кормів для тварин. Найбільше потребують кормів для тварин (близько 40% і вище) сільські домогосподарства Чернівецької, Донецької, Сумської, Вінницької, Закарпатської та Запорізької областей [87].

На сегмент сільських домогосподарств в Україні припадає менше п'ятої частини загальної посівної площі, в тому числі невелика частка виробництва зернових та олійних культур (до зернових та олійних культур (до 2,99 млн. га), а більша частина площ знаходиться під трудомісткими культурами (наприклад, фруктами та овочами). У секторі тваринництва У секторі тваринництва на сільські домогосподарства припадає більша частина великої та дрібної великої та дрібної рогатої худоби, кролів та пасік, а також менше половини національного поголів'я свиней та поголів'я свиней та птиці.

Відгуки респондентів свідчать про те, що загальні збитки та втрати українських домогосподарств від стихійних лих та втрати українських домогосподарств у сільській місцевості становлять майже 2,25 млрд. доларів США за перші шість місяців війни, у тому числі 1,26 млрд. доларів США у секторі рослинництва та 0,98 млрд дол. у секторі тваринництва. Найбільше постраждала підгалузь великої рогатої худоби найбільше постраждала підгалузь тваринництва, на яку припадає понад 64 відсотки від загальної вартості збитків та втрат у секторі тваринництва, в той час як підсектор зернових та олійних культур склав 67% від загальної суми збитків. підгалузь зернових та олійних культур склала 67,5 відсотка від загального зниження вартості у секторі рослинництва. Ці збитки та втрати становлять приблизно 483 долари США в середньому на одне сільське домогосподарство, без урахування тимчасово окупованих територій. США в середньому на одне сільське домогосподарство, без урахування тимчасово окупованих територій.

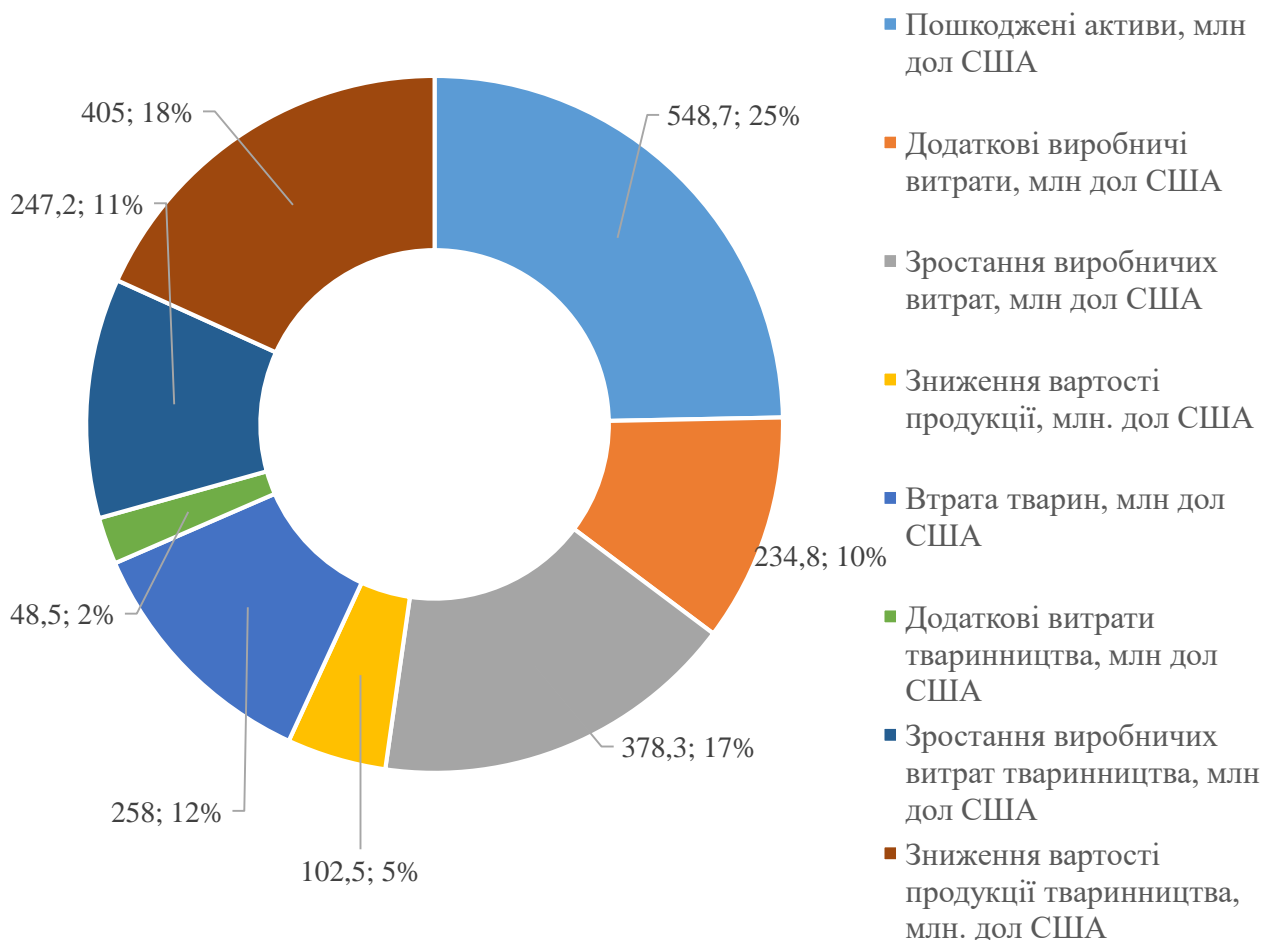

Рис. 3.10. Пошкодження та втрати аграрного виробництва.

Джерело: [88].

Загальна сума збитків у сільському господарстві склала близько 834 млн. доларів США, що становить близько 185 доларів США на одне сільське домогосподарство.

На додаток до змін у кількості фермерів, які займаються тваринництвом, кількість тварин, що вирощуються на одного фермера, зменшилася (на 5,5-22 відсотки), причому найбільше постраждало поголів'я свиней. Вартість втрачених тварин за всіма оцінками становить загальну суму збитків близько 250 млн. доларів США [87].

Як показано на рисунку 3.11, досить значна частка тварин кожного виду загинула внаслідок безпосереднього впливу бойових дій, проте більш значні втрати були зафіксовані через невизначеність, спричинену вимушеним

забоєм та вивезенням худоби, головним чином на початку війни. Наслідки для поголів'я дрібних жуйних тварин були також ускладнені посухою, що призвела до скорочення пасовищ, особливо на заході України, що було підтверджено більш ніж половиною виробників з відповідних областей. Для більшості видів худоби сільські домогосподарства у прифронтових областях зазнали дещо більших втрат з точки зору поголів'я.

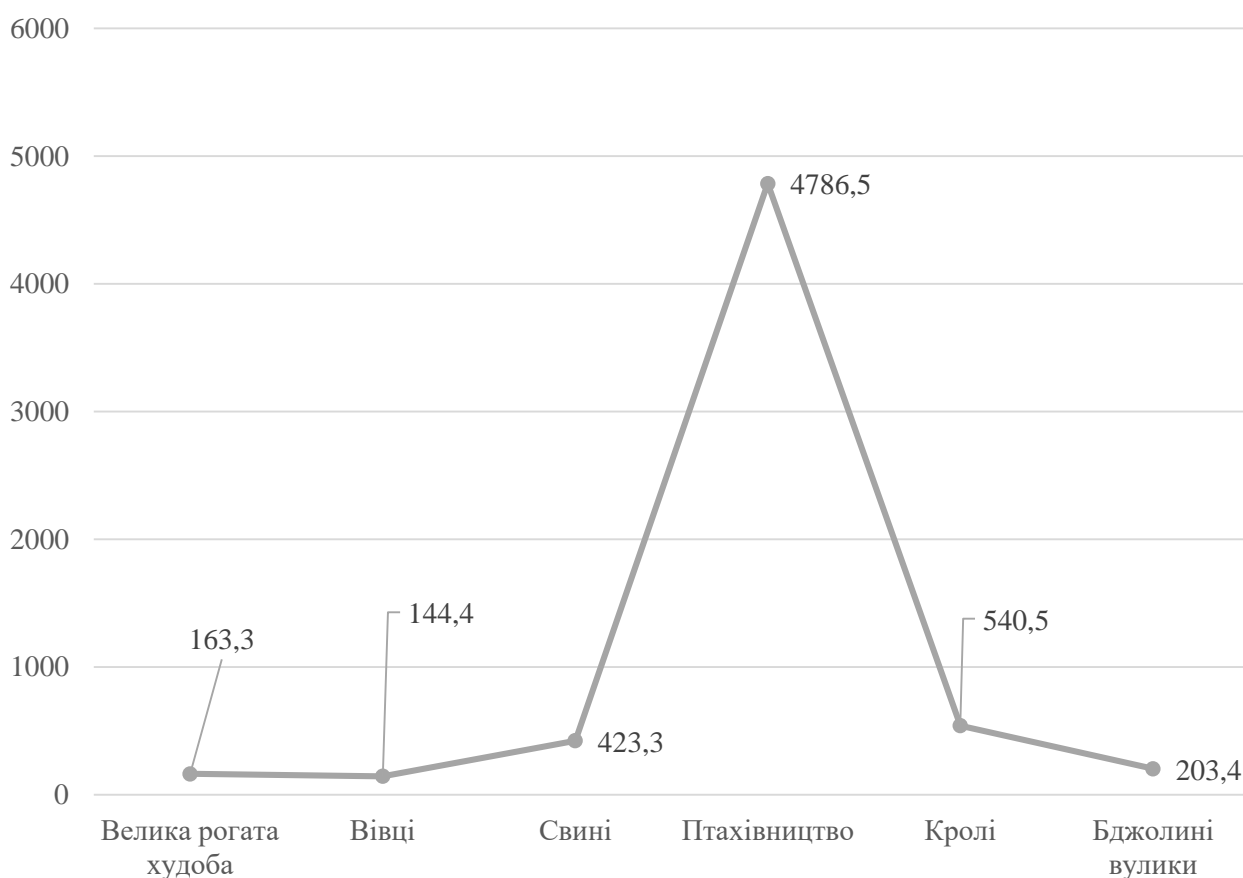

Рис. 3.11. Пошкодження у секторі тваринництва, тис. голів.

Джерело: [88].

У середньому 5% сільських домогосподарств на національному рівні, 3,6% у західних та центральних областях та 6,3% у прифронтових областях зазнали пошкоджень майна (обладнання та інфраструктури) на загальну суму близько 548 млн. доларів США. Слід також зазначити, що 9,75% збитків, про які повідомлялося у західних та центральних областях, були завдані ВПО з прифронтових областей.

Близько 40 відсотків вартості цих збитків було завдано 25 відсоткам сільських домогосподарств, які проживали у прифронтових областях до війни, що становить 189 доларів США на домогосподарство. Приблизно 75% домогосподарств, що проживали у західних та центральних областях, зазнали 60% збитків, що становить 94 долари США на домогосподарство. Найбільш значні пошкодження майна були зафіксовані у Донецькій (12% домогосподарств), Київській (8,7%) та Житомирській (9,7%) областях, тоді як найвищі значення збитків були зафіксовані у Донецькій області - 331 долар США та Київській області - 314 доларів США на домогосподарство [87].

Втрати (зміни фінансових потоків) у секторі сільського господарства становили близько 1,41 млрд. доларів США, які майже порівну розподілилися між секторами рослинництва та тваринництва [87].

Вартість виробленої продукції у секторі тваринництва зменшилася на 192,5 млн. доларів США через скорочення поголів'я тварин (наприклад, зменшення виробництва тваринницької продукції). Крім того, наслідки війни знизили продуктивність решти тварин на 2,7% для птиці та 12% для великих жуйних, що призвело до додаткових втрат вартості та доходів у розмірі 212,6 млн. доларів США [87].

Вартість продукції рослинництва (врожайність та якість) зменшилася загалом на 102,5 млн. доларів США, у тому числі втрати склали 172,8 млн. доларів США через зниження врожайності сільськогосподарських культур, а збільшення вартості продукції на 70 млн. доларів США відбулося за рахунок збільшення посівних площ (на 2,6-4,4 відсотка) під усіма культурами, крім зернових та олійних культур, де зібрані площі скоротилися на 0,8 відсотка. У сільських домогосподарствах у прифронтових областях спостерігалось зниження врожайності на 9% вище, ніж у середньому по країні, для більшості культур, особливо для зернових та олійних (7,1-11,6%) та овочів (5,6-11,1%) (рис. 3.12).

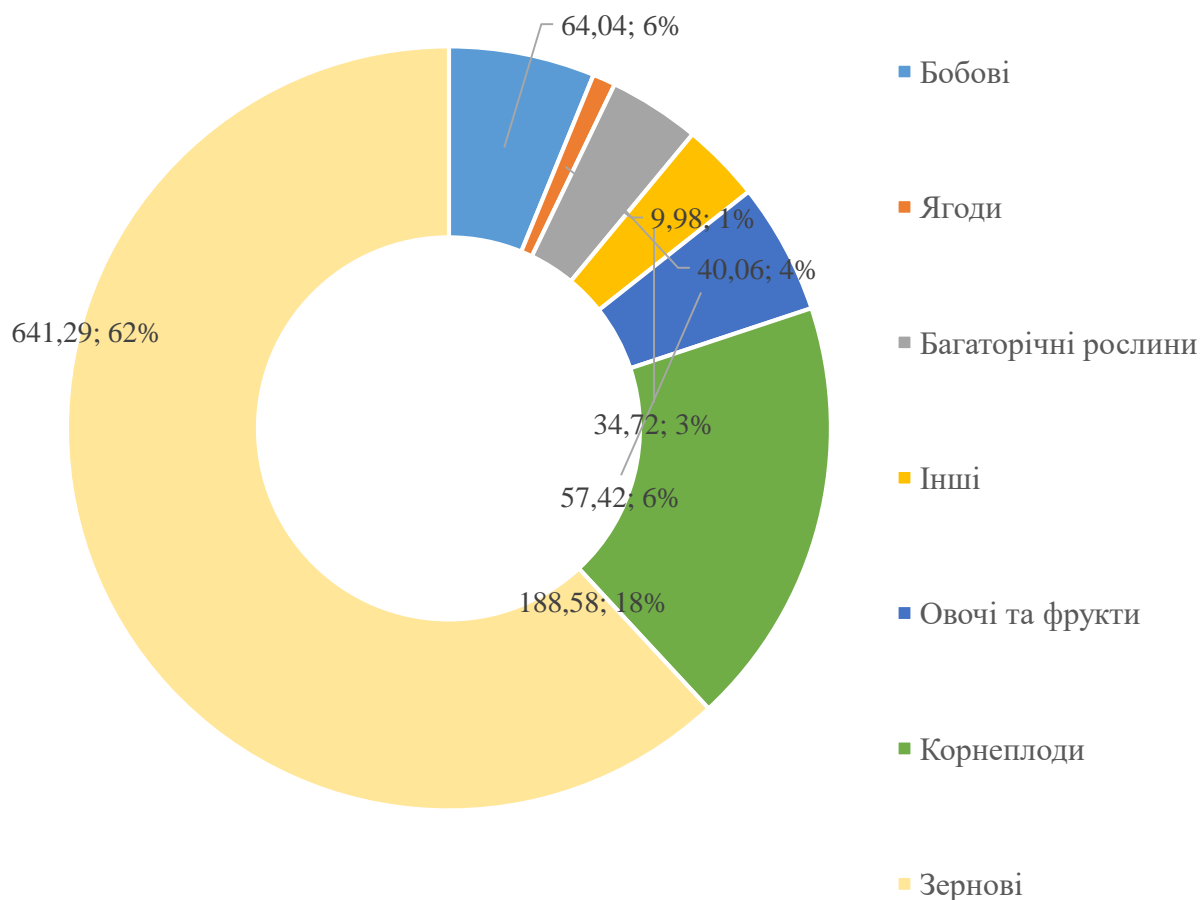

Рис. 3.12. Пошкодження у галузі рослинництва, млн дол США.

Джерело: [88].

Через перебої на ринку, проблеми з логістикою та постачанням, ціни на більшість виробничих ресурсів (наприклад, корми, паливо та медикаменти), що використовуються виробниками тваринницької продукції, зросли в середньому на 20,1%, що призвело до загального збільшення витрат на 247,2 млн. доларів США, або в середньому на 55 доларів США на домогосподарство.

У секторі рослинництва вплив на ланцюги постачання ресурсів та послуг призвів до збільшення виробничих витрат у середньому на 25% (за окремими позиціями - до 50%), що становить 378,3 млн доларів США, або в

середньому 84 долари США на домогосподарство, або 70 доларів США на гектар.

Для пом'якшення впливу конфлікту на сільськогосподарське виробництво сільські домогосподарства понесли додаткові витрати на підтримання виробництва. Ці додаткові непередбачувані витрати склали 234,8 млн. доларів США (приблизно 14 доларів США на домогосподарство) у секторі рослинництва та 48,5 млн. доларів США у секторі тваринництва.

Ці суми також включають близько 169,7 млн. доларів США на очищення та розмінування приблизно 18 000 га, забруднених мінами та боєприпасами, що не вибухнули, у прифронтових областях. Забруднені ділянки складають 1-3 відсотки орних земель областей, якими володіють в середньому 4 відсотки домогосподарств (від 1 відсотка домогосподарств у Харківській області до 9 відсотків у Миколаївській області) [87].

Типова структура доходів сільських домогосподарств складається з джерел соціальної допомоги та трансфертів (включаючи пенсії та гуманітарну допомогу), несільськогосподарської діяльності (включаючи самозайнятість або вільні професії, поденну оплату праці поза сільським господарством та інші випадкові роботи в несільськогосподарському секторі, стабільну зайнятість в несільськогосподарському секторі та зайнятість в державному секторі, серед іншого), доходів від сільськогосподарської діяльності (включаючи виробництво та реалізацію продукції рослинництва та тваринництва, торгівлю сільськогосподарською продукцією, поденну оплату праці в фермерських господарствах, іншу випадкову зайнятість в сільському господарстві, стабільну зайнятість в сільському господарстві), а також не пов'язану з роботою діяльність (включаючи добровільну допомогу, перекази, орендну плату за житло та інші види діяльності, пов'язані з сільським господарством). Незважаючи на те, що сільські домогосподарства можуть покладатися на різні джерела доходу, аналіз дає більш детальну картину, показуючи менш диверсифікований склад доходу для багатьох респондентів, а також значний вплив війни на рівень їхніх доходів. на рівень їхніх доходів.

Різноманітність джерел доходу є важливим фактором, що визначає стійкість до можливих економічних потрясінь. На національному рівні майже половина опитаних сільських домогосподарств (45%) повідомили, що не мають джерел доходу або залежать лише від одного "основного" джерела доходу, що свідчить про вищий ризик вразливості до можливих економічних потрясінь. При аналізі за категоріями областей спостерігаються значні відмінності. У той час як західні та центральні області мають значення, ближчі до середнього по країні, прифронтові області мають нижчий ступінь диверсифікації джерел доходу: більше половини домогосподарств (56%) повідомили, що не мають джерел доходу або покладаються лише на одне основне джерело доходу, що вказує на значну вразливість до можливих економічних потрясінь [87].

Розподіл за областями показує, що найнижча диверсифікація джерел доходу у прифронтовій зоні особливо помітна у Харківській (50%), Чернігівській (51%), Сумській (55%) та Дніпропетровській (68%) областях. У решті аналізованих областей, натомість, більше половини домогосподарств демонструють певний ступінь диверсифікації, маючи два-три основні джерела доходу, за винятком Тернопільської області, яка демонструє показники, подібні до прифронтових областей [87].

В середньому, в трьох групах областей близько 37% домогосподарств вказали сільське господарство як одне з трьох основних джерел доходу. Що стосується видів сільськогосподарської діяльності, більшість опитаних сільських домогосподарств повідомили, що отримують дохід від тваринництва (наприклад, виробництво та продаж тваринницької продукції), а також від виробництва та продажу овочів, коренеплодів та бульбоплодів, а також основних сільськогосподарських культур (наприклад, зернових, олійних та насіння олійних культур). У центральних та прифронтових областях 8 та 10 відсотків, відповідно, також повідомили, що отримують свій дохід від стабільної та/або випадкової зайнятості в сільськогосподарському

секторі, тоді як у західних областях ця частка є менш значною (4 відсотки) (рис. 3.13).

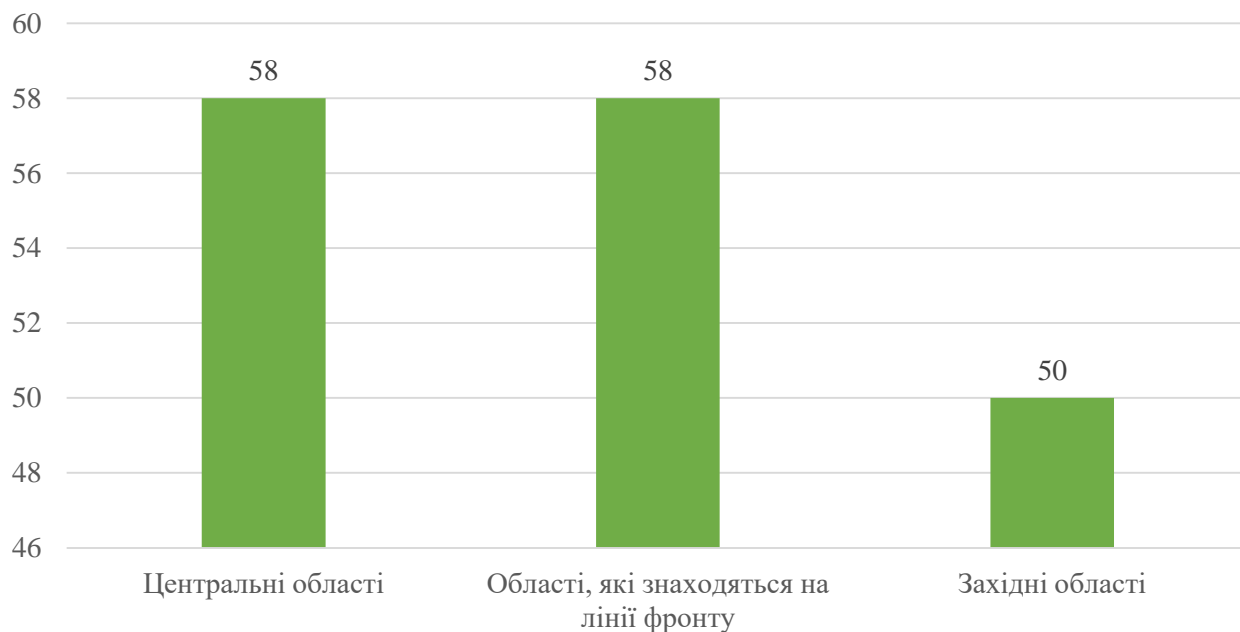

Рис. 3.13. Зниження доходів сільського населення за групами областей, %.

Джерело: [88].

Зокрема, аналізуючи доходи від продажу продукції тваринництва, 27% опитаних сільських домогосподарств відчували їх зменшення на загальнонаціональному рівні. У прифронтових областях ця тенденція є ще вищою - 34% опитаних сільських домогосподарств повідомили про зменшення доходів. Найбільше постраждали сільські домогосподарства, які займаються тваринництвом у Сумській (46%), Миколаївській (40%) та Донецькій (35%) областях.

Аналогічно, на національному рівні близько 28% сільських домогосподарств, які отримують дохід від продажу сільськогосподарських культур (наприклад, зернових та олійних культур, овочів, коренеплодів, бульб, фруктів та ягід), повідомили про скорочення доходів. У прифронтових областях цей відсоток був вищим (близько 33%). У Донецькій та Миколаївській областях більше половини сільських домогосподарств повідомили про зменшення доходів (52 та 55% відповідно).

Паралельно зі зменшенням доходів, відзначається, що сільські домогосподарства по всій країні з початком війни взяли на себе нові борги. Так, порівняно з аналогічним періодом попереднього року, близько 52% сільського населення зафіксували додаткові борги у період з червня по вересень 2022 року. Зокрема, майже кожен третій респондент (31%) зафіксував зростання заборгованості до 25%, а 22% повідомили про значно вищий та різко вищий рівень зростання заборгованості (від 25% до понад 50%).

При дезагрегації аналізу за групами областей, прифронтові області виявляються найбільш постраждалими. Близько 60 відсотків респондентів зіткнулися зі збільшенням рівня заборгованості, причому кожен четвертий респондент повідомив про значно більше і різке збільшення (від 25 відсотків до понад 50 відсотків). Крім того, більше 30% опитаних сільських домогосподарств у Запорізькій (31%), Харківській (34%), Одеській (35%), Сумській (38%) та Львівській (37%) областях повідомили про значно вищий та різко вищий рівень заборгованості [81].

Кризовий стан сільського населення стає ще більш очевидним, якщо розглянути питання застосування негативних стратегій подолання труднощів для забезпечення доступу до основних потреб. Хоча в середньому по країні все ще існує значна частка сільського населення (39%), яка не застосовує негативних стратегій подолання, близько 57% опитаних застосовують стратегії подолання стресу та кризових ситуацій. Серед стратегій подолання кризи сільські домогосподарства зазначили продаж виробничих активів, зменшення витрат на охорону здоров'я, зменшення витрат на добрива, пестициди, корми для тварин та ветеринарні послуги як найбільш прийнятні. Тоді як серед стратегій подолання стресу найбільш поширеними є витрачання заощаджень та запозичення коштів.

У прифронтових областях, таких як Харківська (43%), Чернігівська (47%), Сумська та Дніпропетровська (49%) та Запорізька (майже 58%), відсоток сільських домогосподарств, які застосовують стратегії подолання

кризи, є вищим. Ще більше занепокоєння викликає використання стратегій подолання надзвичайних ситуацій (4% на національному рівні), які є незворотними механізмами. У прифронтових районах близько 6% опитаних сільських домогосподарств повідомили, що застосовують стратегії подолання надзвичайних ситуацій, порівняно з 3% сільських домогосподарств у центральних та західних регіонах. Це свідчить про поступове зниження життєстійкості сільського населення, особливо у прифронтових областях.

На національному рівні третина сільських домогосподарств повідомили, що отримували певну допомогу або сприяння протягом останніх трьох місяців на додаток до звичайної пенсії або допомоги. Зафіксовані рівні допомоги або сприяння значно відрізняються між різними областями. Так, від 30% до 40% опитаних сільських домогосподарств отримували допомогу або сприяння у Донецькій, Вінницькій, Харківській, Київській, Тернопільській та Сумській областях; від 40% до 50% - у Чернігівській та Чернівецькій областях, тоді як найвищий відсоток (понад 60%) - у Запорізькій області.

Результати аналізу показали, що сільські домогосподарства в центральних областях також зазнають значного впливу негативних наслідків війни. У цих областях 81% сільських домогосподарств займаються сільськогосподарською діяльністю - 38% повідомили, що отримують дохід від сільськогосподарського виробництва та продажу продукції, тоді як 11% отримують дохід від стабільної та випадкової зайнятості в аграрному секторі. Більше ніж кожен четвертий респондент повідомив, що призупинив або скоротив виробництво через війну (27%). У деяких областях ситуація є ще більш тривожною, наприклад, в Одеській та Полтавській, де відповідно 30% та 40% опитаних сільських домогосподарств призупинили або скоротили сільськогосподарське виробництво через війну. Більше того, 47% домогосподарств задекларували збільшення витрат на виробництво сільськогосподарської продукції (рослинництва) більш ніж на 25%, тоді як

36% зазнали збільшення витрат на виробництво продукції тваринництва. На додаток до збільшення виробничих витрат, 24% сільських домогосподарств зазнали додаткових витрат на виробництво сільськогосподарської продукції (рослинництва) та 22% зазнали додаткових або незвичних витрат на виробництво тваринницької продукції.

У більшості цих областей також зафіксовано вищий за середній відсоток значного та різкого скорочення доходів. Приблизно 36% сільських домогосподарств повідомили про значне або різке скорочення доходів. Найбільша частка (понад 42%) опитаних домогосподарств, які повідомили про значне або різке скорочення доходів, зафіксована у Вінницькій області. Що стосується кількості джерел доходу, то більшість цих домогосподарств (62%) мають диверсифікований портфель, покладаючись на два або три джерела доходу. Водночас, близько 19% сільських домогосподарств також заявили, що взяли нові борги порівняно з довоєнним періодом, причому в таких областях, як Одеська - 32%, Полтавська - 33% [81].

Що стосується витрат на харчування, то в середньому 27% сільських домогосподарств повідомили, що витрачали на харчування понад 65% своїх сукупних витрат, а близько 11% з них витрачали на харчування три чверті своїх сукупних витрат. Кіровоградська, Одеська та Вінницька області повідомили про найвищий рівень частки витрат на харчування. Що стосується стратегій подолання труднощів, то 20% застосовували стратегії подолання стресу, 39% - стратегії подолання кризи та 3% - стратегії подолання надзвичайних ситуацій. Вищий відсоток сільських домогосподарств, які застосовують стратегії подолання кризи, спостерігається у Полтавській (54%) та Одеській (45%) областях.

Чверті домогосподарств було надано допомогу, найбільше - у Київській (39%) та Вінницькій (34%) областях. Для забезпечення безперервності сільськогосподарського виробництва сільські домогосподарства центральних областей найбільше потребують доступу до

насіння, доступу до палива та електроенергії, а також доступу до кормів для тварин або фуражу.

Конфлікт спричинив більшість внутрішніх переміщень в Україні за останні роки, змусивши мільйони людей покинути свої домівки, переїхавши зі східних областей, що постраждали від активних бойових дій. Найбільша кількість ВПО та біженців зареєстрована у західних областях: Чернівецькій (29%), Львівській (23%) та Тернопільській (36%), на які припадає значна кількість переміщених домогосподарств.

У західних областях 68% сільських домогосподарств займаються сільськогосподарською діяльністю - 30% повідомили, що отримують дохід від сільськогосподарського виробництва та продажу продукції, а 5% - від стабільної та випадкової роботи в аграрному секторі.

Майже кожен п'ятий респондент повідомив, що зупинив або скоротив виробництво через війну (19%). У деяких областях ситуація є ще більш тривожною, наприклад, у Волинській та Рівненській, де понад 25% опитаних сільських домогосподарств призупинили або скоротили сільськогосподарське виробництво через війну. Більше того, 43% домогосподарств повідомили про значне та різке (понад 25%) збільшення витрат на виробництво сільськогосподарської продукції (рослинництва), а 34% - на виробництво тваринницької продукції (понад 25%).

На додаток до збільшення виробничих витрат, 40% опитаних домогосподарств понесли додаткові витрати на сільськогосподарське виробництво (рослинництво) та 73% понесли додаткові або незвичні витрати на виробництво тваринницької продукції. У більшості цих областей також зафіксовано вищий за середній відсоток значного та різкого скорочення доходів (понад 25%). У Львівській області 40% домогосподарств повідомили про значне або різке скорочення доходів на понад 25% [81].

Що стосується кількості джерел доходу, то більше половини сільських домогосподарств (54%) мають диверсифікований портфель, покладаючись на два або три джерела доходу. Близько 10% опитаних повідомили, що взяли

нові борги порівняно з довоєнним періодом, найвищий відсоток у Хмельницькій (17%) та Львівській (14%) областях. Хоча це все ще дуже високий показник, це найнижчий приріст нових боргів серед груп областей. В середньому, близько 19% опитаних сільських домогосподарств повідомили, що витрачають понад 65% своїх сукупних витрат на продукти харчування, а близько 9% з них повідомили, що витрачають три чверті своїх сукупних витрат на продукти харчування. Такі області, як Тернопільська та Львівська, повідомили про високий рівень частки витрат на харчування (18% та 14%, відповідно) [81].

У той час як ситуація в Україні залишається динамічною та непередбачуваною, сільські домогосподарства, на які припадає значна частина сільськогосподарського виробництва країни, все більше відчують на собі наслідки війни, які впливають на їхню виробничу спроможність та засоби до існування, що базуються на сільському господарстві. Як наслідок, спостерігається прогресуюче прийняття негативних стратегій подолання наслідків війни, що вже підриває їхню життєстійкість.

Сільські домогосподарства покладаються на диверсифіковане, але обмежене сільськогосподарське виробництво для власного споживання продуктів харчування, а також для переміщених осіб у сільській місцевості, кількість яких, ймовірно, збільшиться у найближчому майбутньому. Їх сільськогосподарське виробництво залежить від національного ринку та інтегроване в нього, тому не захищене від негативних наслідків війни. Значне збільшення виробничих витрат як на рослинництво, так і на тваринництво, переривання та призупинення сільськогосподарського виробництва через війну та пов'язане з цим зменшення доходів негативно впливають на засоби до існування в сільському господарстві.

У свою чергу, така ситуація призводить до використання стратегій подолання стресу, кризи та надзвичайних ситуацій, що свідчить про обмеженість доступу до основних потреб, зокрема продовольства, а також до підтримки виробничого потенціалу, включаючи засоби виробництва,

добрива, корми для тварин, ветеринарні послуги та доступ до послуг охорони здоров'я.

Сільські домогосподарства, які проживають у прифронтових областях, продемонстрували найбільш тривожні результати порівняно з домогосподарствами в центральних та західних областях. Однак важливо зазначити, що наслідки широко розповсюджені по всій країні, і сільські домогосподарства в центральних та західних областях також зазнають дедалі більшого впливу. Ці домогосподарства приймають значну кількість переміщених осіб, і ця тенденція, ймовірно, збережеться у найближчому майбутньому через продовження військових дій, а також пошкодження систем енергопостачання та стратегічних об'єктів інфраструктури.

Крім того, зв'язок і взаємозалежність між їхніми засобами до існування і загальною сільськогосподарською економікою залишає їх вразливими до більш широкого впливу війни на сільськогосподарський сектор, що спостерігається у вигляді впливу на витрати виробництва і доходи. Очікується, що їхнє обмежене виробництво, на яке також впливають обмежені переробні потужності, труднощі з доступом до ринків збуту та низькі доходи від продажу продукції, ще більше ускладниться в зимовий період, коли сільські домогосподарства очікують на значні труднощі з доступом до палива або електроенергії для живлення сільськогосподарської техніки, до добрив або пестицидів, низькі доходи від продажу продукції та доступ до насіння.

Оскільки війна, ймовірно, продовжиться, поточна ситуація ризикує залишитися або погіршитися. З наближенням зимового сезону та ймовірним подальшим переміщенням населення до сільської місцевості, спроможність сільського населення до виживання, ймовірно, буде дедалі більше зростати. Хоча домогосподарства повідомили, що отримували певну допомогу або підтримку протягом останніх трьох місяців, на додаток до звичайної пенсії або пільг, зафіксовані рівні допомоги або підтримки значно різняться між різними областями. Вкрай важливо захистити ці домогосподарства від

подальшого погіршення їхнього виробничого потенціалу, який є основою їхньої стійкості. Підтримка виробництва продуктів харчування сільськими домогосподарствами є засобом пом'якшення негативного впливу війни на їхню продовольчу безпеку та засоби до існування, а також покращення та підтримання потенціалу сільських домогосподарств у сфері прийому гостей. Відновлення та підтримка місцевого сільського господарства з одночасною інтеграцією його в дрібнотоварну сільськогосподарську економіку посилить і захистить внесок сільських домогосподарств у більш широку агропродовольчу систему та збільшить вигоди, які вони можуть отримати взамін.

Крім того, важливо здійснювати постійний моніторинг ситуації, а також надавати додаткові оцінки для досягнення всебічного розуміння впливу війни на сільськогосподарський сектор і того, як війна впливає на спроможність виробляти та продавати продукцію в Україні та за її межами.

Висновки до розділу 3

1. За результатами проведеного аналізу динаміки та структурних тенденцій розвитку аграрного сектору України зроблено висновок про їх невідповідність пріоритетам «сталого розвитку». Зокрема, великі агрохолдинги, які мають достатній інвестиційний потенціал, віддають перевагу екстенсивному шляху розвитку і зосереджуються на вирощуванні та експорті технічних культур з низькою доданою вартістю. Середні та малі сільськогосподарські підприємства, як правило, вступають у залежні відносини з великими, підпорядковуючись їх закупівельній політиці, і лише незначна частина з них впроваджує сучасні бізнес-моделі у роботі з ринком, обирає нішеві стратегії та розвиває органічне землеробство. Однак, в основному вони працюють на внутрішній ринок. Брак інвестиційних ресурсів не дозволяє їм розвивати свій експортний потенціал,

використовуючи умови угоди про асоціацію з ЄС в частині безмитного експорту продукції, що пройшла промислову переробку.

2. До основних внутрішніх мотивів мережевої співпраці можна віднести: доступ до ключових ресурсів для формування конкурентних переваг за рахунок рекомбінації ресурсів і процесів, що дозволяє знайти додаткові можливості для розвитку бізнесу; підвищення ефективності діяльності та зростання прибутку за рахунок розвитку організаційних знань та оптимізації бізнес-процесів, що дозволяє знизити операційні та трансакційні витрати; зниження бізнес-ризиків за рахунок колективних та консенсусних процедур прийняття рішень, що підвищує їх обґрунтованість; підвищення рівня надійності поведінки партнерів при здійсненні мережевих трансакцій, солідарності та підтримки у випадку виникнення проблем у окремих учасників.

3. Сучасний стан розвитку України передбачає необхідність проведення реформ з метою створення інвестиційно привабливої, конкурентоспроможної на світовому ринку країни. Серед першочергових завдань визнано: запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, що за рахунок посилення економічної конкуренції сприятиме підвищенню ефективності та продуктивності використання сільськогосподарських земель; подальша політика дерегуляції економіки, спрямована на посилення ринкової конкуренції.

4. Аналіз програм бюджетної підтримки за 2021 рік свідчить, що у структурі видатків лідирує галузь тваринництва, на яку припадає майже 60 % аграрного бюджету, також значні кошти виділяються на фінансову підтримку виробників в частині вітчизняної техніки та підтримку фермерів за різними напрямками – 15 % відповідно. У динаміці ряду останніх років видатки аграрного бюджету зростають, зокрема з 0,596 млрд грн у 2016 році до майже 6,809 млрд грн у 2019 року (більше чим у 10 разів). Вдалося структурувати напрями бюджетних асигнувань, спрямувавши їх переважно на підтримку малого бізнесу у стратегічно важливих для суспільства сферах. Тобто

динаміка видатків у грошовому вираженні є досить позитивною, регламентованою як щорічний відсоток від валового випуску галузі, що свідчить про певні досягнення політики державної підтримки. Певною проблемою є «ручний» розподіл коштів, коли більше половини державної підтримки отримують один-два агрохолдинги.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило отримати наступні висновки та результати.

1. Заключним етапом на стадії системного аналізу ресурсного потенціалу аграрного сектору має бути перевірка як системи моделей, так і результатів моделювання. Ця перевірка необхідна для забезпечення відповідності їх точності та надійності вимогам системного підходу. Будівництво системи моделей ресурсного потенціалу аграрного сектору також спрямоване на проведення верифікаційних процедур.

2. Результатами проведених наукових досліджень в аграрному секторі країни є теоретичне обґрунтування прояву економічних законів та закономірностей, на підставі яких створюються віртуальні моделі розвитку з визначеними напрямками та очікуваними результатами. Теоретична база цих економічних досліджень виступає як ключовий компонент довгострокового та середньострокового планування в розвитку аграрного сектору економіки країни.

3. Існуючі методи оцінювання ресурсного потенціалу аграрного сектору є обмеженими і можуть бути зведені до двох основних підходів: використання сукупності приватних критеріїв з експертною оцінкою отриманих результатів або побудова інтегрального показника на базі комплексу окремих критеріїв. Обидва ці підходи спрямовані на аналіз різних аспектів ресурсного потенціалу, проте мають свої недоліки, такі як суб'єктивність у першому випадку і втрату деталей при побудові інтегрального показника у другому. Тому для зменшення негативних наслідків цих підходів можна використовувати системну методологію для оцінки ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки.

4. Сучасний стан функціонування аграрного сектора економіки виявляє суттєві недоліки та обмеження, які головним чином проявляються в таких аспектах, як зміни в структурі власності земельного фонду, зменшення

використання сільськогосподарських земель, зміни в розподілі земельних ділянок між підприємствами, спрямованими на об'єднання великих аграрних холдингів, а також зменшення кількості підприємств з різними організаційно-правовими формами господарювання.

5. Вітчизняний аграрний сектор економіки відзначається гострими нерівностями у розвитку його галузей. Зазначено, що низька ефективність функціонування окремих галузей аграрного сектора має значний вплив на макроекономічну ситуацію в державі. Структура виробництва рослинництва переважає у вирощуванні зернових культур, бобових, технічних культур, картоплі, овочів та баштанних продуктів. Незважаючи на підвищену врожайність основних сільськогосподарських культур, міжнародні порівняння показують, що рівень врожайності в Україні є одним із найнижчих. Було відзначено, що зосередження уваги сільськогосподарських підприємств на вирощуванні прибуткових зернових та олійних культур не сприяє рівномірному постачанню різноманітних продуктів харчування на ринок.

6. За результатами проведеного аналізу динаміки та структурних тенденцій розвитку аграрного сектору України зроблено висновок про їх невідповідність пріоритетам «сталого розвитку». Зокрема, великі агрохолдинги, які мають достатній інвестиційний потенціал, віддають перевагу екстенсивному шляху розвитку і зосереджуються на вирощуванні та експорті технічних культур з низькою доданою вартістю. Середні та малі сільськогосподарські підприємства, як правило, вступають у залежні відносини з великими, підпорядковуючись їх закупівельній політиці, і лише незначна частина з них впроваджує сучасні бізнес-моделі у роботі з ринком, обирає нішеві стратегії та розвиває органічне землеробство. Однак, в основному вони працюють на внутрішній ринок. Брак інвестиційних ресурсів не дозволяє їм розвивати свій експортний потенціал, використовуючи умови угоди про асоціацію з ЄС в частині безмитного експорту продукції, що пройшла промислову переробку.

7. Аналіз програм бюджетної підтримки за 2021 рік свідчить, що у структурі видатків лідирує галузь тваринництва, на яку припадає майже 60 % аграрного бюджету, також значні кошти виділяються на фінансову підтримку виробників в частині вітчизняної техніки та підтримку фермерів за різними напрямками – 15 % відповідно. У динаміці ряду останніх років видатки аграрного бюджету зростають, зокрема з 0,596 млрд грн у 2016 році до 6,809 млрд грн у 2021 року (більше чим у 10 разів). Вдалося структурувати напрями бюджетних асигнувань, спрямувавши їх переважно на підтримку малого бізнесу у стратегічно важливих для суспільства сферах. Тобто динаміка видатків у грошовому вираженні є досить позитивною, регламентованою як щорічний відсоток від валового випуску галузі, що свідчить про певні досягнення політики державної підтримки. Певною проблемою є «ручний» розподіл коштів, коли більше половини державної підтримки отримують один-два агрохолдинги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляєв О. О., Комяков О. М., Кириленко В. І. Економіка добробуту : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2012. 460 с.
2. Бондарь К. Топ 100 латифундистів України 2017. *Latifundist* : національний агропортал. URL: <https://latifundist.com/rating/top100#296> (дата звернення: 02.11.2022).
3. Брик М. Сучасний стан та перспективи розвитку галузі тваринництва в Україні. *Економічний аналіз*. 2018. Т. 28. № 4. С. 331–337.
4. Бьюкенен Дж. М., Макгрейв Р. А. Суспільні фінанси та суспільний вибір. Два протилежних бачення держави / пер. з англ. Київ : Академія, 2004. 175 с.
5. Варцаба В. І. Регіональний менеджмент: теорія і практика гармонізації цілей та інтересів влади, науки, бізнесу : монографія. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2015. 499 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Бусел В. Т. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
7. Галушко В. П., Ван Хуленбрук Г., Ковтун О. А. Основи аграрної економіки. Київ : Вища освіта, 2003. 399 с.
8. Державна служба статистики України : офіційний вебсайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 02.11.2022).
9. Інфографіка: Структура українських земель та співвідношення кількості чорноземів в Україні та інших Європейських країнах. *Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру*. 2015. URL: <http://land.gov.ua/info/infohrafika-strukturaukrainskykh-zemel-ta-spivvidnoshennia-kilkosti-chornozemiv-v-ukraini-ta-inshykh-ievropeiskykhkrainakh/> (дата звернення: 02.11.2022).
10. «Земельний довідник України 2020» – база даних про земельний фонд країни / розроб.: AgroPolit.com, Feodal.online. 2020. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelniy-dovidnik-ukrayini--baza-danih->

pro-zemelniy-fond-krayini (дата звернення: 02.11.2022).

11. Зовнішня торгівля України : стат. зб. / відп. за вип. Фризоренко А. О. ; Держ. служба статистики України. Київ, 2021. 172 с.

12. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2021 році : стат. зб. / відп. за вип. Сенік І. В. ; Державна служба статистики України. Київ, 2022. 148 с.

13. Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у 2021 році. Державна служба статистики України : офіційний вебсайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd_inv_new/arh_inv_zd.htm (дата звернення: 02.11.2022).

14. Кваша С. М., Площик М. В. Формування та функціонування ринку кави в Україні. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2015. 192 с.

15. Лагутін В. Стабільність суспільного розвитку: досвід міждисциплінарного дослідження. *Економічна теорія*. 2017. № 2. С. 15–18.

16. Леончикова В. А. Економічна сутність власного капіталу. *Вісник СНАУ. Сер.: Фінанси і кредит*. 2005. Вип. 2. С. 388–390.

17. Лукашевич В. В., Пеньковський Д. Д. Історія економічних вчень. Москва : Національний інститут бізнесу, 2013.

18. Мисник О. П. Агросектору України від російської агресії. *Prospects of modern science and education* : V Міжнар. наук.-практ. конф., 07-10 лют. 2023 р. Стокгольм, 2023. С. 125–128. URL: <https://isg-konf.com/prospects-of-modern-science-and-education/> (дата звернення: 02.11.2022).

19. Мисник О. П. Економічні наслідки виробництва аграрної продукції в умовах війни для сільського населення України. *Theoretical aspects of education development* : III Міжнар. наук.-практ. конф., 24-27 січ. 2023 р. Варшава, 2023. С. 100–106. URL: <https://isg-konf.com/theoretical-aspects-of-education-development/> DOI: 10.46299/ISG.2023.1.3. (дата звернення: 02.11.2022).

20. Мисник О. П. Методи дослідження економічних процесів

аграрного сектору України в умовах війни. *Multidisciplinary scientific notes. Theory, history and practice* : VI Міжнар. наук.-практ. конф., 01-04 листоп. 2022 р. Едмонтон, 2022. С. 148–153. URL: <https://isg-konf.com/multidisciplinary-scientific-notes-theory-history-and-practice/> (дата звернення: 02.11.2022).

21. Мисник О. П. Напрями розвитку АПК України в умовах нових економічних викликів. *Біоекономіка і аграрний бізнес*. 2021. Т. 12, № 3-4. DOI: 10.31548/bioeconomy2021.03-04.079.

22. Мисник О. П. Перспективи розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2030 року в умовах сталого розвитку. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Вип. 35. С. 123–129. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/704> (дата звернення: 02.11.2022).

23. Мисник О. П. Податкове регулювання агропромислового комплексу в Україні. *Current trends in the development of modern scientific thought* : I Міжнар. наук.-практ. конф., 27-30 верес. 2022 р. Хайфа, 2022. С. 106–111. URL: <https://isg-konf.com/current-trends-in-the-development-of-modern-scientific-thought/> (дата звернення: 02.11.2022).

24. Мисник О. П. Роль Вільфредо Парето в розвитку теорії суспільного добробуту. *Економіка і управління бізнесом*. 2022. Т. 13, № 4.

25. Мисник О. П. Сучасний стан – проблеми та перспективи розвитку аграрного сектору економіки Чернігівської області в умовах війни. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2022. Vol. 1, No. 5. P. 37–45. DOI: 10.46299/j.isjmef.20220105.

26. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <https://minagro.gov.ua/> (дата звернення: 02.11.2022).

27. Навроцький С. А., Палюх О. М. Комплексна оцінка ефективності розвитку аграрного сектору України з урахуванням впливу державного фінансування. *Економічний часопис XXI*. 2015. № 3-4(1). С. 88–92.

28. Обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг) за видами економічної діяльності у 2010–2021 роках. *Державна служба статистики України* : офіційний вебсайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/pr/orp_rik/orp_rik_u.htm (дата звернення: 02.11.2022).

29. Петренко В. П. До визначення шляхів оптимізації стосунків держави, виробників і споживачів з використанням закономірностей парето-ефективного ринку. *Науковий вісник ІФНТУНГ*. № 4. С. 71–76.

30. Пікетті Т. Капітал у ХХІ столітті. Київ : Наш формат, 2017. 696 с.

31. Пристемський О. С. Самофінансування як основа забезпечення фінансової безпеки підприємства. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. № 4(20). С. 106–108.

32. Про затвердження Методики розрахунку рівня рентабельності сільськогосподарської діяльності сільськогосподарських підприємств : Наказ Державної служби статистики України від 14 лют. 2011 р. № 33. URL: http://ukrstat.org/uk/metod_polog/metoddoc/2011/33/metod.htm.156 (дата звернення: 02.11.2022).

33. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 03 берез. 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 02.11.2022).

34. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку сільських територій : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 лип. 2017 р. № 489-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/489-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.11.2022).

35. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2022 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 груд. 2015 р. № 1437-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.11.2022).

36. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 верес. 2015 р. № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.11.2022).

37. Про схвалення Стратегії зрошення та дренажу в Україні на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 серп. 2019 р. № 688-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.11.2022).

38. Продукція сільського господарства у постійних цінах 2016 р. за 2021 р. : Статистичний бюлетень / за ред. Прокопенко О. М. ; Державна служба статистики України. Київ, 2022. 44 с.

39. Проект Плану відновлення України : матеріали робочої групи «Нова аграрна політика». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/new-agrarian-policy.pdf> (дата звернення: 02.11.2022).

40. Промисловість України у 2016–2020 роках : стат. зб. / за ред. Петренко І. С. ; Держ. служба статистики України. Київ : Вид-во ДССУ, 2021. 296 с.

41. Реалізація продукції сільського господарства підприємствами та господарствами населення за 2010-2021 рр. *Державна служба статистики України* : офіційний вебсайт. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/sg/rpsg/arh_rpsg2022_u.html (дата звернення: 02.11.2022).

42. Рослинництво України : стат. зб. / відп. за вип. Прокопенко О. М. ; Держ. служба статистики України. Київ, 2021. 220 с.

43. Савельєва О. М. Про визначення поняття «аграрна холдингова компанія» в законодавстві України. *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права в Україні очима студентів* : матеріали наук.-практ. конф., 12 берез. 2010 р. Дніпро : Дніпропетров. нац. ун-т імені Олеся Гончара, 2010. С. 89–91.

44. Сен А. Можливість суспільного вибору. *Journal of Political Economy*. 1998. Vol. 8. Р. 178–215. URL: <http://nobel.org.ua/images/laureats/6/1998/sen.pdf> (дата звернення: 02.11.2022).
45. Сільське господарство України за 2015 рік : стат. зб. / відп. за вип. Прокопенко О. М. ; Держ. служба статистики України. Київ, 2016. 360 с.
46. Сільське господарство України за 2021 рік : стат. зб. / відп. за вип. Прокопенко О. М. ; Держ. служба статистики України. Київ, 2022. 222 с.
47. Сільське господарство України за 2021 рік : стат. зб. / відп. за вип. Прокопенко О. М. ; Держ. служба статистики України. Київ, 2022. 230 с.
48. Сокириська І. Г. Діагностика фінансового забезпечення діяльності підприємства. *Фінанси України*. 2009. № 1. С. 89–93.
49. Спенс М. Нова конвергенція. Київ : Темпора, 2017. 352 с.
50. Співробітництво між Україною та країнами ЄС у 2021 році : стат. зб. / відп. за вип. Фризоренко А. ; Державна служба статистики України. Київ, 2022. 52 с.
51. Статистичний бюлетень за 2019 рік / за ред. Прокопенко О. М. ; Державна служба статистики України. Київ, 2020. 61 с.
52. Статистичний збірник. Діяльність суб'єктів господарювання / за ред. Кузнєцової М. Київ, 2021.
53. Статистичний щорічник України за 2021 рік : стат. зб. / відп. за вип. Вишневська О. А. ; Державна служба статистики України. Київ, 2022. 447 с.
54. Тарасевич Ю. Є., Петруня В. М. Історія економічних вчень. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 352 с.
55. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навч. посіб. Київ : КНЕУ, 2003. 554 с.
56. Толкачов С. А. Економічні погляди Вільфредо Парето. *Історія економічних вчень*. Stud.com.ua. 2015. URL: http://stud.com.ua/47071/politekonomiya/ekonomichni_poglyadi_vilfredo_pareto#17 (дата звернення: 02.11.2022).

57. Україна – ЄС: тенденції торгівлі агропродовольчими товарами / Демчак І. М. та ін. Київ : НДІ «Укراгропромпродуктивність», 2020. 38 с.
58. Худолій Л. М., Ларіна Я. С., Чорний Г. М. Методи наукових досліджень в аграрній економіці. *Економіка АПК*. 2013. № 9. С. 84–87.
59. Черкасов О. О. Амортизація як інструмент відтворення основних засобів сільського господарства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 9. С. 441–446.
60. Бентам І. Введение в основания нравственности и законодательства / И. Бентам. – СПб., 1876. – 576 с.
61. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. <https://www.rulit.me/author/blaug-mark/ekonomicheskaya-mysl-v-retrospektive-get-161936.html>
62. Большой экономический словарь : 7-е изд., доп. и перераб. / под ред. Азрилияна А. Н. http://www.denga.com.ua/index.php?id=2382&option=com_content&task=view
63. Бьюкенен Дж. М. Конституция экономической политики : сочинения / <https://openuni.io/course/13-course-7-6/lesson/1/material/923/>
64. Эрхард Л. Благосостояние для всех / <https://institutiones.com/download/books/3091-blagosostoyanie-dlya-vseh.html>
65. Маршалл А. Принципы экономической науки : https://eteor.at.ua/_ld/0/20_HFk.pdf
66. Маршалл А. Принципы экономической науки : https://eteor.at.ua/_ld/0/20_HFk.pdf
67. Маршалл А. Принципы экономической науки : https://eteor.at.ua/_ld/0/20_HFk.pdf
68. Остром Э. Управляя общим: эволюция институтов коллективной деятельности. https://batrachos.com/sites/default/files/pictures/Books/Ostrom_2013_Upravlenie%20obshim_Evolyciya%20institutij%20kollektivnogo%20dejstviya.pdf
69. Пигу А. Экономическая теория благосостояния :

https://drive.google.com/file/d/1k-PGqrOae5kRlqIftAnlpesP9BpbIk_f/view?pli=1

70. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. <https://knizhnik.org/david-rikardo/nachala-politicheskoy-ekonomii-i-nalogovogo-oblozhenija>

71. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / <https://flibusta.su/book/22360-issledovanie-o-prirode-i-prichinah-bogatstva-narodov/read/>

72. Суслов И. П. Методология экономического исследования. М : Экономика, 1983. 216 с.

73. Shares of Ukrainian agricultural companies rose by an average of 10%. *Agravery* : agricultural news agency. 2020. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/akcii-ukrainskih-agrokompanij-u-zovtni-zrosli-v-serednomu-na-10> (Last accessed: 02.11.202).

74. Agricultural area. *FAOSTAT*. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RL> (Last accessed: 02.11.202).

75. Reducing the VAT rate for the agricultural sector to 14%: the fight against “twists” or a preference of \$ 80–120 million for sunflower processor? *Agropolit* : website. 2021. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/859-znijennya-stavki-pdv-dlya-agrosektoru-do-14-borotba-zi-skrutkami-chi-preferentsiya-v-80-120-mln-pererobniku-sonyashniku> (Last accessed: 02.11.202).

76. Arable land. *FAOSTAT*. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/RL> (Last accessed: 02.11.202).

77. Borodina O. M., Kyryzyuk S. V. Institutional principles of changes in state support of the agricultural sector in accordance with WTO requirements. *Economics and Forecasting*. 2008. Vol. 3. P. 87–106.

78. Bourdieu P. The forms of capital In *Handbook of theory and research for the sociology of education* / ed. Richardson J. G. Greenwood : Westport, CT, 1986.

79. Івченко В.М., Майданюк О.Е. Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК/. – К.: НДІ "Укראгропромпродуктивність", 2021. – 36 с

80. Coleman J. S. Social capital in the creation of human capital. *The American Journal of Sociology*. 1988. Vol. 94. P. 95–120. URL: <https://www.jstor.org/stable/2780243> (Last accessed: 02.11.202).
81. Conforti P., Markova G., Tochkov D. FAO's methodology for damage and loss assessment in agriculture. *FAO Statistics Working Paper*. 2020. No. 19-17. DOI: 10.4060/ca6990en.
82. State policy of financial support for the development of the agricultural sector of agriculture : monograph / Demyanenko M. Ya. et al. Kyiv : NSC IAEUAAS, 2011.
83. De Wit B., Meyer R. Strategy synthesis, managing strategy paradoxes to create competitive advantage : 4th ed. London : Cengage Learning, 2014.
84. Agrarian policy. *European Union*. URL: https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/agriculture_en (Last accessed: 02.11.202).
85. Common agricultural police. *European Union Commission*. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/common-agricultural-policy_en (Last accessed: 02.11.202).
86. Sustainable Development Goals. *FAO*. URL: <https://www.fao.org/sustainable-development-goals/indicators/241/en/> (Last accessed: 02.11.202).
87. Counting the cost: Agriculture in Syria after six years of crisis. *FAO*. 2017. <https://www.fao.org/documents/card/en/c/170d7955-8d8d-45a8-aed2-5a7dcb143461> (Last accessed: 02.11.202).
88. Ukraine: Impact assessment results / FAO. Rome, 2022.
89. Galushko V. P., Dibrova A. D., Dibrova L. V. Methodological and practical aspects of assessing the level of state support for agricultural producers in Ukraine. *Ekonomika APK*. 2006. Vol. 3. P. 3–15.
90. Information and Analytical Portal of the AIC of Ukraine. URL: <https://agro.me.gov.ua/en> (Last accessed: 02.11.202).

91. Kolot A. M. The social and labor issues: state relations, new challenges and trends. Kyiv : KNEU, 2010.
92. The total losses from the war in Ukraine's agriculture reached \$ 4.3 billion USA. *KSE*. 2022. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalni-zbitki-vid-viyni-v-silskomu-gospodarstvi-ukrayini-syagnuli-4-3-mlrd-dol-ssha-kse-agrotsentr> (Last accessed: 02.11.202).
93. Linyov K. O. Information support of public administration and civil service Textbook. Kyiv : SFSU, 2016.
94. Moldavan L. V. The role of cooperatives in ensuring the competitiveness of small and medium agribusiness: theoretical and practical aspects. *Theoretical and Applied Issues of Economics*. 2016. Vol. 1. P. 23–31.
95. Nash J. Non-cooperative Games. *Annals of Mathematics*. 1951. Vol. 54, No. 2. P. 286–295. DOI: 10.2307/1969529.
96. Number of enterprises by type of economic activity with division into large, medium, small and micro enterprises in 2010–2019. *State Statistics Service of Ukraine : the official site*. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/fin/pdp/pdp_u/kp_ek_vsmm_2010_2018_u.xlsx (Last accessed: 02.11.202).
97. Review of Agricultural Investment Policies of Ukraine. OECD Eurasia, 2020. 15 p. URL: http://www.oecd.org/globalrelations/Agricultural_Investment_Policies_Ukraine_ENG.pdf (Last accessed: 02.11.202).
98. Oliynyk O. V., Kalashnikova T. V., Klepcheva O. V. State support in ensuring the economic stability of agricultural enterprises. *Ekonomika APK*. 2014. Vol. 2. P. 51–56.
99. On amendments to the Tax Code of Ukraine concerning the value added tax rate on transactions for the supply of certain types of agricultural products : The Law of Ukraine of the Verkhovna Rada of Ukraine dated December 17, 2020 No. 1115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115-20#Text> (Last accessed: 02.11.202).

100. On approval of the National Economic Strategy for the period up to 2030 : Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 3, 2021 No. 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (Last accessed: 02.11.202).

101. On state support of investment projects with significant investments in Ukraine : The Law of Ukraine of the Verkhovna Rada of Ukraine dated December 17, 2020 No. 1116-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text> (Last accessed: 02.11.202).

102. Ostapenko T. V. Priorities of state regulation of domestic agro-industrial complex in the context of strategy of economic modernization. *Problems and Prospects of Economy and Management*. 2015. Vol. 1. P. 98–103.

103. Pasichnyk Yu. Export of agricultural and food products of Ukraine: concept of prospects. *Journal of European Economy*. 2020. Vol. 19, No. 2. P. 247–264.

104. Perechuda K., Chomiak-Orsa I. The positioning of relational capital in management models. *Zarządzanie i Finanse*. 2013. Vol. 11, No. 4. P. 293–307.

105. Population. *FAO*. URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/OA> (Last accessed: 02.11.202).

106. Production value of entities of large, medium, small and micro-entrepreneurship by type of economic activity in 2013–2019. *State Statistics Service of Ukraine* : the official site. 2020. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/fin/pssg/ovpsg_vsmm_ek_2013_2019_u.xlsx (Last accessed: 02.11.202).

107. Prokopa I., Borodina O. Support of family farming: slogans and actions. *ZN.UA*. 2016. URL: https://zn.ua/ukr/ariculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi-_.html (Last accessed: 02.11.202).

108. Sadovska V., Axelson L. E., Mark-Herbert C. Reviewing value creation in agriculture – a conceptual analysis and a new framework. *Sustainability*. 2020. Vol. 12, No. 12. P. 5021. DOI: 10.3390/su12125021.

109. Savarese M., Chamberlain K., Gragna G. Co-Creating value in sustainable and alternative food networks: the case of community supported agriculture in New Zealand. *Sustainability*. 2020. Vol. 12, No. 3. P. 1252.
110. Stadnyk V., Krasovska G., Pchelianska G., Holovchuk Yu. Determinants of “green entrepreneurship” competitive strategies implementation in the agro-industrial sector of Ukraine. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*. 8th International Scientific Conference on Sustainability in Energy and Environmental Science. 2020. Vol. 628. P. 012032
111. Strategic priorities of innovation and investment development of the Ukraine’s economy industrial sector / Stadnyk V. et al. *CEUR Workshop Proceedings*. 2020. Vol. 2713. P. 145–166. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2713/paper12.pdf> (Last accessed: 02.11.202).
112. The State Fiscal Service of Ukraine. URL: <http://sfs.gov.ua/> (Last accessed: 02.11.202).
113. The World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/> (Last accessed: 02.11.202).
114. Wallace E. Fares to friends. How to develop outstanding business relationship : 1st ed. Philadelphia : The Relational Capital Group, Inc, 2006.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Мисник О. П. Напрями розвитку АПК України в умовах нових економічних викликів. *Біоекономіка і аграрний бізнес*. 2021. Т. 12, № 3-4. DOI: 10.31548/bioeconomy2021.03-04.079.
2. Мисник О. П. Перспективи розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2030 року в умовах сталого розвитку. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Вип. 35. С. 123–129. URL: <https://nzlubp.org.ua/index.php/journal/article/view/704> (дата звернення: 02.11.2022).
3. Мисник О. П. Податкове регулювання агропромислового комплексу в Україні. *Current trends in the development of modern scientific thought* : I Міжнар. наук.-практ. конф., 27-30 верес. 2022 р. Хайфа, 2022. С. 106–111. URL: <https://isg-konf.com/current-trends-in-the-development-of-modern-scientific-thought/> (дата звернення: 02.11.2022).
4. Мисник О. П. Роль Вільфредо Парето в розвитку теорії суспільного добробуту. *Економіка і управління бізнесом*. 2022. Т. 13, № 4.
5. Мисник О. П. Сучасний стан – проблеми та перспективи розвитку аграрного сектору економіки Чернігівської області в умовах війни. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 2022. Vol. 1, No. 5. P. 37–45. DOI: 10.46299/j.isjmef.20220105.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

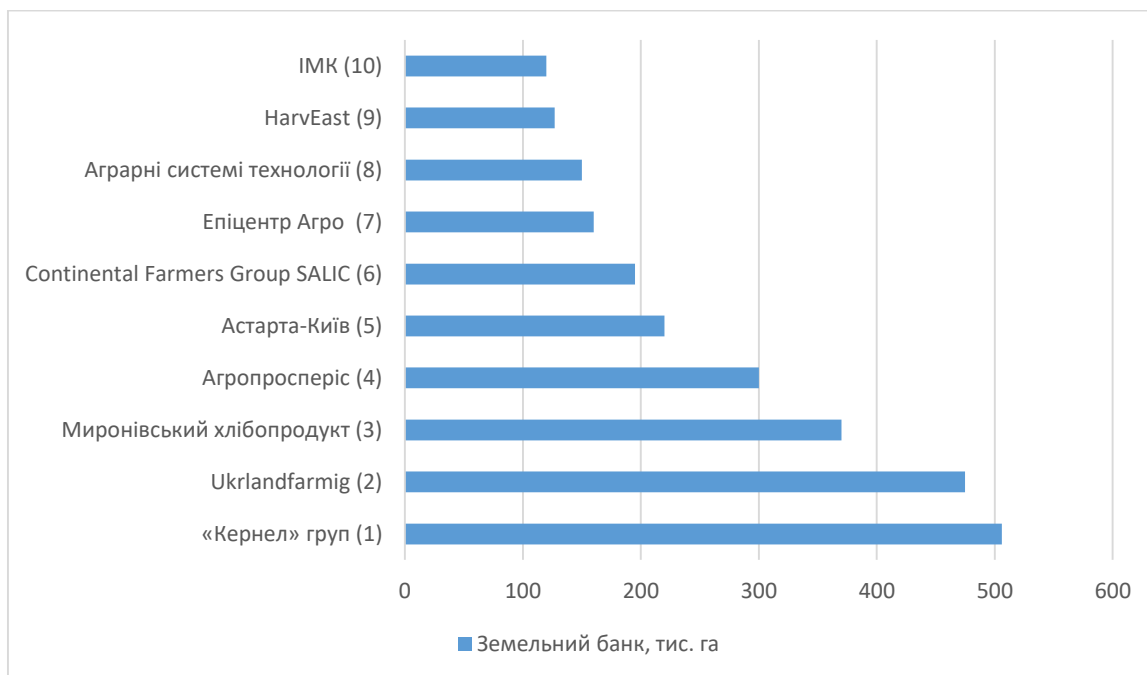
6. Мисник О. П. Агросектору України від російської агресії. *Prospects of modern science and education* : V Міжнар. наук.-практ. конф., 07-10 лют. 2023 р. Стокгольм, 2023. С. 125–128. URL: <https://isg-konf.com/prospects-of-modern-science-and-education/> (дата звернення:

02.11.2022).

7. Мисник О. П. Економічні наслідки виробництва аграрної продукції в умовах війни для сільського населення України. *Theoretical aspects of education development* : III Міжнар. наук.-практ. конф., 24-27 січ. 2023 р. Варшава, 2023. С. 100–106. URL: <https://isg-konf.com/theoretical-aspects-of-education-development/> DOI: 10.46299/ISG.2023.1.3. (дата звернення: 02.11.2022).

8. Мисник О. П. Методи дослідження економічних процесів аграрного сектору України в умовах війни. *Multidisciplinary scientific notes. Theory, history and practice* : VI Міжнар. наук.-практ. конф., 01-04 листоп. 2022 р. Едмонтон, 2022. С. 148–153. URL: <https://isg-konf.com/multidisciplinary-scientific-notes-theory-history-and-practice/> (дата звернення: 02.11.2022).

Додаток Б

**Рис. Б.1. Земельні ресурси 10 найбільших агрохолдингів
України у 2021 році, тис. га**

Джерело: розроблено автором за [8]

Таблиця Б.1

**Структура діючих сільськогосподарських підприємств
України за розміром сільськогосподарських угідь на 1 січня
2022 року**

Розміри сільськогоспо- дарських підприємств	Кількість підприємств	у % до загальної кількості	Площа сільсько- господарських угідь, тис. га	у % до загальної площі сільсько- господарських угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	39301	100,0	20822,8	100,0
у т.ч. площею, га до 5,0	1766	4,5	5,8	0,0
5,01–10,00	1827	4,7	14,3	0,1
10,01–20,00	3036	7,7	47,2	0,2
20,01–50,00	9460	24,1	353,4	1,7
50,01–100,00	5167	13,2	373,5	1,8
100,01–500,00	9371	23,8	2290,3	11,0
500,01–1000,00	3228	8,2	2314,1	11,1
1000,01–5000,00	4845	12,3	10150,4	48,8
більше 5000,00	601	1,5	5273,8	25,3

1. Джерело: складено автором за [47, с. 164].

Додаток В
Валова продукція сільського господарства України у
2010–2021 роках, млн грн

Роки	Усі категорії господарств			У тому числі					
				Сільськогосподарські підприємства			Господарства населення		
	валова продукція	зокрема		валова продукція	зокрема		валова продукція	зокрема	
		рослинництва	тваринництва		рослинництва	тваринництва		рослинництва	тваринництва
2010	467474,7	329646,3	137828,4	256806,0	200914,6	55891,4	210668,7	128731,7	81937,0
2015	596832,8	453016,9	143815,9	367738,8	299369,3	68369,5	229094,0	153647,6	75446,4
2016	634433,1	494461,9	139971,2	403244,7	336588,1	66656,6	231188,4	157873,8	73314,6
2017	620475,6	480157,0	140318,6	391015,8	323724,5	67291,3	229459,8	156432,5	73027,3
2018	671294,0	529347,5	141946,5	437998,6	367688,1	70310,5	233295,4	161659,4	71636,0
2019	680982,4	538705,6	142276,8	449806,3	376789,7	73016,6	231176,1	161915,9	69260,2
2020	612121,5	473377,0	138744,5	395717,7	323198,2	72519,5	216403,8	150178,8	66225,0
2021	712566,3	580267,7	132298,6	484101,0	413004,6	71096,4	228465,3	167263,1	61202,2

Джерело: складено автором за [82]

Додаток Г

Таблиця Г.1

**Середні ціни реалізації сільськогосподарської продукції
сільськогосподарськими підприємствами України
у 2010–2021 роках, грн за 1 т**

Вид продукції	Роки								2021 у % до 2010
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Культури зернові та зернобобові	1 122,2	2 912,1	3 414,0	3 771,6	4 315,0	3867,5	4794,1	6296,1	5,6 раз
Культури олійні	2 945,0	7 531,5	8 656,1	9 132,0	9 318,3	8321,2	10852,9	16418,5	5,6 раз
Буряк цукровий фабричний	478,5	788,6	848,6	825,3	749,0	753,7	871,5	1164,1	2,4 раз
Картопля	2 131,5	2 436,3	2 631,8	3 296,3	3 746,0	5474,7	5103,4	4993,4	2,3 раз
Культури овочеві	2 488,6	3 903,4	3 924,2	4 136,1	4 448,0	4 497	4437,1	4679,6	1,9 раз
Культури плодові та ягідні	2 386,5	5 894,5	5 863,8	8 766,6	5 054,0	6494,4	9140,2	8177,1	3,4 раз
Сільськогосподарські тварини (у живій масі)	10 768,7	21 966,2	22 468,0	31 838,4	33 331,2	32679,8	32490,6	37380,5	3,5 раз
Молоко	2 936,6	4 347,3	5 461,8	7 234,0	7 602,4	8198,2	8839,9	10300,7	3,5 раз
Яйця, млн шт.	470,2	1 333,2	628,5	657,7	1 600,3	1206,1	1258,6	1877,3	4,0 раз

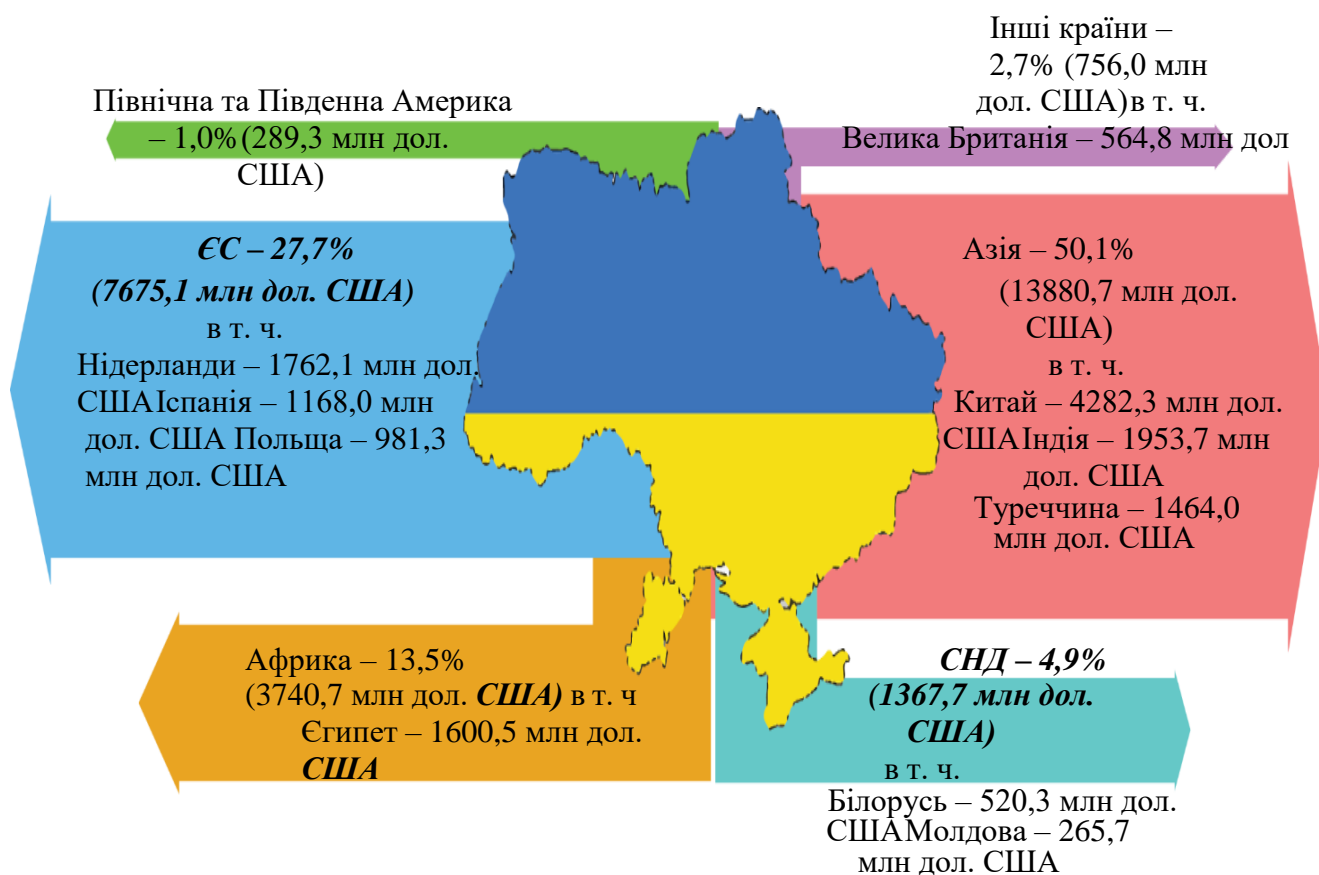
Джерело: розраховано автором за [82]

Таблиця Г.2

Динаміка структури експорту основних видів продукції аграрного сектора економіки України у 2010–2021 роках, %.

Види продукції	Роки							
	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Усього (коди 1-24)	100	100	100	100	100	100	100	100
Живі тварини; продукти тваринного походження	7,8	5,7	5,1	6,2	6,5	5,8	5,4	4,8
м'ясо та їстівні субпродукти	0,9	2,6	2,5	3,0	3,5	3,2	2,9	3,1
молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед	6,2	2,7	2,2	2,8	2,6	2,0	1,9	1,4
Продукти рослинного походження	40,0	54,7	53,0	52,0	53,1	58,3	53,6	56,1
Зернові та зернобобові культури	24,9	41,6	39,7	36,6	38,9	43,5	42,4	44,5
насіння і плоди олійних рослин	10,9	10,1	10,0	11,6	10,5	11,6	8,3	8,8
Жири та олії тваринного або рослинного походження	26,3	22,7	25,9	25,9	24,2	21,4	25,9	25,4
Готові харчові продукти	25,9	16,9	16,0	15,9	16,2	14,5	15,1	13,7

Джерело: розраховано автором за [22; 23].

Рис. Г.1 Географічна структура експорту сільськогосподарської продукції у 2021 році

Джерело: розраховано автором за [79]

Додаток Д

Таблиця Д.1

**Динаміка поголів'я худоби та птиці за категоріями
господарств в Україні на кінець року, тис. голів**

Найменування продукції	Роки										2021 у % до 2010
	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	
Сільськогосподарські підприємства											
Велика рогата худоба	1627,1	1510,6	1310,2	1270,5	1 213,9	11 66,6	1 138,1	1049,5	1008,4	1003,4	61,7
у т. ч. корови	604,6	583,7	529,2	505,1	484,6	466,6	467,8	438,6	423,9	424,6	70,2
Свині	3307,9	3625,2	3732,8	3704,0	3565,9	3303,6	3395,6	3300,1	3629,5	3576,9	108,1
Вівці та кози	315,9	290,0	205,5	186,9	187,2	187,0	182,3	168,6	151,3	168,5	53,3
Коні	49,0	36,9	23,8	21,2	19,3	17,0	14,2	12,4	10,8	9,4	19,2
Птиця	100354,2	105725,3	122077,8	112008,7	109822,5	112512,3	118812,9	127773,2	109737	113479	113,1
Господарства населення											
Велика рогата худоба	2 968,0	3 139,4	2 573,8	2 479,8	2 468,4	2 364,2	2 194,8	2042,5	1865,6	1640,6	55,3
у т. ч. корови	2 042,1	1 979,1	1 733,5	1 661,5	1 624,3	1 551,2	1 451,6	1349,9	1249,1	1119,4	54,2
Свині	4 335,2	4 019,8	3 617,9	3 375,0	3 103,2	2 806,3	2 629,7	2427,3	2246,7	2031,9	46,9
Вівці та кози	1 433,3	1 472,9	1 165,6	1 138,4	1 127,6	1 122,3	1 086,3	1035,9	989,1	925,8	64,6
Коні	372,6	344,1	293,0	284,6	272,2	247,9	229,8	212	191,2	171,4	46,0
Птиця	93278,5	96182,0	91257,9	91977,5	91 845,5	92 318,6	92 841,5	92712,6	90914,9	88764,2	95,2

Джерело: складено автором за [8; 42].

УКРАЇНА

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА

пр. Малу, 43, м. Чернігів, 14000, тел./факс: (0462)676-652, e-mail: oh_oblrada@cg.gov.ua, код ЄДРПОУ 25618741

13.09.2022 № 14-05/704

На № _____ від _____

Спеціалізована вчена рада
за місцем захисту дисертації на
здобуття наукового ступеня
доктор філософії (PhD) за
спеціальністю 051 «Економіка»
Олександра МИСНИКА

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Мисника Олександра Петровича

на тему: «Економічні аспекти виробничої діяльності в аграрному
секторі для груп суспільних інтересів»

Рекомендації О.П. Мисника про використання економічних моделей для прогнозування обсягів сільськогосподарської продукції є актуальними та важливими. Завдяки прогнозуванню можна визначити основні тенденції у виробництві, оцінити можливі варіанти розвитку ситуації з урахуванням багатьох факторів та використовувати цей інструмент для прийняття ефективних управлінських рішень органами місцевого самоврядування.

Окремі питання, щодо залучення додаткових фінансових ресурсів та збільшення доходів місцевих бюджетів, знайшли своє відображення при підготовці проекту бюджету Чернігівської області на 2024 рік.

Довідка видана для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Голова обласної ради

Олена ДМИТРЕНКО

УКРАЇНА

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕПАРТАМЕНТ ФІНАНСІВ

Проспект Миру, 43, м. Чернігів, 14000, тел./факс 67-59-74, Е-mail: dfin_post@cg.gov.ua, сайт: http://dfin.cg.gov.ua,
код згідно з ЄДРПОУ 02317451

13.09.2023 № 01-08/1827

На № _____ від _____

Спеціалізована вчена рада
за місцем захисту дисертації на
здобуття наукового ступеня доктор
філософії (PhD) за спеціальністю
051 «Економіка»
Олександра МИСНИКА

ДОВІДКА

про виведення результатів дисертаційної роботи

Мисника Олександра Петровича

на тему: «Економічні аспекти виробничої діяльності в аграрному секторі
для груп суспільних інтересів»

В роботі Департаменту фінансів Чернігівської обласної державної адміністрації використовуються наукові розробки, що викладені і обґрунтовані у дисертаційній роботі Мисника Олександра Петровича. Зокрема, при підготовці до складання проекту обласного бюджету на 2024 рік та прогнозу на наступні за плановим два бюджетні періоди стосовно надходжень єдиного податку до місцевих бюджетів області тощо.

Окремі пропозиції враховані при здійсненні загальної організації та управління виконанням обласного бюджету, координації діяльності учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету та забезпечення ефективного і цільового використання відповідних бюджетних коштів по видатках на підтримку агропромислового сектору.

Довідка видана для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Директор

Валерій ДУДКО

УКРАЇНА

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ

ДЕПАРТАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

вул. Шевченка, 7, м. Чернігів, 14000, тел./факс (0462) 67-57-39,
e-mail: der_post@cg.gov.ua, сайт: www.economy.cg.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 02742119

21.08.2023 № 01.01-20/1213

На № _____ від _____

Спеціалізована вчена рада
за місцем захисту дисертації на
здобуття наукового ступеня доктор
філософії (PhD) за спеціальністю
051 «Економіка»
Олександра МИСНИКА

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

МИСНИКА Олександра Петровича

на тему: «Економічні аспекти виробничої діяльності в аграрному
секторі для груп суспільних інтересів»

Департаментом економічного розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації у практичній діяльності використовувались основні науково-методичні положення та практичні рекомендації, які є концептуальним базисом результатів дисертаційного дослідження О.П. Мисника.

Заслужують на увагу концептуальні засади активізації розвитку національного агропромислового комплексу.

Слід зазначити, що окремі теоретичні аспекти наукового дослідження Мисника О.П. на тему: «Економічні аспекти виробничої діяльності в аграрному секторі для груп суспільних інтересів» були враховані при розробці Стратегії сталого розвитку Чернігівської області на період до 2027 року, а також, будуть реалізовані в процесі її корегування з урахуванням необхідності повоєнної відбудови регіонального економічного простору.

Директор,

кандидат економічних наук

Олександра ХОМИК

Затверджую
Проректор з наукової роботи та
інноваційної діяльності
Національного університету біоресурсів
і природокористування України

(підпис)
Валерій КОНДРАТЮК
(Підписує: підпис)

АКТ

про впровадження/використання результатів дисертаційної роботи у навчальний процес

Даним актом стверджується, що результати дисертаційного дослідження, які представлені на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» Мисником Олександром Петровичем впроваджено у навчальні плани підготовки фахівців та при викладанні дисциплін, за спеціальністю 051 «Економіка»:

для ОС «Бакалавр», освітньо-професійної програми «Міжнародна економіка», навчальних дисциплін: «Міжнародний аграрний бізнес», де запропоновано до використання методи і підходи щодо дослідження наслідків виробництва продукції для груп суспільних інтересів й сформовано можливий і потенційний за очікуваними результатами напрям комплексного використання положень, принципів і законів формування економіки добробуту на засадах поведінкової економіки. Практичний доробок передбачає забезпечення подальшого застосування базових індикаторів розвитку аграрного сектору економіки, забезпечення макроекономічної стабілізації, розвитку аграрного ринку.

Розглянуто і схвалено на розширеному засіданні кафедри глобальної економіки у Національному університеті біоресурсів і природокористування України (протокол № 1 від 15 серпня 2023 року).

Декан економічного факультету,
доктор економічних наук, професор

 Анатолій ДІБРОВА

Завідувач кафедри глобальної економіки,
доктор економічних наук, професор

 Наталія ВДОВЕНКО

Товариство з обмеженою відповідальністю «ДП Зернятко»
 15650, Україна, Чернігівська область, Корюківський район, с. Покровське
 вул. Сіверська, 56. Тел (04644) 4-26-87
 р/рах UA243006140000026003500337706 в АТ „КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК”
 в м. Чернігів МФО 300614 код 32550727
 інд. под. номер 325507225127 свідоцтво ПДВ 200072612

Вих. № 183 «07» вересня 2023 р.

Спеціалізована вчена рада
 за місцем захисту дисертації на
 здобуття наукового ступеня доктор
 філософії (PhD) за спеціальністю
 051 «Економіка»
 Олександра МИСНИКА

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Мисника Олександра Петровича

на тему: *«Економічні аспекти виробничої діяльності в аграрному
 секторі для груп суспільних інтересів»*

Подані рекомендації від О.П. Мисника стосовно використання економічних моделей для прогнозування обсягів сільськогосподарської продукції мають велике значення і залишаються актуальними у практичному використанні. Завдяки прогнозуванню можна ідентифікувати основні тенденції у виробництві сільськогосподарської продукції, оцінити можливі варіанти розвитку ситуації з урахуванням багатьох факторів та використовувати цей інструмент як обов'язкову складову системи державного регулювання. Окремі питання, щодо залучення додаткових фінансових ресурсів та збільшення обсягів виробництва рослинництва, активно використовуються керівництвом ТОВ "ДП Зернятко" для визначення потенційних ризиків і загроз, а також для планування та організації запобіжних заходів з метою підвищення економічної ефективності діяльності даного товариства.

Довідка видана для пред'явлення в спеціалізовану вчену раду Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Директор ТОВ «ДП Зернятко»

О.В.Кравченко

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
УКРАЇНИ

ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 11, навчальний корпус № 10, тел.: (044) 527-85-43,
тел./факс: (044) 527-85-40; E-mail: economy_dean@nubip.edu.ua

№ 173 від 08.09.23р

Довідка

Видана Миснику Олександру Петровичу про участь у науковій темі: «Прикладні рішення регулювання конкурентоспроможності сільського і рибного господарства в системі циркулярної біоекономіки та викликів для національної безпеки України» (номер державної реєстрації 0123U101944) Національного університету біоресурсів і природокористування України.

Матеріали досліджень Мисника Олександра Петровича використані при підготовці звітів, де запропоновано методичне забезпечення дослідження наслідків виробництва продукції для груп суспільних інтересів через аналіз новітніх підходів до системи економічних відносин і управлінських структур для переходу на шлях сталого конкурентоспроможного розвитку. Обґрунтовано три варіанти цілісної моделі розвитку аграрного сектору, зокрема ресурси-результати, види виробничо-господарської діяльності, відтворювальний цикл і фази піднесення. Розроблено практичні рекомендації, які дозволяють пов'язати між собою соціально-економічні проблеми та цілі, а також акцентовано увагу на напрямках їх реалізації через конкретні механізми та методи регулювання з окресленими перспективами вирішення проблем в умовах глобальних викликів.

Довідка видана для подання за місцем вимоги.

Заступник декана економічного факультету

з наукової роботи, д.е.н., професор

Юлія НЕГОДА

Виконавець: Ю.В. НЕГОДА
Тел.: 527-80-06
Файл: Вхідний лист